

12 9.1962
30 9.1963

ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

MİMARLIK FAKÜLTESİ

MİMARLARİYERİNİN

**SPACES / TIMES / PEOPLES:
GENDER, SEXUALITY AND ARCHITECTURAL HISTORY**

**MEKÂNLAR / ZAMANLAR / İNSANLAR
CİNSİYET, CİNSELLİK VE MİMARLIK TARİHİ**

Derleyenler
Belgin Turan Özkaya, Gizem Güner

**MEKÂNLAR/ZAMANLAR/İNSANLAR:
CİNSİYET, CİNSELLİK VE MİMARLIK TARİHİ**

**SPACES/TIMES/PEOPLES:
GENDER, SEXUALITY AND
ARCHITECTURAL HISTORY**

**Derleyenler
Belgin Turan Özkaya, Gizem Güner**

ODTÜ Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü

Bu kitap Mimarlık Fakültesi'nin katkılarıyla basılmıştır.

©2020
ODTÜ Basım İşliğı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı,
No.1, 06800, Çankaya / Ankara
tel: +90 312 210 4094
E-mail: matbaa@metu.edu.tr
Sertifika no: 47986

Yayın Türü: Bildiri Kitabı
Sayfa Düzeni: Güliz Korkmaz
Kapak Fotoğrafı: Gizem Güner

1. Basım, 2020

ISBN: 978-975-429-397-5

Kitabın içeriğinde kullanılan fotoğraflar ve diğer görsel malzemelerin telifi, aksi belirtilmedikçe yazara aittir.

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Telif sahibinin önceden yazılı izni olmadan kısmen ya da tamamen yeniden bastırılamaz, herhangi bir kayıt sisteminde saklanamaz, hiçbir şekilde elektronik, mekanik, fotokopi ya da başka bir araçla çoğaltılıp işlemez.

İÇİNDEKİLER

Preface: Gender, Sexuality and Architectural History <i>Belgin Turan Özkaya</i>	ix
Body, Art and Architecture	1
Building as a Living Body: Eroticism of Filarete's Treatise on Architecture <i>Sevil Enginsoy Ekinci</i>	3
Roma Küçük Asyasında Kadın Baniler ve Mimarlık: Pergeli Plancia Magna ve Aurelia Paulina <i>Aygün Kalınbayrak Ercan</i>	13
Artists at Home: Prudence Heward's Domestic Studio <i>İpek Mehmetoğlu</i>	33
Le Corbusier ve Modüler <i>Levent Şentürk</i>	43
School and Home	49
Women's Education Through the Lens of Visibility: Ankara İsmet Paşa Girls' Institute in the 1930s <i>Pelin Gürol Öngören</i>	51
Changes in Turkish Domestic Culture: Women's Perspective <i>Yasemin İnce Güney</i>	65
Geleneksel Şanlı Urfa Evlerinde Kadın Mekân Etkileşimi <i>Mine Baran, Mücahit Yıldırım</i>	85
Critical Appraisals	97
Mimarlık Disiplininde Cinsiyet Çalışmaları Alt Alanının Genel Sorunları <i>Özlem Erdoğdu Erkarlan</i>	99
Towards a Queer Historiography of Architecture: Shifting Paradigms and Possibilities <i>Burkay Pasin</i>	111

**Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi
Lisansüstü Programı**

Middle East Technical University Department of Architecture Graduate
Program in Architectural History

1 Aralık Perşembe *December 1, Thursday*

9:00-9:30

Açılış Sunuşu *Introductory Speeches*

Belgin Turan Özkaya (Düzenleme Kurulu adına *on behalf of the Organizing
Committee*)

Suna Güven (ODTÜ Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı Başkanı
Head, METU Graduate Program in Architectural History)

9:30-10:00

Açılış Konuşması *Opening Speech*

Aksu Bora, Ankara Üniversitesi
'Türkiye'de Kadın Çalışmaları'

10:00-12:00

I. OTURUM Ev Kültürü, Cinsiyet ve Mekân

SESSION I Domesticity, Gender and Space

Başkan Moderator: Serap Kayasü, Middle East Technical University

Lale Özgenel, Middle East Technical University

'The Role of Gender in the Design and Use of Ancient Roman House: An
Interpretation and Inquiry into Spatial Layout '

Yasemin İnce Güney, Balıkesir University

'Changes in Domestic Culture: Women's Perspective'

Mine Baran, Mücahit Yıldırım, Dicle Üniversitesi

'Geleneksel Urfa Evlerinde Kadın Mekân Etkileşimi'

Türkan Kejanlı, Dicle Üniversitesi

'Kadının Cinselliğinin Mekânların Oluşumundaki Etkisi ve Mahremiyet
Duygusu: Diyarbakır Örneği'

12:00-14:00

Öğle Arası *Lunch Break*

14:00 -16:00

II. OTURUM Cinsiyet, Metinsellik ve Mekân

SESSION II Sexuality, Textuality and Space

Başkan Moderator: Dilek Cindoğlu, Bilkent University

Sevil Enginsoy Ekinci, Middle East Technical University

‘The Eroticism of Building/Body in Filarete’s Treatise on Architecture’

Ana Araujo, Bartlett, University College London

‘The Ladies’ Paradise’

Levent Şentürk, Yıldız Teknik Üniversitesi

‘Le Corbusier, Modülör ve Eril Beden’

Yael Allweil, Technion, Israel Institute of Technology

‘‘A Man Gets Lost on a Balcony’’: Masculine Resistance and the Israeli City’

2 Aralık Cuma *December 2, Friday*

9.30-12:00

III. OTURUM Modernite, Gelenek ve Cinsiyet

SESSION III Modernity, Tradition and Gender

Başkan Moderator: Ayşe Saktanber, Middle East Technical University

Haluk Zelef, Middle East Technical University

‘Staging National Identity: The Role of Women at Turkish Exhibitions in the World Fairs’

Leyla Alpagut, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Erken Cumhuriyet Döneminde Kızların Eğitimi için Ankara’daki İki Önemli Yapı: Kız Lisesi ve İsmet Paşa Kız Enstitüsü

Pelin Gürol, Middle East Technical University

‘Engendering Space for Women’s Education during the Early Republican Period in Turkey: İsmet Paşa Girls’ Institute in Ankara in the 1930s’

Meral Halifeoğlu, Neslihan Dalkılıç, Dicle Üniversitesi

‘Kadın ve Erkeğin Toplumsal Cinsiyet Bağlamındaki Yerinin Diyarbakır Geleneksel Kent Dokusundaki Yansımaları’

Neslihan Dalkılıç, Dicle Üniversitesi

‘Tarihsel Süreç İçerisinde, Kültür Çeşitliliğinde Kadının Rollerini/Statüsü ve Mekân Tasarımı İlişkisi: Midyat Örneği’

12:00-14:00

Öğle Arası *Lunch Break*

14:00-14:30

Kapanış Konuşması *Closing Speech*

Özlem Erkarlan, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü

‘Mimarlık Disiplininde Cinsiyet Çalışmaları Alt Alanının Genel Sorunları’

14:30-16:00

Kapanış Sunuşu *Concluding Remarks*

Belgin Turan Özkaya (Düzenleme Kurulu adına *on behalf of the Organizing Committee*)

PANEL *Roundtable Discussion*

‘Cinsiyet, Cinsellik ve Mimarlık Tarihi: Sorular, Sorunlar’

‘*Gender, Sexuality and Architectural History: Questions and Issues*’

16.00

Kokteyl *Reception*

DÜZENLEME KURULU *ORGANIZATION COMMITTEE*

Elvan Altan Ergut, Çağla Caner, Sevil Enginsoy Ekinci, Namık Erkal, Pelin Gürol, Bilge İmamoğlu, Lale Özgenel, Ali Uzay Peker, Belgin Turan Özkaya

SEÇİCİ KURUL *SCIENTIFIC COMMITTEE*

Elvan Altan Ergut, Namık Erkal, Ali Uzay Peker, Belgin Turan Özkaya

Düzenleme Kurulu desteklerinden ötürü Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’ne teşekkür eder.

GENDER, SEXUALITY AND ARCHITECTURAL HISTORY

On my way to the library or lunch almost every day I pass by a “fountain:” the *sebil* across METU Archaeological Museum flanking the western wing of the Faculty of Architecture’s famous arcade. The plan of the faculty building “inscribed” at the back of the fountain is a nice touch that I surprisingly had not even noticed on those many occasions I thirstily drank water from it as a young architecture student in the 1980s. The *sebil* seems to be an enactment of the Turkish/Islamic practice of donating a fountain as a public deed that should be returned with the blessings of those who quench their thirst. But here the donor seems to be not one but two and not a patron who provided funds for the “building” but the “builders” themselves; the architects of the METU campus, as the inscription tells us: A[ltuğ] and B[ehruz] Çinici. Sometime ago when I discovered that signature, first I was thrilled. Here we had not only the acknowledgment of the female side of an architectural partnership, but her name came before that of her companion. In time after passing by the fountain while walking on the alley towards the library I started to find myself pondering on what might have Altuğ Çinici thought about that particular solution or this architectural detail. Was she aware that cobblestone, apparently a conscious choice of material for the campus’s main pedestrian axis, was quite difficult to walk in heels, especially considering the photographs of the campus from the sixties which are full of women students wearing them? Was she part of the design process? The architects of METU are known for their hands-on involvement in the construction of the campus. Was she part of the very demanding but probably very exhilarating execution process of this very major commission of theirs? At around the same time she might have had her first child, so she was also a mother by then. How could she manage? All these questions that remained unanswered in my mind made it apparent how little I knew about Altuğ Çinici, who is known as one of the principal designers of the architecture

school I graduated from and where I have been teaching for decades as a woman architectural historian.¹

I was having similar thoughts about another woman, too; this time not an architect but a woman traveler, an Ottoman elite woman of the Hamidian era who was thought to be forced into a self-imposed exile in Europe because of her collaboration with the French author Pierre Loti for his pro-woman novel *Les Désenchantées* portraying Ottoman women as victimized by their patriarchal society. Hatice Zinnur, who penned letters to the British journalist Grace Ellison chronicling her impressions of different cities and countries in Europe that she visited and lived for a stretch of time at the turn of the 20th century had to flee from İstanbul with her sister Nuriye to avoid persecution by the state for her “radical” opinions and behavior.² Here we had none less than a 19th-century Ottoman woman who had “progressive” ideas and who travelled to and developed her own ideas about Europe; a very different character than the submissive “Oriental woman” of the literature of the time, indeed. But, did we really? Two decades after many of us discovered her with so much excitement and enthusiasm mainly through Reina Lewis’s publications and incorporated her correspondence-cum-travelogue, published under the pseudonym Zeyneb by Grace Ellison in 1913 in London, into the syllabi of our gender classes we still find ourselves discussing the “authenticity” of Hatice Zinnur. Some claiming that it might be a fictive character created by Grace Ellison. Despite the burgeoning literature on her, Hatice Zinnur i.e., Zeyneb Hanoum, remains an elusive character, occupying a liminal space between existence and non-existence.³

Is it a coincidence that when women are at issue our knowledge often remains limited and patchy? For feminists and students of gender this should come as no surprise. A very important mission of gender studies had always been to uncover those women who have been left to oblivion because of the perennial adverse conditions working against them. In 2010 when I edited another dossier on gender and architecture, I had defined this mission as finding and narrating the stories of historically obscured women and added that this early task should have already been superseded.⁴ Apparently, even now in 2019 we are not there yet. We still need to dig into these new stories and give flesh and blood to those women with precarious historical existences. That does not mean, however, to forget the necessity of structural changes. Back then I was writing about the imperative task of making structural changes in the way we think about gender, conceive and shape space, produce architecture and write architectural history. All these tasks still need to be pursued.

The papers in this proceedings do both, introduce us with hitherto unknown women and make salutary gestures towards changes in architectural history. The dossier came out of the fourth *METU Doctoral Research Symposium* on gender, sexuality and architectural history of 2005, which was also the series’ first inter-

national symposium. Since then six more meetings were held.⁵ *METU Spaces/Times/Peoples: Doctoral Research Symposium* is the first graduate meeting of its kind in Turkey and since 1999 has been fulfilling the very important task of providing a platform for young academics to share their doctoral work in architectural history and for the rest of us to keep abreast of the latest researches in our field. In December 2005, we had two very productive and engaging days of presentations and discussions. I would like to thank Aksu Bora for her opening speech, Yael Allweil, Leyla Alpagut, Ana Araujo, Neslihan Dalkılıç, Meral Halifeoğlu, Lale Özgenel, Türkan Kejanlı and Haluk Zelef for their contributions back then. Other contributors kindly accepted our belated invitation to publish on the still vital theme of gender and architectural history and updated their presentations accordingly. We owe Mine Baran, Sevil Enginsoy Ekinci, Pelin Gürol Öngören, Yasemin İnce Güney, Levent Şentürk, Mücahit Yıldırım and our other keynote speaker Özlem Erdoğan Erkarlan heartfelt thanks.⁶ Coincidentally, in that period of more than a decade that elapsed since 2005 the gender perspective in architecture and architectural history in particular and feminism in general regained an urgency and recognition after a period of simplistic discourses on the “irrelevance of feminism and gender problems.” Today the literature, organizations, and meetings on women architects and gender perspectives in architecture and architectural history are thriving, which renders our dossier quite timely. While updating our material we invited three new contributions in order to expand our historical, geographical and theoretical reach. Aygün Kalınbayrak brings the gender perspective to classical antiquity; İpek Mehmetoğlu takes us abroad, to North America; and Burkay Pasin gives us the queer perspective without which it is arguably not possible to think and theorize about gender anymore. The proceedings are arranged in three thematic sections; The first, “Body, Art, Architecture” explores the literal and metaphorical manifestations of the body (of the architect, the patron and the artist) in literary, public and domestic spaces. In the second section, “School and Home” we take a close look at those enduring institutions and spaces of gender performance i.e., the school and the home. The final part is reserved for “Critical Appraisals” where we learn about the current status of scholarship in both gender and queer theory vis-à-vis architecture and architectural history.

Belgin Turan Özkaya
Middle East Technical University

NOTES

1. Recently SALT research institute in İstanbul acquired the Altuğ/ Behruz Çinici archive, which makes one hopeful about future research on Altuğ Çinici.
2. Zeyneb Hanoum, (2005,1913) *A Turkish Woman's European Impressions* Introduced by Reina Lewis, Gorgias Press, New Jersey.
3. For a questioning of the actuality of Hatice Zinnur see, Schick, I.C. (2008) Şarkı Bilmeden

Şarkiyatçılığı Değerlendirmek, *Virgöl* (122) 2-6. For an evaluation of Hatice Zinnur's situation see, Timuroğlu, S. (2018) Var ile Yok Arasında Bir Entelektüel Osmanlı Kadını: Hatice Zinnur (1883-1923) *Toplumsal Tarih* (291) 72-77.

4. Turan Özkaya B., der. (2010) *Dosya 19: Cinsiyet ve Mimarlık*, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.

5. The themes of the symposia are, 1999 Osmanlı'nın Mekânları/Zamanları/İnsanları, 2001 Cumhuriyet'in Mekânları/Zamanları/İnsanları, 2003 Eskiçağ'ın Mekânları/Zamanları/İnsanları, 2007 Kimlik, Aidiyet ve Mimarlık Tarihi, 2009 Hamilik ve Mimarlık Tarihi, 2011 Kent ve Mimarlık Tarihi, 2013 Evsellik, Ev, Barınma ve Mimarlık Tarihi, 2015 Nostalji ve Mimarlık Tarihi and 2017 Doğa ve Mimarlık Tarihi.

6. I am personally indebted to Ceren Katipoğlu for her hard work during the organization of the symposium, our scientific committee and session chairs; Deniz Özden for the translation of the introduction into Turkish at such short notice, and finally to my terrific co-editor Gizem Güner. Without Gizem's very enthusiastic last push we could have never finished this project.

CİNSİYET, CİNSELLİK VE MİMARLIK TARİHİ

Kütüphaneye veya yemeğe giderken neredeyse her gün bir “sebil”in yanından geçiyorum: ODTÜ Arkeoloji Müzesinin karşısındaki Mimarlık Fakültesinin ünlü arkadının batı kanadında bulunan sebilin. Arkasındaki, fakültenin bir planını da içeren “kitabe” ise son zamanlarda üzerine epey düşündüğüm, yıllar önce öğreniyken birçok kez kullanmış olsam da şaşırtıcı bir biçimde o zaman pek dikkatimi çekmeyen ince bir dokunuş. Sebil, susuzluğunu giderenlerin dualarıyla karşılığını verdikleri kamu hizmetine, Türk/İslam hayrat geleneğine, bir gönderme gibi görünüyor. Ancak buradaki hayır sahibi bir değil iki ve “yapı” için kaynak sağlayan bir hami değil, “yapıcılar”ın kendisi, yani ODTÜ kampüsünün mimarları, kitabe yazdığı şekliyle: A[ltuğ] ve B[ehruz] Çinici. Bir süre önce bu imzayı fark ettiğimde ilk başta çok heyecanlanmıştım. Burada, yalnızca mimari bir ortaklıkta kadın olanın hakkının teslim edilmesi değil, aynı zamanda adının ortağının önünde olması durumuyla karşı karşıyaydık. Bir süre sonra, sebilin yanından geçip kütüphaneye doğru giderken kendimi Altuğ Çinici’nin belirli bir çözüm veya mimari detay ile ilgili ne düşünmüş olabileceği üzerine kafa yorarken bulmaya başladım. Özellikle, kampüsün topuklu ayakkabı giyen kadın öğrencilerle dolu altmışlı yıllardaki fotoğraflarını düşününce, kampüsün ana yaya eksenini için bilinçli bir seçim olduğu belli olan arnavut kaldırımında topuklularla yürümenin zorluğunun farkında mıydı? Tasarım sürecinde ne kadar yer almıştı? ODTÜ’nün mimarları kampüsün inşasında işin başında olmalarıyla biliniyorlar. Bu önemli görevin oldukça zahmetli ama tahminen bir o kadar da heyecanlı olan uygulama sürecinin bir parçası olmuş muydu? İlk çocuğunu yaklaşık aynı dönemde dünyaya getirmiş olmalıydı, yani aynı zamanda bir anneydi. Acaba tüm bu sorumlulukların altından nasıl kalkmıştı? Zihnimde cevapsız kalan tüm bu sorular, mezun olduğum ve yıllarca mimarlık tarihçisi bir kadın olarak ders verdiğim mimarlık oku-

lunun başlıca tasarımcılarından biri olan Altuğ Çinici ile ilgili ne kadar az bilgi sahibi olduğumu gösterdi bana.¹

Başka bir kadın hakkında da benzer düşüncelere sahibim; bu kez bir mimar değil, bir kadın gezgin söz konusu olan. Fransız yazar Pierre Loti'nin Osmanlı kadınlarını, ataerkil toplumun kurbanı olarak niteleyen kadın yanlısı romanı *Les Désenchantées* için yazarla iş birliği yaptığı için Avrupa'da gönüllü bir sürgüne maruz kaldığı düşünülen Abdülhamid döneminin seçkin bir Osmanlı kadını. 20. yüzyılın başında ziyaret ettiği ve uzun bir süre yaşadığı Avrupa'daki farklı şehir ve ülkeler hakkındaki izlenimlerini İngiliz gazeteci Grace Ellison'a yazdığı mektuplarda anlatan Hatice Zinnur, "radikal" görüş ve davranışlarından dolayı devletin zulmünden kaçmak için kardeşi Nuriye ile birlikte İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalmış biri.² Burada, ilerici düşüncelere sahip, Avrupa'ya gitmiş ve Avrupa ile ilgili kendi görüşlerini geliştirmiş bir 19. yüzyıl Osmanlı kadınıyla karşılaşıyoruz ve bu o dönemin özellikle Avrupa literatüründeki uysal "Doğulu kadın" imgesinden çok farklı bir karakter. Ama, gerçekten de öyle mi? Çoğumuz Reina Lewis'in yayınları sayesinde büyük bir heyecan ve coşkuyla Hatice Zinnur'u keşfettikten ve Zeyneb takma adıyla Grace Ellison tarafından 1913'te Londra'da yayımlanan gezi günlüğünü ders programımıza dahil ettikten yıllar sonra kendimizi hala Hatice Zinnur'un gerçekliğini tartışır buluyoruz. Bazıları, onun Grace Ellison tarafından yaratılmış kurgusal bir karakter olabileceğini öne sürüyor. Hatice Zinnur yani Zeyneb Hanım üzerine gelişmekte olan literatüre karşın, var olma ile olmama arasında bir eşikte kalmış durumda.³

Kadınlar söz konusu olduğunda bilgimizin sınırlı ve yarım yamalak olması bir rastlantı mı? Feministler ve cinsiyet çalışanlar için bu durum pek de şaşırtıcı değil aslında. Cinsiyet çalışmalarının en önemli görevlerinden biri her zaman kendileri aleyhine işleyen olumsuz koşullardan dolayı unutulmaya terk edilmiş kadınları ortaya çıkarmak olmuştur. 2010'da cinsiyet ve mimarlık üzerine başka bir dosya derlerken bu görevi tarihte unutulmuş kadınların öykülerini bulmak ve anlatmak olarak tanımlamış ve bu misyonun artık aşılmış olması gerektiğini eklemiştim.⁴ Görünen o ki, şimdi 2019'da bile bu noktaya varmış değiliz. Hala yeni öyküler bulmak ve kırılğan tarihsel varlıklara sahip bu kadınlara "hayat" vermek zorundayız. Ancak bu, yapısal değişimlerin gerekli olduğunu unutmak anlamına gelmemeli. O zamanlar cinsiyet üzerine düşünme, mekânı anlama ve biçimlendirme, mimarlık üretme ve mimarlık tarihi yazma yollarımızda yapısal değişimler gerçekleştirmemizin gerekliliği üzerine yazıyordum. Tüm bu görevler hala gerekliliğini sürdürüyor.

Bu bildiri kitabındaki makaleler her iki misyonu da yerine getiriyor; bir yandan bize şimdiye kadar bilinmeyen kadınları tanıtıyor, öte yandan mimarlık tarihinde değişime yönelik etkili bir hamle yapıyor. Dosya, 2005 yılında düzenlenen cinsiyet, cinsellik ve mimarlık tarihi konulu, aynı zamanda uluslararası sempozyum dizisinin ilki olan, dördüncü *ODTÜ Doktora Araştırmaları Sempozyumu*'nun bir

ürünü. O zamandan beri altı buluşma daha düzenlenmiş durumda.⁵ *ODTÜ Mekanlar/Zamanlar/İnsanlar: Doktora Araştırmaları Sempozyumu* Türkiye’de bu alandaki ilk lisansüstü buluşma olup 1999’dan bu yana genç akademisyenlerin mimarlık tarihi alanındaki doktora çalışmalarını paylaşımları için önemli bir platform sağlama görevini yerine getirmekte, bizleri de alanımızdaki en son araştırmalardan haberdar etmekte. Aralık 2005’te oldukça verimli ve merak uyandıran sunumlar ve tartışmalarla dolu iki gün geçirdik. Açılış konuşması için Aksu Bora’ya, katkıları için Yael Allweil, Leyla Alpagut, Ana Araujo, Neslihan Dalkılıç, Meral Halifeoğlu, Lale Özgenel, Türkan Kejanlı ve Haluk Zelef’e teşekkür ediyorum. Diğer yazarlar, hala çok önemli bir konu olan cinsiyet ve mimarlık tarihine ilişkin geç kalmış yayın teklifimizi nazikçe kabul ettiler ve sunumlarını buna göre güncellediler. Mine Baran, Sevil Enginsoy Ekinci, Pelin Gürol Öngören, Yasemin İnce Güney, Levent Şentürk, Mücahit Yıldırım ve diğer davetli konuşmacımız Özlem Erdoğan’a içten bir teşekkürü borç biliriz.⁶ Öte yandan, 2005’ten bu yana geçen on yıldan daha uzun sürede hem mimarlık ve mimarlık tarihinde hem de genel olarak feminizmde cinsiyet konusu, bir dönemki feminizmin aşıldığına dair indirgemeci söylemler sonrasında, yeniden büyük önem kazanmış durumda. Günümüzde, mimarlık ve mimarlık tarihinde kadın mimarlar ve cinsiyet yaklaşımları üzerine olan literatür, organizasyon ve buluşmalar gittikçe artmakta. Bu durum dosyanın zamanlamasını da çok isabetli kılıyor. Yayın hazırlıkları sırasında malzemeyi güncellerken tarihsel, coğrafi ve kuramsal menzirimizi genişletmek üzere üç yeni yazar davet ettik. Aygün Kalınbayrak cinsiyet yaklaşımını klasik döneme taşıırken; İpek Mehmetoğlu bizi yurtdışına, Kuzey Amerika’ya götürüyor; Burkay Pasin ise artık cinsiyet üzerine düşünürken ve kuram geliştirirken olmazsa olmaz kuir yaklaşımını sunuyor. Bildiriler kitapta üç tematik bölümde düzenlendi. İlki, “Beden, Sanat, Mimarlık”, bedenin (mimar, hami ve sanatçının bedeninin) edebi, kamusal ve evsel mekanlardaki gerçek ve mecazi yansımalarını inceliyor. İkinci bölüm, “Okul ve Ev”de, bu köklü cinsiyet edimlerinin kurum ve mekanlarına, yani okul ve eve yakından bakıyoruz. Son bölüm ise cinsiyet ve kuir kuramında mimarlık ve mimarlık tarihine ilişkin çalışmaların güncel durumu hakkında bilgi edindiğimiz “Eleştirel Değerlendirmeler” için ayrılmış durumda.

Belgin Turan Özkaya
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

NOTLAR

1. Kanımca yakınlarda İstanbul’daki SALT araştırma enstitüsünün Altuğ/Behruz Çinici arşivini bünyesine katması, Altuğ Çinici üzerine ileride yapılacak araştırmalarla ilgili umut verici bir adımdır.
2. Zeyneb Hanoum, (2005, 1913) *A Turkish Woman’s European Impressions* Introduced by Reina Lewis, Gorgias Press, New Jersey.

3. Hatice Zinnur'un gerçekliğinin bir sorgulaması için bkz. Schick, I.C. (2008) Şarkı Bilmeden Şarkiyatçılığı Değerlendirmek, *Virgöl* (122) 2-6. Hatice Zinnur'un durumunun bir değerlendirmesi için bkz. Timuroğlu, S. (2018) Var ile Yok Arasında Bir Entelektüel Osmanlı Kadını: Hatice Zinnur (1883-1923) *Toplumsal Tarih* (291) 72-77.
4. Turan Özkaya B., der. (2010) *Dosya 19: Cinsiyet ve Mimarlık*, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
5. Bu sempozyumların temaları şunlar: 1999 Osmanlı'nın Mekânları/Zamanları/İnsanları, 2001 Cumhuriyet'in Mekânları/Zamanları/İnsanları, 2003 Eskiçağ'ın Mekânları/Zamanları/İnsanları, 2007 Kimlik, Aidiyet ve Mimarlık Tarihi, 2009 Hamilik ve Mimarlık Tarihi, 2011 Kent ve Mimarlık Tarihi, 2013 Evsellik, Ev, Barınma ve Mimarlık Tarihi, 2015 Nostalji ve Mimarlık Tarihi ve 2017 Doğa ve Mimarlık Tarihi.
6. Bilimsel komitemize ve oturum başkanlarımıza; sempozyum organizasyonundaki emeği için Ceren Katipoğlu'na, giriş bölümünün Türkçe çevirisi için Deniz Özden'e ve son olarak da sevgili editör arkadaşım Gizem Güner'e kendi adıma teşekkür borçluyum. Gizem'in heyecanlı son katkıları olmasaydı bu projeyi bitirmek mümkün olmazdı.

**BODY, ART,
ARCHITECTURE**

BUILDING AS A LIVING BODY: EROTICISM OF FILARETE'S TREATISE ON ARCHITECTURE

Sevil Enginsoy Ekinci*

Bu çalışma, Floransalı mimar Filarete'nin 1460'ların ilk yarısında yazdığı mimarlık kitabında geliştirdiği yaşayan bir beden olarak bina kavramının içerdiği erotizm hakkında bir denemedir. Filarete'nin binayı mimar ve hami arasında evliliğe benzeyen bir ilişkiden doğan bir erkek çocuk olarak tanımlamasını ve bu ilişkide mimara anne, hamiye ise baba rolünü atfetmesini, haminin soyunu sürdürmeye yönelik bir ihtiyaç olarak değerlendirir. Fakat Filarete'ye göre binanın, haminin sadece böyle bir ihtiyacına karşılık gelen oğlu olmadığına, arzu duyduğu bir kadın olduğuna da dikkat çeker. Mimarın buradaki rolünün de haminin bu arzusunu uyandırmak, sürdürmek ve çoğaltmak olduğunu iddia eder. Böylece mimar, hami ve bina arasında ihtiyaca ve arzuya göre şekillenen erotizmi 15. yüzyılda, İtalya'da mimarlık mesleğinin gösterdiği gelişim ve hamilik kurumunun geçirdiği değişim doğrultusunda yorumlar.

Keywords: Filarete, treatise on architecture, building and body, eroticism in architecture, need and desire

Anahtar Sözcükler: Filarete, mimarlık kitabı, bina ve beden, mimarlığın erotizmi, ihtiyaç ve arzu

I.

In his treatise on architecture, dated the first half of the 1460s, the Florentine architect Antonio di Piero Averlino, better known by the pseudonym Filarete, defines the building first and foremost as a living body. This study¹ is an attempt to draw a brief analytical outline for approaching this intriguing as well as intricate definition that holds a distinctive place in architectural history through its eroticized theory of the body.²

The building as a living body appears very early in the treatise, in a long and well-known passage where Filarete dwells on its conception and birth:

* METU Faculty of Architecture (emerita), Independent Scholar

“The building is conceived in this manner. Since no one can conceive by himself without a woman ... the building cannot be conceived by one man alone. As it cannot be done without a woman, so he who wishes to build needs an architect. He conceives it with him and then the architect carries it. When the architect has given birth, he becomes the mother of the building.” (1965, 15; 1972, 40)

The building is, then, an outcome of the collaboration between the patron and the architect, corresponding analogously to copulation. In this collaboration, the creation of the building is analogous to the procreation of the child through the attribution of the role of fatherhood to the patron, and of motherhood to the architect. Regarding this particular role of the architect, Filarete explains further:

“Before the architect gives birth, he should dream about this conception, think about it, and turn it over in his mind in many ways for seven to nine months, just as a woman carries her child in her body for seven to nine months. He should also make [in his mind] various designs of this conception that he has made with the patron. ... When he has pondered and considered and thought [about it] in many ways, he then ought to choose ... what seems most suitable and most beautiful to him according to the terms of the patron. When this birth is accomplished, that is when he has made, in wood, a [model] of its final form, measured and proportioned to the finished building, then he shows it to the father.” (1965, 15-16; 1972, 40)

Accordingly, the creation of the building is analogous to the architect’s getting pregnant with the patron. In this creation/procreation of the building, the idea of the building in the brain corresponds analogously to the fetus in the uterus, the growth of the idea or, in other words, the design process of the building to the growth of the fetus, and the model of the building to the newborn baby.³ Filarete also adds here that the architect’s role is not only to give birth to the building, but also to nurture and rear it after its birth:

“As I have compared the architect to the mother, he also needs to be the [wet] nurse. ... As the mother full of love for her son, so he will rear it with love and diligence, cause it to grow, and bring it to completion if it is possible; if it is not, he will leave it ordered in such a way that it will not perish because of its incompleteness. A good mother loves his son and with the aid of and the knowledge of the father strives to make him good and beautiful, and with a good master to make him valiant and praiseworthy. So the good architect should strive to make his building good and beautiful. As the mother makes every effort to find good masters for her son, so the architect ought to find good masters, masons and all the others who are needed for the work.” (1965, 16; 1972, 40-41)

So after its birth in the form of a wooden model, the construction process of the building is analogous to the growth of a baby boy from infancy to adolescence by master-builders/tutors under the control of the architect/mother and the support of the patron/father. Moreover, while likening the building to a male child of the architect and the patron, Filarete implies the patron’s analogous needs for building and procreation as an expression of his concern for immortality or, in other words, for the endurance of his and his family’s name and power. Accordingly, it is this concern that lies at the basis of the marriage between the patron and the architect. The duty of the architect in this marriage is, then, to confer immortality to the

patron by giving birth to the building as a male child, and also by nurturing and rearing it. Regarding what the architect should in return expect from the patron, Filarete adds: "...the patron should love and honor him insofar as he wants his building to go well and should show him the same love and devotion as he does to his wife." (1965, 18; 1972, 44).

II.

Filarete wrote his treatise at a time when architectural profession emerged in Italy through the definition of the architect as a practitioner of a liberal art or as an artist whose practice required theory, and accordingly, whose profession and social status were distinct from the craftsman's. In this new definition of the architect, the transformation of architectural patronage -in relation to the change in moral and intellectual attitudes toward wealth and its use, the appearance of a new wealthy class and the use of architectural product as a tool for converting economic power into political, social and cultural power- played a crucial role. It was a transformation, which determined the architect's professional, economic, and social dependence upon the patron. This dependence enabled the architect to define his profession as distinct from the craftsman's, and accordingly, to gain a social status, higher, significantly, than the craftsman, but lower, undoubtedly, than the patron.⁴

This was the historical scene in whose formation Filarete's treatise played an indispensable role through its formulation of the relationship between the architect/wife/mother and the patron/husband/father as analogous to a marriage. Such a formulation was also a manifestation of gender and power relations in a patriarchal society in the sense that its construction of the identities of the architect and the patron along gender differences denoted the hierarchical differences in social privilege and power. Therefore, what determined the architect's femininity as a wife and mother, and the patron's masculinity as a husband and father was the architect's lower and the patron's higher social status, and moreover, the architect's professional, economic and social dependence upon the patron.⁵ Furthermore, the identification of the architect with femininity and of the patron with masculinity exhibited the instability of sex and gender systems of the time. It was a time when sexual difference was primarily a political, social and cultural issue rather than a biological one, meaning that "[t]o be a man or a woman was to hold a social rank, a place in society, to assume a cultural role, not to *be* organically one or the other of the two sexes," as Thomas Laqueur (1992) explains.

However, what is of particular importance here is that Filarete's analogy between the architect and the mother unsettles the patriarchal and hierarchical distinction between the production of the male mind and the reproduction of the female body. Although the analogy maintains the gender system of a patriarchal society by manifesting male dominant and female submissive roles, it attributes the produc-

tion of the mind not to the patron but to the architect or, in other words, not to masculinity, but to femininity. This means that it renders the production of the male mind not as superior but as equal to the reproduction of the female body. Accordingly, what determines the architect's femininity and the patron's masculinity is not the distinctions between reproduction and production, body and mind, but the differences in social privilege and power.⁶

III.

Filarete's theory of the building as a living body further reveals itself in another well-known passage. But this time, rather than being a body procreated through an eroticized relationship between the patron and the architect, the building appears as a desired body which is itself in an eroticized relationship with the patron:

“Building is nothing more than a voluptuous pleasure, like that of a man in love. Anyone who has experienced it knows that there is so much pleasure and desire in building that however much a man does, he wants to do more. ... When a man is in love, he gladly goes to see his beloved. When she is in a place where he can see her, he is not sorry for the time spent nor is he bored. So he who builds goes gladly to see his building, and as often as he sees it he wants to see it and the more his heart swells. Time passes and he is never reluctant to look at it or to talk about it exactly as a man in love talking about his beloved. He is pleased when it is praised, and his heart swells even more. When he is absent and someone comes to talk about it to him, he is greatly pleased and desires to go see it. His soul is drawn to it and he always desires the things that he thinks are best for it, exactly as a man in love [would] do.” (1965, 16; 1972, 41-42)

So here, the building is no longer a product of the patron's need but an object of his desire. This remarkable distinction between the patron's need and desire defines the building's identity as his child and as his beloved, respectively. It also marks the building's gender as male when he is the patron/father's son and as female when she is the patron/lover's beloved. As such, it is a manifestation of the two predominated modes of erotic conduct of the time, corresponding to marital relation and modest love, aimed at the procreation of a male heir, and extra-marital relation and passionate love, directed towards erotic pleasure.⁷ What it further suggests is that the patron derives his pleasure not only from satisfying his need for creating/procreating the building, but also from seeing it, talking and hearing about it as an experience that invalidates the state of satisfaction. Then, it is through such a distinction that the building comes into existence not only as a biological entity but also as a social and cultural construct.⁸

In such a formulation of the patron's desire for the building, one may wonder what happens to the architect. An indirect yet relevant answer lies in Filarete's discussion of how the architect should be treated by the patron with reference to the story of the architect Dinocrates and Alexander the Great, told by Vitruvius in the first century B.C. Changing the name of the architect as Zenocrates, Filarete narrates in a long passage:

“Vitruvius says that while Alexander was encamped in Greece a man called Zenocrates came to talk with him. ... One day when Alexander was in public among many people, Zenocrates stripped himself nude and, with a lion skin on his back, a wreath of poplar on his head, and a club, like the one carried by Hercules in his hand, he set himself in the midst of the crowd. When the crowd saw him thus attired, they gave way and he was soon in the presence of the king. Alexander was both amazed and pleased at his presence, because he was a handsome person, well-built and had a handsome face. He asked him who he was and he replied, “I am Zenocrates, an architect of Macedonia.” He asked him why he went about like that. He replied “Because in no other way could I come to know you or speak to you.” Alexander was pleased and asked him what he wanted to do. He replied that he had designed on not too distant Mount Libano a statue of a man who held a city in one hand and in the other a libation vessel in which he collected all the water on the mountain. ...[Alexander] was pleased by his appearance, and offered to keep him with him. When he came [to the place] where Alexandria is today, he said, “Zenocrates, here I want you to build a city, because here there is arable land.” Here he had him build the city that he called Alexandria after his own name. He loved this Zenocrates and did him great honor, for he recognized in him the virtue of being able to do things.” (1965, 18-19; 1972, 45-46)

What is crucial about this story is that the relationship among the architect, the patron and the building, or the city, does not conform to Filarete's analogous formulation of the one among the architect/wife/mother, the patron/husband/father and the building/son. While in the latter, it is the patron who initiates the building activity with the aim of satisfying his need for building/procreation, in the former, it is the architect Zenocrates who assumes the initiatory role. This means that although the city of Alexandria is built collaboratively by the architect and the patron, the idea of building a city belongs, in the first place, to the architect. In this sense, the idea of building a city cannot be explained as analogous to the issue of the architect's becoming pregnant with the patron, since the architect has already developed this idea before he meets the patron. Therefore, the role of the architect in this story is not to satisfy the need of the patron for building/procreation, but rather to seduce the patron to build or, in other words, to arouse the patron's desire for building.

In Vitruvius's own version, the story has some further implications as well:

“This was how Dinocrates, recommended only by his good looks and dignified carriage, came to be so famous. But as for me, Emperor, nature has not given me stature, age has marred my face, and my strength is impaired by ill health. Therefore, since these advantages fail me, I shall win your approval, as I hope, by the help of my knowledge and my writings.” (1960, 36)

What Vitruvius reveals here is that he shares with Dinocrates the aim of seducing the patron, though he adopts a different strategy. This is the strategy of writing his *De architectura*, or *Ten Books on Architecture*, and of dedicating it to Augustus. It seems that Filarete himself not only pursues the same aim as Vitruvius but embraces the same strategy as well, by writing his own treatise on architecture and by dedicating it to his actual and potential patrons.

IV.

Filarete wrote his treatise on architecture when he was the court architect of Francesco Sforza, duke of Milan. While working under Sforza's patronage between the early 1450s and mid-1460s, he was involved in some building projects, such as the construction of the Duomo and the Ospedale Maggiore in Milan. After a brief promising period, however, Filarete faced serious resistance in performing his job, experienced great difficulty in getting his salary, and while dealing with these problems, he was not protected sufficiently by Sforza. Eventually, he was withdrawn from the works of the Duomo and the Ospedale, and was forced to leave his position in deep disappointment.⁹ Then in one sense, the treatise was his last effort to save his relationship with Sforza, which had been on the verge of "divorce" for some time, by showing him how an ideal marriage between an architect/wife and a patron/husband should have been. But in another sense, it was an attempt to refresh his relationship with his patron by playing the role of Zenocrates/Dinocrates as adapted and performed by Vitruvius, so by seducing him and by arousing his desire for building.¹⁰

After his failure in both senses, however, Filarete dedicated a revised copy of his treatise around the mid-1460s to another illustrious patron of architecture, to Piero di Cosimo de' Medici with the hope of working under his patronage.¹¹ But it remained as yet another unsuccessful endeavor. In both instances, Filarete tried to derive his authority from the emergence of the architect as a practitioner of a liberal art whose professional position demanded intellectual and scientific knowledge. However, it was an authority dependent economically and socially upon the institution of patronage within which the architect was a courtier rather than an autonomous artist. In this regard, Filarete's aim to seduce his dedicatees and to arouse their desire for building was directed towards "producing authority in the absence of power."¹² It seems that although he failed in Sforza's and Medici's cases, Filarete might have made one last attempt to assume such authority by presenting his treatise to another distinguished patron of architecture. This time it might have been the Ottoman sultan Mehmed II to whom he might have planned to exhibit the seductive potential of the treatise.¹³

BIBLIOGRAPHY

- BERGREN, A. (1992) Architecture Gender Philosophy, *Strategies in Architectural Thinking*, eds. J. Whiteman, J. Kipnis and R. Burdett, MIT Press, Cambridge, MA; 8-46.
- BLOOMER, J. (2000) Big Jugs, *Gender Space Architecture: An Interdisciplinary Introduction*, eds. J. Rendell, B. Penner, and I. Borden, Routledge, London and New York; 274-283.
- BRISTOW, J. (1997) *Sexuality*, Routledge, London and New York.

- BUTLER, J. (1995) *Desire, Critical Terms for Literary Study*, eds. F. Lentricchia and T. McLaughlin, University of Chicago Press, Chicago and London; 369-386.
- CASTLE, T. J. (1979) *Lab'ring Bards: Birth Topoi and English Poetics 1660-1820*, *Journal of English and Germanic Philology* (78) 193-208.
- CHAMBERS, R. (1985) *Story and Situation. Narrative Seduction and the Power of Fiction*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- CHOAY, F. (1980) *La Regle et le Modele, The Rule and the Model: On the Theory of Architecture and Urbanism*, trans. Denise Bratton (1997) MIT Press, Cambridge, MA and London.
- CURTIUS, E. R. (1948) *Europaische Literatur und lateinisches Mittelalter, European Literature and the Latin Middle Ages*, trans. W. R. Trask (1963) Harper & Row, Publishers, New York and Evanston.
- DIDASKALOU, A. (1996) *Making Love/Making Architecture: A Good Metaphor for Thinking and Practicing Architecture*, *Desiring Practices: Architecture, Gender and the Interdisciplinarity*, eds. D. McCorquodale, K. Rüedi, and S. Wigglesworth, Black Dog Publishing Limited, London; 116-131.
- EISAMAN MAUS, K. (1993) *A Womb of His Own: Male Renaissance Poets in the Female Body*, *Sexuality and Gender in Early Modern Europe: Institutions, Texts, Images*, ed. James Grantham Turner, Cambridge University Press, Cambridge; 266-288.
- ENGİNSOY, A. S. (2002) *The Visuality/Orality/Aurality of Filarete's Treatise on Architecture*, Ph.D. Dissertation, Cornell University, Ithaca, NY (UMI, Ann Arbor, MI).
- ENGİNSOY EKİNCİ, S. (2006) *Reopening the Question of Document in Architectural Historiography: Reading (Writing) Filarete's Treatise on Architecture for (in) Piero de' Medici's Study*, *Rethinking Architectural Historiography*, eds. D. Arnold, E. Altan Ergut, and B. Turan Özkaya, Routledge, London and New York; 121-134.
- ENGİNSOY EKİNCİ, S. (2013) *Gendering 'Fantasia': Architectural/Literary Creation/Procreation in Filarete's Libro Architectonico*, *Once Upon a Place – Architecture & Fiction*, eds. S. Oliviera and P. Gadanho, Caleidoscópico, Lisbon; 75-85.
- FARREN BRADLEY, J. (1996) *Architecture and Obstetrics: Buildings as Babies*, *Desiring Practices: Architecture, Gender and the Interdisciplinarity*, eds. D. McCorquodale, K. Rüedi, and S. Wigglesworth, Black Dog Publishing Limited, London; 46-59.

- FILARETE (1965) untitled (1460s) *Filarete's Treatise on Architecture: Being the Treatise of Antonio di Piero Averlino, Known as Filarete*, 2 vols, trans. J. R. Spencer, Yale University Press, New Haven and London.
- FILARETE (1972) untitled (1460s) *Trattato di Architettura*, 2 vols., ed. A. M. Finoli and L. Grassi, Edizioni il Polifilo, Milan.
- FUERY, P. (1995) *Theories of Desire*, Melbourne University Press, Carlton, Victoria.
- GRISONI, D. (1982) Onomatopoeia of Desire, *Theoretical Strategies: Local Consumption Series 2* (3) 169-182.
- HAYES, K. (2001) Filarete's 'Journey to the East', *Proceedings of ACSA International Conference* (15-19 June 2001) New York; 168-171.
- HEDRICK, D. K. (1987) The Ideology of Ornament: Alberti and the Erotics of Urban Design, *Word and Image* 3 (1) 111-137.
- HERSEY, G. (1976) *Pythagorean Palaces. Magic and Architecture in the Italian Renaissance*, Cornell University Press, Ithaca, NY and London.
- HUFTON, O. (1993) Women, Work, and Family, *Renaissance and Enlightenment Paradoxes, Vol. 3, A History of Women in the West*, eds. N. Zemon Davis and A. Farlage, Harvard University Press, Belknap Press; 15-45.
- LACAN, J. (1973) Les quatre concepts fondamentaux psychanalyse, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, ed. Jacques-Alain Miller, trans. Alan Sheridan (1978) Norton, New York.
- LAQUEUR, T. (1992) *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*, Harvard University Press, Cambridge, MA and London.
- LEFAIVRE, L. (1997) *Leon Battista Alberti's Hypnerotomachia Poliphili. Recognizing the Architectural Body in the Early Italian Renaissance*, MIT Press, Cambridge, MA and London.
- NEÇİPOĞLU, G. (1991) *Architecture, Ceremonial, and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, MIT Press, Cambridge, MA and London.
- PLATO (1951) Symposium (4th century BCE) *The Symposium*, trans. Walter Hamilton, Penguin, London.
- RESTLE, M. (1981) Bauplanung und Baugesinnung unter Mehmet II. Fatih: Filarete in Konstantinopel, *Pantheon* (39) 361-367.
- SACKS, E. (1980) *Shakespeare's Images of Pregnancy*, St. Martin's Press, New York.

- SARFATTI LARSON, M. (1983) Emblem and Exception: The Historical Definition of the Architect's Professional Role, *Professionals and Urban Form*, eds. J. R. Blau, M. La Gory and J. S. Pipkin, State University of New York Press, New York.
- STANFORD FRIEDMAN, S. (1991) Creativity and Childbirth Metaphor, *Feminisms: An Anthology of Literary Theory and Criticism*, ed. R. R. Warhol and D. Pierce Herndl, Rutgers University Press, New Brunswick; 371-396.
- VITRUVIUS (1960) De architectura (1st century BCE) *Ten Books on Architecture*, trans. M. H. Morgan, Dover Publications, New York.
- WELCH, E. S. (1995) *Art and Authority in Renaissance Milan*, Yale University Press, New Haven and London.
- WILKINSON, C. (1986) The New Professionalism in the Renaissance, *The Architect: Chapters in the History of the Profession*, ed. S. Kostof, Oxford University Press, New York and London; 124-160.

NOTES

1. This study is a summary of a section of my PhD dissertation (Enginsoy, 2002, 146-178). I presented its earlier and different version, titled "Eroticism of Filarete's Architectural Theory: Building as a Procreated and Desired Body," at Sex Object: Desire and Design in a Gendered World, organized by Design History Society at Norwich School of Art and Design in Norwich in September 2003. I developed it later in relation to the concept of "fantasia" (Enginsoy Ekinici, 2013). I would like to thank Belgin Turan Özkaya for organizing "Gender, Sexuality and Architectural History" in December 2005, the fourth in the series of "Times/Spaces/Peoples," International Doctorate Researches Symposium of METU Graduate Program in Architectural History, and providing me with the opportunity to share this study with a lively audience. Moreover, I am grateful to her for editing the symposium book as well as to Gizem Güner for assisting in its publication process.
2. Although the related literature shows a general interest in this theory, it falls short of explaining its intricacy. This is also the case even for the examples which place the theory within the context of "the gradual eroticization of the body" in the architectural theory of the time, culminated in *Hypnerotomachia Poliphili* or, *Love Strife in a Dream*, published in the late 1490s, and attributed commonly to Francesco Colonna, but rarely also to Leon Battista Alberti. See Choay, 1997; Hedrick, 1987; Hersey, 1976; Lefaivre, 1997.
3. Although such an analogous formulation of architectural creation and procreation is unique in the history of architectural theory, its literary version is a historically common theme (Castle, 1979; Curtius, 1963, 132-134; Eisaman Maus, 1993; Sacks, 1980; Stanford Friedman, 1991). On a discussion of how these architectural and literary analogies intersect in Filarete's treatise, see Enginsoy Ekinici, 2013.
4. On the relationship between emergence of architectural profession and transformation of architectural patronage in the fifteenth century Italy, see Sarfatti Larson, 1983, 53-54, 59; Wilkinson, 1986, 124-137.

5. Filarete's identification of the architect with femininity brings to mind Ann Bergren's discussion of the "homology between the female and the architect in early Greek thought." As she explains, "the architect in ancient Greece is one of the general category of artisan named *demiourgos*, 'he who does the people's work'," and he whose "moral and social status" is the same as the female's. Therefore, "in terms of gender, the *demiourgos* is a virtual female" (1992, 17).

6. In this sense, Filarete's analogy challenges Susan Stanford Friedman's (1991) feminist critique of male pregnancy/childbirth metaphor in literary/artistic discourse, subscribed to hierarchical opposition between creativity and procreativity, mind and body. But, undoubtedly, this does not make Filarete pro/protofeminist either. Nevertheless, it would be an interesting project to bring Filarete's analogy into dialogue with Judi Farren Bradley's (1996) and Akis Didaskalou's (1996) formulations of metaphors of architect/mother, client/father, building/baby, and making building/making love as part of a feminist alternative architectural practice; and moreover, with Jennifer Bloomer's (2000) introduction of a feminist experimental and experiential body language to architectural discourse as a manifestation of maternal creativity.

7. On these two erotic modes of the time, see Hufton, 1993, 26-34.

8. Filarete's drawing such a distinction between need and desire brings to mind Plato and his *Symposium* (1951). For Plato need is a physical lack which can be satisfied by obtaining the absent object, while desire is an essential lack which cannot be satisfied, and therefore, which marks being's incompleteness. In such incompleteness, the only way to happiness lies in the incessant quest for being's completion through sociality, culture and civilization (Grisoni, 1982, 170-174; Butler, 1995, 371-374). It also becomes an intriguing topic when examined in relation to Jacques Lacan's psychoanalytic theory of desire (1978). Lacan distinguishes desire from need by emphasizing that in contrast to need, desire never achieves satisfaction. For him, desire is related to the subject's existence in the social world of language and culture framed by the realm of the signifier. The subject desires to engage in this realm but is always alienated from it. So this is a procedure that cannot produce satisfaction (Bristow, 1997, 83-98; Butler, 1995, 378-385; Fuery, 1995, 7-34).

9. On Filarete's years in Milan under Sforza's patronage, see Welch, 1995.

10. On the architect's seduction of the patron by arousing his desire for building and by manipulating and controlling it in the sense of refining a taste for classical architecture, see Enginsoy, 2002, 105-124.

11. On the story of the treatise in Piero di Cosimo de' Medici's study, see Enginsoy Ekinci, 2006.

12. I borrow this definition of seduction from a literary theorist, Ross Chambers (1985).

13. This possibility emerges from a letter written in 1465 by Filelfo, a well-known Italian humanist and also a good friend of Filarete's, to Amiroutzes, a Greek scholar and a member of Mehmed II's court. In the letter, Filelfo mentions Filarete's plans for visiting Constantinople, and recommends him to Amiroutzes by asking his help during the architect's stay in the city. Using this letter as an evidence to support the assumption of Filarete's seeking for Mehmed II's patronage, see Hayes, 2001; Necipoğlu, 1991, 14-15; Restle, 1981. Under the title of "Filelfo's Letters, Amiroutzes's Maps, and Filarete's Travels: Products of Cross-Geographical Networks in the Fifteenth Century," I presented a different interpretation of the letter at the Annual Meeting of the Renaissance Society of America in Boston, in April 2016, and now I am preparing it for publication as part of a book project.

ROMA KÜÇÜK ASYASINDA KADIN BANİLER VE MİMARLIK: PERGELİ PLANCIA MAGNA VE AURELIA PAULINA

Aygün Kalınbayrak Ercan*

Euergetism was a widespread social phenomenon in ancient Greek and Roman societies, in which the wealthy upper class met all kinds of needs of the cities and was honored for their generosity. Greco-Roman cities of Asia Minor witnessed an increase in benefaction during the Roman Imperial Period. Upper-class women played a part in this proliferation, who intended to elevate their social standing in a male-dominated society by making contributions to the public good and expecting commemoration in return.

This study aims to reconstruct the public personae of two women, Plancia Magna and Aurelia Paulina, who lived in Perge respectively in the second and third century CE, and financed the repair and construction of two monumental buildings, the Southern City Gate and the *Hydreion*, which were located close to each other in the city center. In the first part of the paper, the social status of women within the Roman and Greek societies is introduced and the impact of the public image of the first empress Livia Drusilla on the upper-class women of the Greco-Roman cities of Asia Minor is discussed. In the second part, the archaeological and epigraphic evidences about Plancia Magna and Aurelia Paulina, and their architectural benefactions are presented.

It is revealed that, Plancia Magna and Aurelia Paulina, who lived at different times and came from different social circles, immortalized their names through architectural patronage. Located at the entrance of the city and provided a visual feast to the visitors, the buildings they financed were designed to highlight local values and emphasize Perge's commitment to the emperor and the empire. These architectural contributions also played an important role in reshaping urban memory and gender perception in Perge as well as providing a link between Perge and Rome. In return for their generosity, both women were honored with installations of inscriptions and statues in the city center which increased their public visibility and reputation. By following the footsteps of Livia, Plancia Magna and Aurelia Paulina became "ideal Roman women", since they contributed to the public welfare, brought prestige to their families and hometown and stood out in the male-dominated society.

Keywords: Roman Imperial Period, Asia Minor, Perge, architectural benefaction, women patrons

Anahtar Sözcükler: Roma İmparatorluk Dönemi, Küçük Asya, Perge, mimari banilik, kadın baniler

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi

Giriş

Euergetism (hayırseverlik),¹ antik dönem Yunan ve Roma toplumlarında kentlerin ihtiyacı olan her türlü hizmetin zengin üst sınıf tarafından karşılandığı ve cömertlikleri karşılığında hayırseverlerin türlü şekillerde onurlandırıldığı çok yaygın bir gelenektir. Kökeni Klasik dönem Yunan kentlerinde uygulanan ve *leitourgia* adı verilen zorunlu memuriyetlere dayanan *euergetism*, zamanla hayırseverlerin unvan, statü, mevki gibi çeşitli ayrıcalıklar için birbiriyle yarıştığı gönüllülük esasına dayanan bir rekabet ortamına dönüşmüştür.² Başta, iktidar ve statü sahibi olmayı amaçlayan hür doğmuş varlıklı erkeklerin egemen olduğu bir alan olan hayırseverlik, zamanla kadınlar ve azatlılar³ gibi o dönemin anlayışına göre daha alt düzey sosyal statü sahiplerinin, statülerini yükseltmek ve toplumdaki görünürlüklerini arttırmak için sıkça başvurdukları bir yol olmuştur. Roma İmparatorluk döneminde kent işleyişinin yapı taşı olmaya devam eden hayırseverlik eylemleri, Küçük Asya'daki Greko-Romen kentlerde, özellikle milattan sonra ikinci ve üçüncü yüzyıllarda önemli bir artış gösterir (Zuiderhoek, 2009).⁴ Bu artışta üst sınıfa mensup varlıklı kadınların gerçekleştirdiği bağışlar azımsanamayacak düzeydedir.

Bu çalışma, Küçük Asya'daki Greko-Romen kentlerde⁵ yaşamış olan kadın banilerin mimarlık alanında yaptığı çalışmalara odaklanmaktadır. Çalışmanın başında, Yunan ve Roma toplumunda yaşamış kadınların sosyal konumu hakkında bilgi verilecek ve ilk imparatoriçe Livia'nın imparatorluk inşası ile birlikte oluşan kamusal kimliğinin üst sınıfa mensup olan kadınlar üzerinde yaptığı etki incelenecektir. Ardından, milattan sonra ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Perge'de yaşamış ve kente önemli mimari katkılarda bulunmuş Plancia Magna ve Aurelia Paulina hakkında bilinen arkeolojik veriler ve yapılan çalışmalar üzerinden bu iki kadın baninin kamusal kimlik inşası tartışılacaktır.

Antik Dönemde Kadın ve İlk Roma İmparatoriçesi Livia Drusilla

Cumhuriyet dönemi Roma toplumunda kadınlar, statü olarak erkeklerden daha aşağı konumda görülür ve erkek sahası olarak kabul edilen siyaset ve yönetim alanlarından uzak tutulurdu.⁶ Ev işleri ve dini yaşamla ilgilenmesi beklenen kadınların başlıca rolü, iyi ve saygın birer eş ve anne olmaktı. Evlilikleri, çoğu zaman aile büyükleri tarafından ayarlanmış bir nevi iş anlaşması olan kadınlara, mali ve hukuki hareketlerini kontrol eden bir vasi atanırdı. İmparatorluk dönemiyle birlikte, erkeklerle eşit haklar edinemeseler de, özellikle üst sınıfa ait kadınların sosyal ve kamusal yaşamlarının bir nebze de olsa iyileştiği görülmektedir. Bu gelişmenin yaşanmasında Augustus'un evlilik kurumunu geliştirmek üzere yaptığı sosyal ve ahlaki bazı düzenlemeler ile eşi Livia Drusilla'nın bu anlamda üstlendiği misyon etkili olmuştur.

Augustus'un yeni yasasına göre, kadınların erken yaşta evlendirilmeleri, boşanma ve dulluk durumunda kısa süre içerisinde yeniden evlenmeleri, doğurgan oldukları

yaşlar boyunca evli kalmaları ve imparatorluk için meşru çocuklar doğurmaları gerekli görülmüştür.⁷ Bekârlık, tekrar evlenmemek ve çocuksuzluk, kadınların miras haklarına getirilen türlü kısıtlamalarla cezalandırılırken, yasalara uyanlar ödüllendirilmiştir. Örneğin, üç çocuk sahibi olan özgür ve dört çocuk sahibi olan azatlı kadınlar, vesayetten muaf tutulmuştur. Böylece, bu şartı sağlayan kadınların miras hakları arttırılmış ve mali hareketlerinde özgürlük sağlanmıştır.⁸

Bu dönemde Livia, Augustus'un yanında güçlü ve bağımsız bir imparatoriçe portresi çizmiştir. Aktium savaşı sonrası mağlup olan Marcus Antonius ve Kleopatra çiftinin doğu eyaletlerinde oluşturduğu hükümdar portresini silmek isteyen Augustus, Roma toplumuna uygun olmamasına rağmen, Livia'nın ön plana çıkmasını sağlayarak yeni bir imparatorluk ailesi tasviri yaratmıştır (Kearsley, 2005, 104). Bu tasvire göre, Livia mükemmel eş ve anne simgesinin yanında politikada söz sahibi olan ve servetini halk için çekinmeden harcayan bir hayırsever olarak öne çıkmaktadır.⁹ Hem ailevi yönü hem de kamusal kimliği güçlü bir kadın olarak Livia, ideal Romalı kadın simgesi haline gelmiştir. Livia'nın temsil ettiği ideal kadın simgesi, Augustus kültür devriminin bir parçası olarak din, sanat, mimari, heykel, edebiyat ve yazıt gibi, dönemin kitle iletişim araçlarıyla imparatorluk topraklarına yayılmıştır.¹⁰ Livia, kendisini betimleyen tasvirlerin oluşturulmasına bizzat katkıda bulunmuş; eyaletlere dağıtılan imparatoriçe imgesinin kendisinin birebir görüntüsü yerine, Augustus döneminin ideal kadın modelini yansıtmaya özen göstermiştir (Bartman, 1999; Kleiner, 2000). Ayrıca Livia, Roma ve çeşitli eyaletlerde gerçekleştirdiği büyük ölçekli bağışlar ve bu bağışlar karşılığında kendisine bahşedilen "kutsal hayırsever" gibi çeşitli unvanlar ve onurlandırılmalar sayesinde, halk tarafından daha tanınır hale gelmiştir.¹¹ Böylece Livia, sadece imparatorluk ailesi mensubu kadınlar gibi yakın çevresindekiler için değil, Roma eyaletlerindeki özellikle üst sınıf mensubu kadınlar için de örnek ve ilham kaynağı olmuştur.

Livia'nın başlattığı bu akım, Küçük Asya'daki Greko-Romen kentlerin ileri gelen ailelerinin kadın üyeleri üzerinde hayli etkili olmuştur. Livia'nın bu kentlerde etkili olabilmesi, Hellenistik kadınların toplumsal yaşamlarının gelişim süreciyle doğrudan alakalıdır. Klasik dönem Yunan toplumunda kadın, Cumhuriyet dönemi Roma toplumunda olduğu gibi ev ve dini alanlarda sınırlandırılmış ve vesayet altına sokulmuştur.¹² Hellenistik dönemle birlikte, kadınların ön plana çıkmaya başladığı,¹³ özellikle kraliçe figürünün güçlendiği görülmektedir. Mısır firavunları II. Arsinoe (MÖ 3. yüzyıl) ve VII. Kleopatra (MÖ 1. yüzyıl), Pergamon kraliçesi Apollonis (MÖ 3-2. yüzyıl), Seleukos kraliçesi III. Laodice (MÖ 3-2. yüzyıl) ve Pontus kraliçesi Pythodoris (MÖ 1.- MS 1. yüzyıl), Küçük Asya kentleri üzerinde hakimiyet kurmuş olan güçlü kraliçeler arasında sayılabilir. Bu kraliçelerin bazıları kentlere yaptıkları katkılarla da iz bırakmışlardır. Örneğin, Seleukos kralı III. Antiokhos'un karısı olan III. Laodice, hayırsever kişiliğiyle, özellikle de Küçük Asya'daki Iasos, Teos ve Sardis kentlerine yaptığı çeşitli bağışlarla gücünü pekiştirmiştir (Ramsey, 2013). Bu dönemde, üst sınıf mensubu

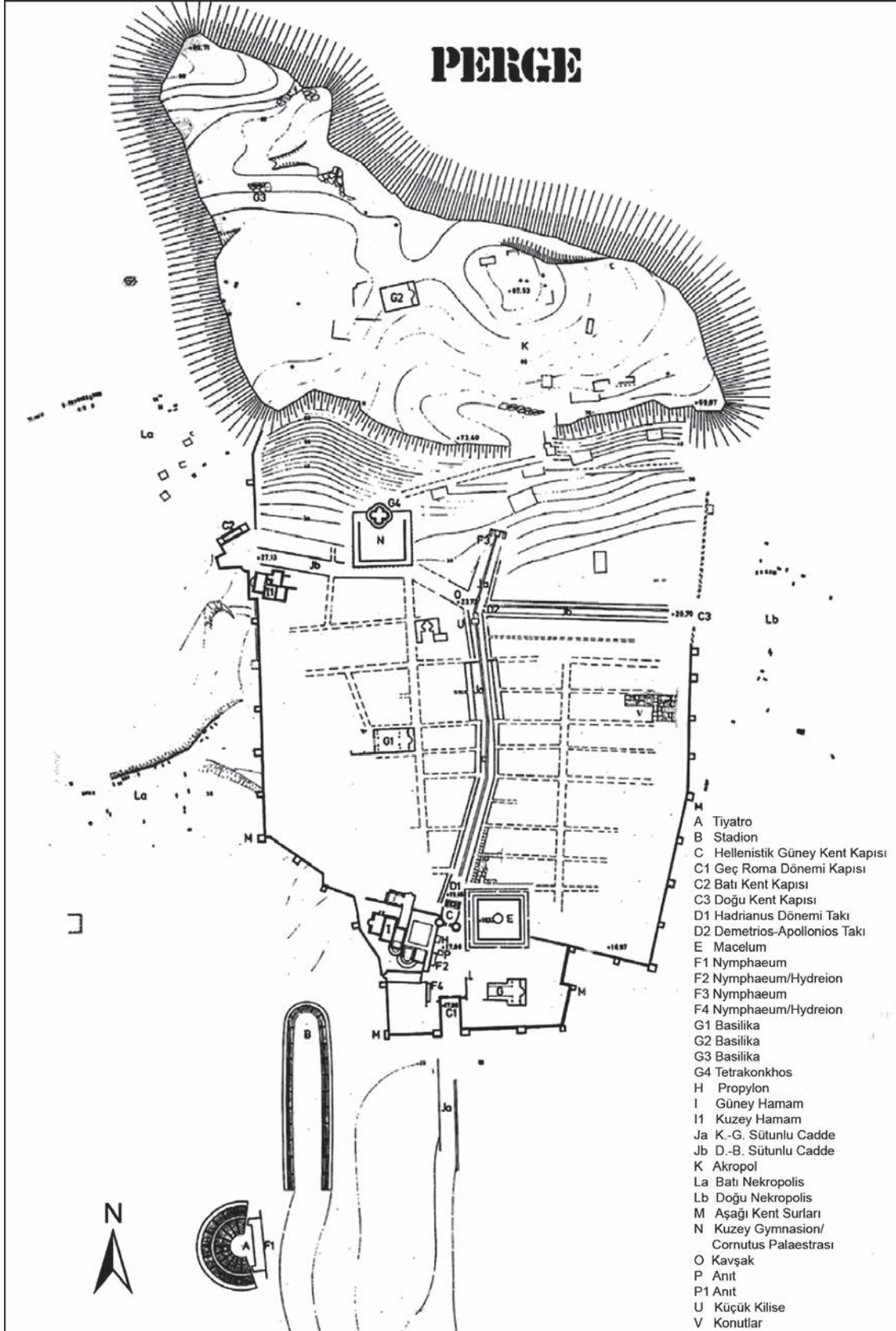
kadınların da özellikle ekonomik olarak daha özgür hareket ettiği görülmektedir.¹⁴ Elde edilen yazıtlara göre, milattan önce üçüncü yüzyılın sonlarından itibaren, Hellenistik kentlerde kadın banisi sayısı giderek artmıştır (van Bremen, 1996). Yazıtlardan anlaşıldığı üzere, varlık sahibi bu kadınların çeşitli memuriyetlerin sorumluluklarını aldıkları ve çeşitli unvanlarla onurlandırıldıkları görülmektedir.¹⁵ Kearsley'e göre (2005, 103), Hellenistik dönemde Küçük Asya kentlerinde ortaya çıkan güçlü kadınların varlığı, ilk imparatoriçe Livia'nın sahiplenilmesini ve temsil ettiği ideal kadın figürünün benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

İmparatorluğun kurulmasını takip eden ilk üç yüzyılda, Roma eyaletlerinde, özellikle de Küçük Asya'nın batı ve güney kıyılarında bulunan Greko-Romen kentlerde hayır işlerinin önemli ölçüde arttığı görülmektedir (Zuiderhoek, 2009). Bu artışın başlıca sebepleri arasında, üst sınıf ailelere mensup erkeklerin, yaşadıkları kentte ulaşmayı hedefledikleri saygınlık, güç, iktidar gibi imtiyazların yanı sıra Roma tarafından sağlanan vatandaşlık, vergi muafiyeti, imparator kültü rahipliği, Roma yönetiminde mevkii, hatta senatörlük gibi ayrıcalıkları elde etme çabaları yer almaktadır. Bu anlamda, soylu ve zengin ailelerden gelen kadınlar, yaptıkları bağışlarla ailelerinin hayırsever sıfatını devam ettirmiş (Bielman, 2012, 247), ailelerine saygınlık getirerek erkek üyelerin politik kariyerlerinin ilerlemesine katkıda bulunmuşlardır. Çoğu örnekte, kadın banilerin ailenin erkek bir ferdiyle birlikte bağış yaptıkları ve onurlandırıldıkları görülmektedir. Öte yandan, bazı kentlerde, daha bağımsız hareket edebilen ve kendi serveti üzerinde daha çok söz sahibi olan kadınların, yaptıkları bağışın ölçeğini büyütürken ses getirecek projelerde yer aldıkları, Livia'nın açtığı yolda ilerleyerek ailelerine saygınlık getirmekle birlikte, kendilerini de ön plana çıkardıkları görülmektedir. Çalışmanın geri kalanında tanıtılacak olan Pergeli Plancia Magna ve Aurelia Paulina bu kadınlardan sadece ikisidir.

Pergeli Plancia Magna ve Aurelia Paulina

Perge'de yaklaşık yüz yıl arayla yaşamış olan Plancia Magna ve Aurelia Paulina, kent merkezinde birbirine yakın mesafede bulunan iki anıtsal yapının onarım ve inşasını finanse etmiş ve cömertlikleri karşılığında onurlandırılmışlardır. Bu kadınlar hakkında bilinen bilgilerin neredeyse tamamı kentte bulunan yazıtlardan elde edilmiştir. Yaptırdıkları yapıların ve mevcut yazıtların değerlendirmesi ile bu kadınların kamusal kimliğinin yeniden inşası bir ölçüde mümkün olmaktadır.

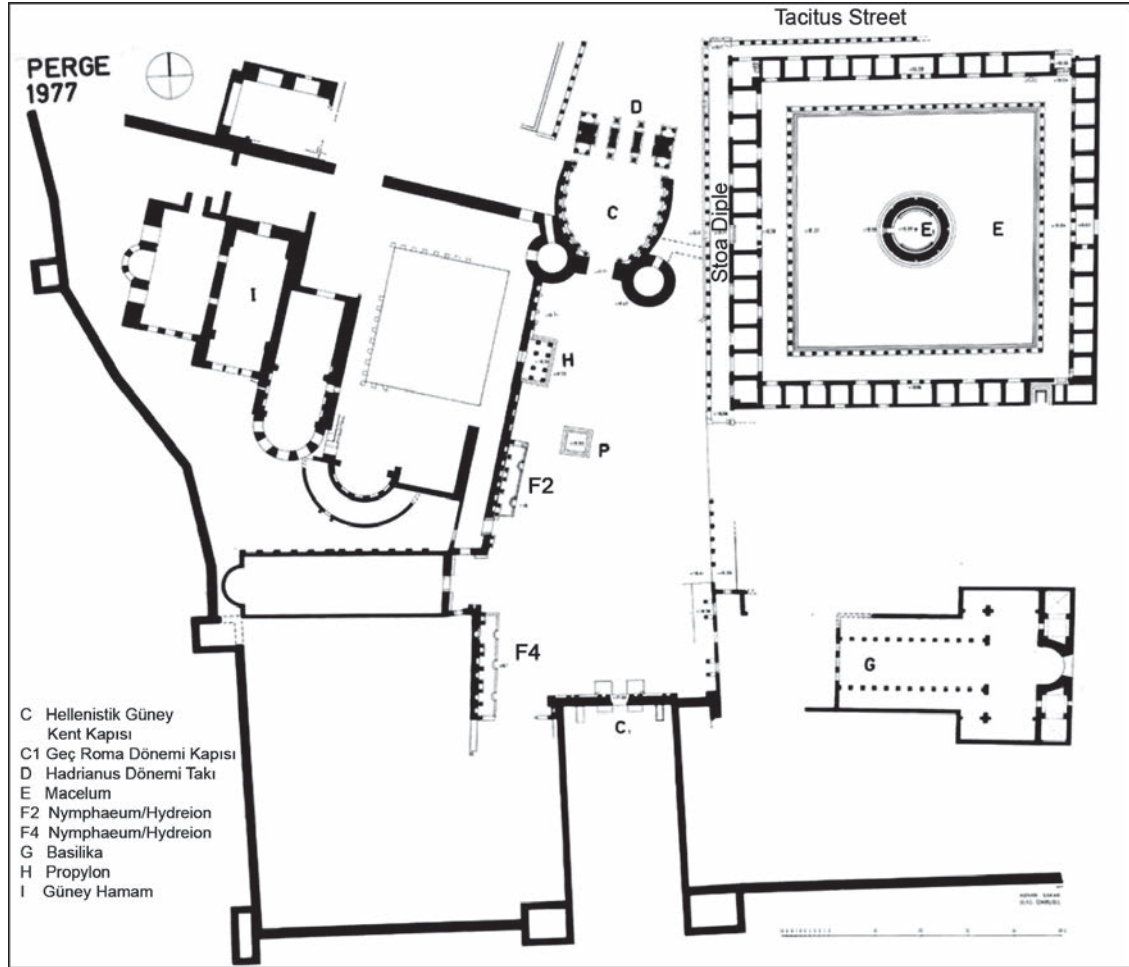
Pamphylia'nın önemli kentlerinden biri olan Perge, ilk olarak akropolde kurulmuş, zamanla aşağı kente yayılmıştır. Aşağı kent, Hellenistik dönemde sur duvarlarıyla çevrilmiş ve surların güneyine kentin ana giriş kapısı (C) inşa edilmiştir (Şekil 1). Roma döneminde kentin güneye doğru genişlemesiyle birlikte, sur duvarları zamanla yok olmuş, Güney Kent Kapısı çevresi kentin en işlek alanlarından birine dönüşmüştür. Özellikle, ikinci yüzyılda Kent Kapısı ve çevresi başta olmak üzere kentin büyük bölümü yoğun bir inşaat programı geçirmiş; Kapı, Plancia Magna

Şekil 1. Perge, kent planı (uyarlama: Abbasoğlu, 2001, Fig.7-2, 174)

tarafından restore edilirken, kentin diğer ileri gelenleri, kente çeşme, sütunlu cadde, *macellum* (pazar yeri) gibi birçok anıtsal yapı yaptırmıştır.¹⁶

Zaman içerisinde kent, güneye doğru büyümeye devam etmiş ve artık sembolik bir işlev gören Güney Kent Kapısı'nın güneyine ikinci bir kent kapısı inşa edilmiştir (Türkmen, 2001, 76-79). Bu iki kapı arasında ise, Septimus Severus Meydanı adı verilen bir alan oluşmuştur (Şekil 2). Bu meydanın batı sınırını oluşturan Güney Hamam'ın doğu duvarı ise, süreç içerisinde çeşitli onarımlar geçirerek gösterişli bir cepheye dönüştürülmüştür. Severuslar döneminde hamam duvarının neredeyse ortasına, hamamın *palaestra*'sına (açık avlu) giriş sağlayan bir *Propylon* (anıtsal giriş) inşa edilmiştir (Mansel, 1969, 130-131; Şahin, 1999, 236-238, no. 197). Yine aynı dönemlerde, bu duvarın güney ucuna Aurelia Paulina tarafından bir *Hydreion* (anıtsal çeşme) yaptırılmıştır. *Propylon*'un iki tarafında kalan duvarlar ise, heykel ve yazıtların yerleştirildiği nişlerle dekore edilerek teşhir alanlarına dönüştürülmüştür. Kuzeyde, *Propylon* ile Güney Kent Kapısı arasında kalan teşhir duvarında Plancia Magna'ya ait ikişer adet yazıt ve heykel, güneyde *Propylon* ve

Şekil 2. Perge, Septimus Severus Meydanı ve çevresi (uyarlama: Bulgurlu-Gün, 2008, Abb.1, 250)

Hydreion arasında kalan teşhir duvarında ise, Aurelia Paulina'ya ait bir heykel ve iki heykel başı bulunmuştur.

Plancia Magna,¹⁷ Hadrianus'un Perge'yi ziyareti onuruna, milattan sonra 121 yılında Hellenistik dönemden kalan Güney Kent Kapısı'nı restore ettirmiştir (Şahin, 1999, 131). İlk yapıldığında iki dairesel kule ve armudi planlı bir avludan oluşan Kapı, erken imparatorluk döneminde değişiklik geçirmiştir.¹⁸ Bu onarım sırasında, kuleler arasına kemerli bir giriş kapısı eklenmiş, avlu duvarları yıkılarak, yerlerine iç yüzeylerinde nişler bulunan kavisli iki duvar örülmüş ve avlunun kuzeyi açık bırakılmıştır. Plancia Magna tarafından yaptırılan son büyük inşaat projesinde ise, avlu duvarlarının iç yüzeylerindeki niş sayıları arttırılmış, bu yüzeyler arşitrav, kemer, sütun gibi mimari öğeler kullanılarak iki katlı mermer cephe formunda tasarlanmış ve avlunun kuzeydeki açık ucuna üç gözlü ve iki katlı bir tören takı inşa edilmiştir (Şekil 3). Son olarak, nişler ve tak detaylıca düşünülmüş bir heykel programıyla dekore edilmiştir. Bu heykel programına göre, nişlere *ktistes* adı verilen Perge'nin kent kurucularının heykelleri yerleştirilmiştir. Mitolojik kent kurucularının heykelleri yanında, Plancia Magna'nın babası Marcus Plancius Varus ve erkek kardeşi Gaius Plancius Varus'un heykelleri çağdaş kent kurucuları olarak sergilenmiştir (Şahin, 1999, 135-141). Plancia Magna tarafından Perge'ye ithaf edilen tak ise, dönemin imparatoru Hadrianus ve imparatorluk ailesi kadınları

Şekil 3. Perge, Güney Kent Kapısı (B. Nilay Kalınbayrak)

Marciana, Plotina, Matidia ve Sabina, öldükten sonra tanrılaştırılmış imparatorlar Augustus, Nerva ve Traianus ile Perge'nin baş tanrıçası Artemis Pergaia ve kentin koruyucusu Tykhe'nin heykelleriyle süslenmiştir (Bulgurlu, 1999, 90-98).¹⁹ Avludaki heykel kaidelerinin üzerinde bulunan yazıtlar Yunanca, taktakiler ise Yunanca ve Latince olmak üzere çift dille yazılmış ve Plancia Magna'nın ismi her birine hayır sahibi olarak işlenmiştir.²⁰ Tüm bu çalışma, İmparator Hadrianus'un Yunan kültüründen gelenlere ayrıcalıklar sağlayan Panhellenik politikasına uyum sağlamak amacıyla, Perge'nin Yunan kökenlerini ve imparatorluğa olan bağlılığını vurgulamak üzerine kurgulanmıştır (Hervás, 2014). Bu anlamda, o dönemde aşağı kentte bulunan en eski anıtsal yapılardan birinin bu proje için seçilmiş olması,²¹ toplumsal belleğin sürdürülmesi ve şekillendirilmesi açısından Plancia Magna'nın vermek istediği mesajı desteklemektedir (Kalınbayrak Ercan, 2018).

Plancia Magna, kente katkılarından dolayı, onarımını yaptırdığı Güney Kent Kapısı'nın hemen önünde, Kapı ile *Propylon* arasında oluşturulan teşhir alanında onurlandırılmıştır.²² Üç nişli teşhir yapısının güney ve kuzeyde yer alan iki nişinde Plancia Magna'ya ait heykellerin bulunduğu tespit edilmiştir.²³ Güney nişte bulunan heykel Büyük Herculaneum Kadını stilinde olup, Plancia Magna'nın Güney Kent Kapısı'na diktirdiği İmparatoriçe Sabina heykeline çok benzemektedir (Şekil 4).²⁴ Plancia Magna'nın bir imparatoriçe gibi tasvir edilmesi, imparatorluk ailesinin yerelde temsili şeklinde yorumlanmaktadır (Boatwright, 2000, 67).

Şekil 4. Sabina (sol) ve Plancia Magna (sağ) heykelleri, Antalya Müzesi (B. Nilay Kalınbayrak)

Heykel kaidelerinde bulunan yazıtlar, Plancia Magna'nın onursal ve kamusal görevlerini bildirmektedir. Bu yazıtlara göre, Plancia Magna, ömür boyu Tanrıların Anası rahibeliği, Artemis Pergaia rahibeliği ve imparator kültü baş rahibeliği unvanlarını almış ve *demiourgos* (kent yöneticisi) olarak görev yapmıştır (Şahin, 1999, 161-163, no. 123-124). Öte yandan Plancia Magna, bu yazıtlarda M. Plancius Varus ve kentin kızı olarak anılmıştır. Kentte bulunan diğer ithaf yazıtları, Plancia Magna'nın diğer aile üyeleri hakkında bilgiler vermektedir.²⁵ Bunlara göre Plancia Magna, C. Plancius Varus'un kızkardeşi, Kral Alexandros'un yeğenidir. Kocasını C. Iulius Cornutus Tertullus'dur ve C. Iulius Plancius Varus Cornutus adında bir oğulları vardır. Babası, kocası ve oğlu Roma senatörleri olup, sırasıyla Pontus ve Bithynia, Afrika ve Kilikya eyaletlerinde valilik yapmışlardır.²⁶ Dayısı olduğu düşünülen Kral Alexandros ise, Armenia kralı VI. Tigranes'in oğludur (Şahin, 1999, 160-161). Bununla ilişkili olarak, Plancia Magna'nın ismindeki "Magna" kelimesinin, Armenia krallarının *basileus megalos* (büyük kral) unvanından geldiği iddia edilmektedir (Brennan, 2018, 70). Annesi hakkında bilgi olmayan Plancia Magna'nın "kentin kızı" olarak anılması, Perge tarafından benimsendiğini göstermektedir (Şahin, 1999, 110).

Aile bireyleri hayırseverlikleriyle de bilinmektedirler. M. Plancius Varus'un Niceae kentinin doğu kapısını inşa ettirdiği bilinmekte olup (Şahin, 1979, 19b), Roma'daki Diana Planciana tapınağı ile Perge tiyatrosunu yaptırdığı ve Perge'de kutlanan Varian oyunlarının kurucusu olduğu düşünülmektedir (Jones, 1976, 232-237; Şahin, 1996, 116-119; Özdizbay, 2008, 126-134). C. Plancius Varus'un, Perge'de *alipterion* adı verilen ve Güney Hamam'ın tamamını ya da bir kısmını ifade eden bir yapı yaptırdığı bilinmektedir (Şahin, 1999, 53-54; Özdizbay, 2008, 36-46). Plancia Magna'nın oğlu ise, Perge'de altıncı Varian oyunlarının düzenleyicisi ve galibi olarak onurlandırılmıştır (Şahin, 1999, 165-167, no. 128).

Yazıtlardan anlaşıldığı üzere Plancia Magna, Perge'nin önde gelen Plancii ve Cornutii ailelerine mensuptur ve Armenia krallığı ile aile bağları vardır. Plancia Magna, Perge'ye yaptırdığı yapı ile ailesinin başarılı siyasi kariyerlere sahip ve hayırsever kimlikleriyle tanınan erkek üyeleri arasından sıyrılarak adından söz ettirmiştir. Plancia Magna'nın bu iddialı girişiminin Perge'yi *Panhellenion* üyesi yapıp yapmadığı henüz bilinmemekle birlikte,²⁷ kent ve imparatorluk arasındaki bağları güçlendirdiği, böylece Perge'ye ve Plancia Magna'nın ailesine itibar kazandırdığı, özellikle de Plancia Magna'nın kamusal görünürlüğü ve saygınlığını arttırdığı söylenebilir.

Aurelia Paulina, Plancia Magna'dan neredeyse yüz yıl sonra Perge'de yaşamış ve yaklaşık olarak milattan sonra 198-211 yılları arasında Plancia Magna'nın restore ettirdiği Güney Kent Kapısı'na çok yakın bir yerde, Güney Hamam'ın güney doğu köşesine yaslanan anıtsal çeşmeyi yaptırmıştır. Yaklaşık 63 metre uzunluğundaki *Hydreion*, birbirlerinden 12,30 metre uzaklıkta konumlanan iki çeşme yapısı (F2, F4) ve bunların arasında bulunan apsisli bir mekândan oluşur (Martini, 2015,

282) (Şekil 2). Birbirine benzeyen bu çeşme yapıları, önlerinde havuz bulunan ve Güney Kent Kapısı'nın avlu duvarlarında olduğu gibi mermerden yapılmış mimari elemanlarla süslenmiş olan iki katlı cephe formunda tasarlanmıştır (Şekil 5 ve 6).²⁸ Cephelerdeki alınlıklar ise, Artemis Pergaia başta olmak üzere çeşitli tanrı, tanrıça ve insan kabartmalarıyla bezenmiştir (Mansel, 1969, 93-94; İnan, 1978, 617). Kuzey Çeşme'nin (F2), kazılar sırasında içerisinden Artemis heykeli çıkarılan ve eski bir kutsal *grotto* (mağara) olduğu düşünülen bir nişi içine alacak şekilde inşa edildiği iddia edilir (Mansel, 1969, 93; 1975, 368) (Şekil 5).²⁹ Çeşmelerin arasında bulunan duvardaki geçitten henüz işlevi tanımlanamamış olan yaklaşık 13 metre genişliğinde ve 48 metre uzunluğundaki apsisli mekâna geçilmektedir (Martini, 2015, 282). Arkasındaki hamamdan beslenen ve Pergelilere su temin etmenin yanı sıra görsel şölen sağlayan *Hydreion*, mimari tasarımı ve boyutuyla güncel çalışmalar ışığında sadece Perge'nin değil, aynı zamanda Küçük Asya'nın da bilinen en büyük anıtsal çeşme yapısıdır (Martini, 2015, 283).

Anıtsal çeşme ile ilgili iki Yunanca yazıt keşfedilmiştir (Şahin, 1999, 229-231, no. 195 ve 196). Biri, bani hakkında olup, diğeri ithaf yazıtıdır. İlk yazıtta *Hydreion* olarak adlandırılan bu yapıyı ve tüm dekorasyonunu Aurelia Paulina'nın kendi parasıyla yaptırdığı belirtilmekte ve bani hakkında bilgiler verilmektedir (Şahin, 1999, 229-230, no. 195). Buna göre, Plancia Magna'dan farklı olarak ömür boyu Artemis Pergaia rahibesi olan Aurelia Paulina,³⁰ Dionysos ve Aelia Tertulla'nın oğulları Apellas'ın kızıdır. Ayrıca Kidramuas'ın oğlu olan merhum Aquilius'un eşidir ve birlikte bir zamanlar komşu kent Sillyon'da imparator kültü rahip ve rahibeliği yapmışlardır. Yazıttan öğrenilen bir diğer dikkat çekici husus ise, tanrılaştırılmış İmparator Commodus'un Aurelia Paulina'ya Roma vatandaşlığı bahsettiğidir.³¹

İthaf yazıtına göre ise, anıtsal çeşme, Artemis Pergaia, İmparator Septimus Severus, İmparatoriçe Julia Domna, oğulları M. Aurelius Antoninus (Caracalla) ve ismi sonradan yazıttan silinen Geta ile Perge'ye adanmıştır (Şahin, 1999, 230-231, no. 196). Ayrıca kazılar sırasında, Kuzey Çeşme cephesinin imparator ve ailesine ait heykellerle dekore edildiği anlaşılmıştır. Sözde kutsal mağaranın bulunduğu nişin solunda İmparator Septimus Severus'un, sağında ise İmparatoriçe Julia Domna'nın heykellerinin yerleştirildiği tespit edilmiştir (Mansel, 1969, 94). Ayrıca Caracalla olduğu belirlenen genç erkek heykeli ve iki giyimli kadın heykelinin de cephede bulunduğu düşünülmektedir (Mansel, 1975, 368-369).

Propylon ve *Hydreion* arasındaki üç nişli teşhir alanının önünde Aurelia Paulina'ya ait oldukları düşünülen bir kadın heykeli ve iki kadın heykeli başı bulunmuştur (Schmidt-Colinet, 1991; Fejfer, 2008, 362-363). Heykel başları çok aydınlatıcı olmasalar da neredeyse eksiksiz elde edilen kadın heykeli, Aurelia Paulina hakkında önemli bilgiler vermektedir. Artemis ile ilişkilendirilen bir deniz kabuğu kolyesi takan Aurelia Paulina, Suriye kültürünü temsil eden bir kıyafet ile

Şekil 5. Perge, *Hydreion*, Kuzey Çeşme (F2) ve tonoz örtülü kutsal grotto (Aygün Kalınbayrak Ercan)

Şekil 6. Perge, *Hydreion*, Güney Çeşme (F4) (Aygün Kalınbayrak Ercan)

Şekil 7. Aurelia Paulina heykeli, Antalya Müzesi (Aygün Kalınbayrak Ercan)

tasvir edilmiştir (Şekil 7). Kutsal mağaranın üzerindeki alınlıkta bulunan Artemis kabartmasının yanında, bu heykele çok benzer şekilde tasvir edilmiş olan figürün de Aurelia Paulina olduğu düşünülmektedir (Fejfer, 2008, 362). Bu ikonografiden yola çıkılarak, Aurelia Paulina'nın Suriyeli olabileceği iddia edilmiş (Schmidt-Colinet, 1991), böylece Suriye'nin Emesa kentinden gelen İmparatoriçe Julia Domna ile ilişkilendirilerek imparatorluk ailesi ile arasında sembolik bir bağ kurulmuştur (Fejfer, 2008, 362).

Anlaşıldığı üzere, doğuştan Roma vatandaşı olan Plancia Magna'nın aksine Roma vatandaşlığını sonradan kazanmış olan Aurelia Paulina, yerel bir aileden gelmekteydi. Bu aile hakkında çok fazla bilgi olmasa da Aurelia Paulina'nın eşiyle birlikte imparator kültü rahibeliği yapmış olması ve Perge'ye yaptırdığı yapının büyüklüğü, bu ailenin zengin ve üst sınıfa mensup olduğuna işaret eder. Aurelia Paulina'nın *Hydreion*'u Artemis ile Perge'ye adaması ve Artemis ile bağdaştırılan sözde *grotto*'yu yenilemiş olma ihtimali, Plancia Magna gibi yerel değerleri ön plana çıkarma gayretini gösterir. Çeşmenin, aynı zamanda dönemin imparatoruna ve ailesine ithaf edilmesi ise, her baninin arzu edeceği gibi, kent ve imparatorluk arasındaki iyi ilişkileri güçlendirmeyi hedefler.

Sonuç

Sonuç olarak, farklı zamanlarda yaşamış ve farklı sosyal çevrelerden gelmiş olan Plancia Magna ve Aurelia Paulina, Perge'ye yaptırdıkları yapılarla isimlerini ölümsüzleştirmişlerdir. Kentin girişinde konumlanan ve ziyaretçilere görsel birer şölen sağlayan iki yapı da bir yandan yerel değerleri ön plana çıkarmak, diğer yandan kentin imparator ve imparatorluğa olan bağlılığını vurgulamak üzerine kurgulanmıştır. Kente yaptıkları büyük katkılardan dolayı, kendilerine kent meydanında adanan heykeller ve haklarında bilgiler veren yazıtlar, bu kadın banilerin kamusal görünürlüklerini arttırmış ve toplumsal hiyerarşideki yerlerini yükseltmiştir. İkisi de imparator kültü ve Artemis Pergaia rahibeliği yapmış olan bu kadınlar, aynı zamanda görsel ve sembolik olarak dönemin imparatoriçelerine benzetilerek imparatorluk ailesi ile kent arasında temsili bir köprü kurmuşlardır. Son olarak, kent meydanının bu gösterişli dönüşümüne sağladıkları katkıyla, kent belleğinin ve toplumsal cinsiyet algısının şekillenmesinde de önemli rol oynamışlardır. Bu nedenle, Livia'nın izinden giderek kamuya yarar sağlayan, kente ve ailelerine saygınlık getiren ve erkek egemen Roma toplumunda önemli ölçüde öne çıkan Plancia Magna ve Aurelia Paulina'yı 'ideal Romalı kadınlar' olarak anmak mümkündür.

KAYNAKLAR

- BARRETT, A.A. (2002) *Livia. First Lady of Imperial Rome*, Yale University Press, New Haven.
- BARTMAN, E. (1999) *Portraits of Livia. Imaging the Imperial Woman in Augustan Rome*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BAUMAN, R.A. (1992) *Women and Politics in Ancient Rome*, Routledge, London.
- BIELMAN, A. (2012) Female Patronage in the Greek Hellenistic and Roman Republican Periods, *A Companion to Women in the Ancient World*, der. S.L. James, S. Dillon, Wiley-Blackwell, Chichester; 238-248.
- BOATWRIGHT, M.T. (1991) Plancia Magna of Perge: Women's Roles and Status in Roman Asia Minor, *Women's History and Ancient History*, der. S.B. Pomeroy, The University of North Carolina Press, Chapel Hill; 249-272.
- BOATWRIGHT, M.T. (1993) The City Gate of Plancia Magna in Perge, *Roman Art in Context: An Anthology*, der. E. D'ambra, Prentice Hall, Englewood Cliffs; 189-207.
- BOATWRIGHT, M.T. (2000) Just Window Dressing? Imperial Women as Architectural Sculpture, *I Claudia II: Women in Roman Art and Society*, der. D.E. Kleiner, S.B. Matheson, The University of Texas Press, Austin; 61-76.

- BRÄNNSTEDT, L. (2016) *Femina Princeps. Livia's Position in the Roman State*, Lund University, Lund.
- BRENNAN, T.C. (2012) Perceptions of Women's Power in the Late Republic: Terentia, Fulvia, and the Generation of 63 BCE, *A Companion to Women in the Ancient World*, der. S.L. James, S. Dillon, Wiley-Blackwell, Chichester; 354-366.
- BRENNAN, T.C. (2018) *Sabina Augusta: An Imperial Journey*, Oxford University Press, Oxford.
- BULGURLU, S. (1999) *Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri*, yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- BULGURLU GÜN, S. (2008) Die Nischen der Plancia Magna an der Aussenmauer der Palaestra der Südthermen in Perge, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı: Euergetes*, der. İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay, Ö. Turak, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul; 233-258.
- D'AMBRA, E. (2007) *Roman Women*, Cambridge University Press, Cambridge.
- DIXON, S. (2001) *Reading Roman Women*, Duckworth, London.
- DOMINGO GYGAX, M. (2016) *Benefaction and Rewards in the Ancient Greek City. The Origins of Euergetism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- FANTHAM, E., FOLEY, H., KAMPEN, N.B., POMEROY, S.B., SHAPIRO, H., der. (1994) *Women in the Classical World*, Oxford University Press, Oxford.
- FEJFER, J. (2008) *Roman Portraits in Context*, Walter de Gruyter, Berlin.
- FRANK, R.I. (1975) Augustus' Legislation on Marriage and Children, *California Studies in Classical Antiquity* (8) 41-52.
- GARDNER, J.F. (1991) *Women in Roman Law and Society*, Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis.
- GLIWITZKY, C.A. (2010) *Späte Blüte in Side und Perge. Die pamphyllische Bauornamentik des 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Peter Lang AG, Bern.
- GRUBBS, J.E. (2002) *Women and the Law in the Roman Empire. A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*, Routledge, London.
- HERVÁS, R.G. (2014) Religion and Identity in the Roman Empire: Strategies of Civic Consolidation in the 2nd Century AD, *The Edges of the Roman World*, der. M.A. Janković, V.D. Mihajlović, S. Babić, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle; 61-71.

- HOUSTON, G.W. (1972) M. Plancius Varus and the Events of AD 69-70, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* (103) 167-180.
- İNAN, J. (1978). Perge Kazısı 1977 Çalışmaları, *Belleten* 42(165-168) 529-532.
- JAMESON, S. (1965) Cornutus Tertullus and the Plancii of Perge, *The Journal of Roman Studies* 55(1/2) 54-58.
- JONES, C. (1976). The Plancii of Perge and Diana Planciana, *Harvard Studies in Classical Philology* (80) 231-237.
- KALINBAYRAK ERCAN, A. (2011) *Elite Benefaction in Roman Asia Minor: The Case of Plancia Magna*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- KALINBAYRAK ERCAN, A. (2018) Sustainability of Architectural Cultural Heritage in the Roman Imperial Period, *Proceeding Book of Extended Abstracts. Beyond All Limits 2018: International Congress on Sustainability in Architecture, Planning, and Design 17-19 October 2018, Ankara, Turkey*, Çankaya University Press, Ankara; 469-473.
- KEARSLEY, R.A. (2005) Women and Public Life in Imperial Asia Minor: Hellenistic Tradition and Augustan Ideology, *Ancient West and East* 4(1) 98-121.
- KLEINER, D.E. (2000) Livia Drusilla and the Remarkable Power of Elite Women in Imperial Rome: A Commentary on Recent Books on Rome's First Empress, *International Journal of the Classical Tradition* 6(4) 563-569.
- MACLACHLAN, B. (2013) *Women in Ancient Rome. A Sourcebook*, Bloomsbury, London.
- MANSEL, A.M. (1969) 1968 Perge Kazısına Dair Önrapor, *Türk Arkeoloji Dergisi* 17(1) 93-105.
- MANSEL, A.M. (1975) Die Nymphäen von Perge, *Istanbuler Mitteilungen* (25) 367-372.
- MARTINI, W. (2015) Nymphäum und Tor. Zur Wasserkultur in Perge in Pamphylien, *Turm und Tor. Siedlungsstrukturen in Lykien und benachbarten Kulturlandschaften. Akten des Gedenkkolloquiums für Thomas Marksteiner in Wien, November 2012*, der. B. Beck-Brandt, S. Ladstätter, B. Yener-Marksteiner, Österreichisches Archäologisches Institut, Wien; 279-289.
- MITCHELL, S. (1974) The Plancii in Asia Minor, *The Journal of Roman Studies* (64) 27-39.
- MOURITSEN, H. (2011) *The Freedman in the Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge.

- ÖZDİZBAY, A. (2008) *Perge'nin MS I.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- POMEROY, S.B. (1995) *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves. Women in Classical Antiquity*, Schocken Books, New York.
- POMEROY, S.B. (2002) *Spartan Women*, Oxford University Press, Oxford.
- RAMSEY, G. (2013) The Queen and the City: Royal Female Intervention and Patronage in Hellenistic Civic Communities, *Gender and the City before Modernity*, der. L. Foxhall, G. Neher, Wiley-Blackwell, Chichester; 20-37.
- SCHMIDT-COLINET, A. (1991) Eine severische Priesterin aus Syrien in Perge, *Istanbul Mitteilungen* (41) 439-445.
- SYME, R. (1969) Legates of Cilicia under Trajan, *Historia* (18) 352-366.
- ŞAHİN, S. (1979) *Katalog der Antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) /İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu I.* (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 9), Rudolf Habelt Verlag GmbH, Bonn.
- ŞAHİN, S. (1996) Perge Kentinin Kurucuları ve Plancia Magna, *Adalya* (1) 45-52.
- ŞAHİN, S. (1999) *Die Inschriften von Perge I. Vorrömische Zeit, frühe und hohe Kaiserzeit*, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- TREGGIARI, S. (2007) Women in the Time of Augustus, *A Cambridge Companion to the Age of Augustus*, der. K. Galinsky, Cambridge University Press, Cambridge; 130-147.
- TÜRKMEN, M. (2001) *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemi Uygulamalarına İlişkin Gözlemler*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- VAN BREMEN, R. (1996) *The Limits of Participation in the Greek East in the Hellenistic and Roman Periods*, J.C. Gieben, Amsterdam.
- VEYNE, P. (1990) *Bread and Circuses: Historical Sociology and Political Pluralism*, der. O. Murray, çev. B. Pearce, The Penguin Press, London.
- WALLACE-HADRILL, A. (2008) *Rome's Cultural Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge.
- WEIß, P. (2004) Städtische Münzprägung und zweite Sophistik, *Paideia: The World of the Second Sophistic*, der. B.E. Borg, Walter de Gruyter, Berlin, New York; 179-200.
- ZANKER, P. (1988) *The Power of Images in the Age of Augustus*, çev. A. Shapiro, The University of Michigan Press, Ann Arbor.

ZUIDERHOEK, A. (2009) *The Politics of Munificence in the Roman Empire: Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge.

NOTLAR

1. *Euergetism* kelimesi modern bir kelime olup, Yunanca *euergetês* kelimesinden türetilmiş ve ilk olarak 1923 yılında André Boulanger tarafından kullanılmıştır (Veyne, 1990, 10).
2. Antik Yunan ve Roma toplumlarında *euergetism* kavramı için bkz. Veyne (1990) ve Zuiderhoek (2009). *Leitourgia* kavramının ortaya çıkışı hakkında özellikle bkz. Domingo Gygax (2016).
3. Roma toplumsal yapısının önemli bir parçası olan azatlılar, yani özgürlüğü geri verilmiş köleler hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Mouritsen (2011).
4. *Euergetism*, kamusal yapıların imar, restorasyon ve bakım çalışmaları, para ve tahıl gibi ürünlerin halka dağıtımı, dini festivaller ve oyunlar gibi büyük çaplı eğlencelerin düzenlenmesi ve kentin diğer bazı kurumsal ve kamusal masraflarının karşılanması başta olmak üzere çok çeşitli yardımları kapsıyordu.
5. Büyük bir kısmı Yunan kökeninden gelmeyip farklı topluluklar tarafından kurulmuş olan Küçük Asya kentleri, Hellenistik dönemde, yerel bazı özelliklerini korumakla birlikte, Hellenistik kültürü benimsemiştir. Zamanla Roma kültüründen etkilenen bu kentler, yerel, Hellenistik ve Roma kültürlerinin bir sentezine dönüşmüştür.
6. Cumhuriyet ve erken imparatorluk dönemi Romalı kadınlar üzerine bkz. Fantham vd. (1994, 216-329), Pomeroy (1995, 149-189) ve Treggiari (2007). Romalı kadınlar hakkında genel olarak bkz. Dixon (2001) ve D'Ambra (2007).
7. Augustus'un evlilik üzerine çıkardığı yasalar hakkında bkz. Frank (1975), Grubbs (2002, 83-87) ve MacLachlan (2013, 123-129).
8. Roma toplumunda kadınların yasal hakları için bkz. van Bremen (1996), Gardner (1991) ve Grubbs (2002).
9. Livia Drusilla hakkındaki detaylı çalışmalar için bkz. Barret (2002) ve Brännstedt (2016). Her ne kadar resmi olarak politika ve yönetimde yer almasalar da gayri resmi olarak arka planda önemli ve diplomatik ilişkilerde söz sahibi olan güçlü kadınlar Roma toplumunda daima olmuştur. Cumhuriyet döneminden örnekler için bkz. Bauman (1992, 1-99), Brennan (2012) ve MacLachlan (2013, 83-111, 131-140). Kuşkusuz Livia ilk imparatoriçe olarak elde ettiği güçle kendinden önce gelen ve çağdaşı her kadını gölgede bırakmıştır.
10. Augustus kültür devrimiyle ilgili olarak bkz. Zanker (1988) ve Wallace-Hadrill (2008).
11. Livia'nın hayırseverliği hakkında bkz. Barret (2002, 45-72) ve Brännstedt (2016, 91-136).
- 12.. Klasik dönem Yunan toplumunda kadınların durumu ile ilgili bilgilerin neredeyse tamamı Atinalı kadınlar hakkında günümüze ulaşmış bilgilerden edinilmektedir; bkz. Fantham vd. (1994, 68-127) ve Pomeroy (1995, 57-78). Spartalı kadınlar, şiir, müzik, dans ve spor gibi çeşitli alanlarda aldıkları eğitim ve toplumdaki görünürlükleri ile aynı dönemde Atina'da yaşamış olan kadınlara kıyasla daha özgür bir yaşama sahip oldukları düşünüldüğünden istisnai kabul edilirler. Spartalı kadınlar için bkz. Pomeroy (2002).

13. Hellenistik dönemde kadınların sosyal durumu için bkz. Fantham vd. (1994, 68-127) ve Pomeroy (1995, 120-149).
14. van Bremen (1996, 12-13) Hellenistik kraliçelerin çizdiği güçlü ve cömert kadın imajının aristokratik sınıfa mensup kadınlar üzerinde yapmış olabileceği etkinin veri yetersizliğinden dolayı kesin olarak belirlenemeyeceğini belirtse de böyle bir etkinin var olma olasılığı göz önünde bulundurulmalıdır.
15. Kamu yararı ve kentin menfaati ön planda tutulduğundan, zengin tabakanın servetinden faydalanabilmek amacıyla bu ailelerin kadınlarına yüklenmiş zorunlu memuriyetler de bulunmaktaydı. Hellenistik dönemde kadınların zorunlu veya gönüllü olarak üstlendiği memuriyetler ve yaptıkları diğer bağışlar üzerine bkz. van Bremen (1996, 19-40). Hellenistik ve Roma Cumhuriyet dönemi kadınlarının kamu yararına yaptığı bağışlar üzerine tartışan Bielman (2012), Romalı kadınların çoğunlukla dini alanlarda bağış yapmalarına izin verildiğini, Yunan kadınların yaptığı hayırseverlik aktivitelerinin ise daha çeşitli olduğunu belirtiyor. Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru Hellenistik geleneklerin Romalı kadınlar üzerinde etkili olmaya başladığını söyleyen Beilman (2012), imparatorluk döneminde kadın bağışlarında yaşanan artışın ise Livia'nın oluşturduğu kadın hayırsever modelinin Romalı elit kadınlar tarafından benimsenmesiyle gerçekleştiğini savunuyor.
16. Perge'nin Roma dönemi kentleşmesi ile ilgili en kapsamlı çalışma için bkz. Özdizbay (2008).
17. Plancia Magna hakkındaki detaylı çalışmalar için bkz. Boatwright (1991; 1993) ve Kalınbayrak Ercan (2011).
18. Güney Kent Kapısı'nın yapım evreleri ile ilgili en detaylı çalışma için bkz. Bulgurlu (1999).
19. Güney Kent Kapısı'nda yapılan çalışmalarda Olymposlu tanrılara ait olduğu belirlenen heykel parçaları da keşfedilmiştir. Bu buluntular, eski çalışmalarda Plancia Magna'nın heykel programına dâhil edilmiştir (Boatwright, 1993, 194). Ancak bunların Plancia Magna'nın programına dâhil olmayıp nişlere sonradan yerleştirildiği düşünüldüğünden bu heykeller tartışmaya katılmamıştır (Bulgurlu, 1999, 100).
20. Tüm yazıtların detaylı incelemesi için bkz. Şahin (1999, 127-145), no. 89-109.
21. Aşağı kentte bugüne kadar bulunan en eski yapılar, Hellenistik döneme tarihlenen Güney Kent Kapısı'nın kuleleri ve sur duvarlarının bazı bölümleridir (Özdizbay, 2008, 23).
22. Bu teşhir alanının önce başka bir yerde yapıldığı, Severus Meydanı'nın dönüştürüldüğü dönemde ise buraya taşındığı düşünülmektedir (Bulgurlu Gün, 2008).
23. Orta nişte Apollon rahibi olduğu düşünülen bir erkek heykeli bulunmaktadır (Bulgurlu Gün, 2008, 244).
24. Heykeller arasındaki dikkat çekici fark, Plancia Magna'nın başında bulunan ve imparator kültü rahibeliğini temsil eden taçtır (Fejfer, 2008, 367). Diğer heykel başsız olup başka bir stilde yapılmıştır.
25. Plancia Magna ile ilgili Perge'de bulunan yazıtlar için bkz. Şahin (1999, 156-165).
26. Marcus Plancius Varus için bkz. Jameson (1965), Houston (1972), Mitchell (1974), Şahin, (1996, 115-119); C. Iuius Cornutus Tertullus için bkz. Şahin (1996, 121-123; 1999, 112-113); C. Iulius Plancius Varus Cornutus için bkz. Syme (1969, 365), Şahin (1996, 119-124).
27. Wieß'e (2004, 194) göre bu gayretli teşebbüs Perge'ye üyelik kazandırmış olmalıdır.

28. Erken çalışmalarda çeşmelerin farklı yapılar olduğu düşünülmüş ve her iki yapı ayrı ayrı kodlanmıştır (Mansel, 1975, 367-369). Sonraki kazılar sırasında iki yapı arasında mimari bağlantılar olduğunu ortaya çıkarmıştır (İnan, 1978, 529). İlerleyen zamanlarda iki çeşmenin tek bir yapı kompleksine ait oldukları anlaşılmıştır (Gliwitzky, 2010, 35-55). Çeşmelerin yapısal ve tasarımsal farklılıklarından dolayı, Güney Çeşme'nin (F4), Kuzey Çeşme'den (F2) daha sonra yapıldığı düşünülmektedir (Martini, 2015, 279-280).

29. Bu sözde kutsal mağaranın bulunduğu yerde önceden herhangi bir yapı olup olmadığı kesinleştirilmemekle birlikte, Martini (2015, 282), eski bir yapıya referanslar olduğunu belirtmektedir. İnan'a göre (1978, 529), bu bir kutsal mağara değil, çeşmenin arka tarafındaki mekâna açılan tonozlu bir geçittir. Ancak daha güncel çalışmalarda bu mekândan hala sözde kutsal *grotto* olarak bahsedilmektedir (Şahin, 1999, 231; Martini, 2015).

30. Şahin'e göre (1999, 235), ömür boyu Artemis Pergaia unvanı Perge'ye özgüydü ve özel durumlarda, muhtemelen belli bir yaşı aşmış önemli kişilere verilirdi.

31. Şahin (1999, 179, 233), Güney Hamam'ın *apodyterium*'unda (soyunma bölümü) bulunan bir yazıtta geçen ve o zamanlar hayatta olan Commodus'a ithafta bulunan, imparator kültü ve Artemis rahibesi Paulina adlı baninin Aurelia Paulina olma ihtimalinden ve Aurelia ismini Roma vatandaşlığı kazandıktan sonra almış olabileceğinden bahseder.

ARTISTS AT HOME: PRUDENCE HEWARD'S DOMESTIC STUDIO

İpek Mehmetoğlu*

1920'li yıllarda Kanadalı ressamlar, yeni bir ulusal sanat anlayışı oluşturma çabasıyla çeşitli sanat grupları oluşturmaya başlamışlardır. Beaver Hall Grubu, bu gruplardan bir tanesidir. Montreal'de 305 Beaver Hall Hill adresinde 1920'de kurulan bu grup, yalnızca iki yıl süreyle ayakta kalabilmiş, ancak üyeleri ilerleyen yıllarda da farklı ortaklıklarla ve arkadaşlıklarla sanatsal birlikteliklerini sürdürmüşlerdir. Bu araştırma, grubun, çeşitli kentsel ve kırsal bağlamlarda resmettiği kadın figürleriyle, görece daha çok tanınan üyesi Prudence Heward'a odaklanır, ve Heward'ın gündelik hayatı ve sanatı üzerinden bir mekân okuması yapar. Bu amaçla Heward'ın Peel Street'ta bulunan stüdyo-evini; Fernbank, Ontario'da bulunan, ailesine ait yazlık evini; ve kolektif ve yarı kamusal bir karakteri olan 305 Beaver Hall Hill stüdyosunu, feminist bir bakış açısıyla mekânsal olarak inceler; 1920'ler Kanada'sında ev, kadın, ve kamusal mekân ilişkilerini araştırır. Bu incelemede tarihsel kayıtlardan, fotoğraflardan, arşiv belgelerinden, röportajlardan ve mekânsal analizlerden yararlanır. Bahsi geçen mekânlar üzerinden, Heward'ın tarihsel olarak kendisine atfedilen basmakalıp rolleri mekân kullanımı ile nasıl dönüştürdüğünü sorgular, bu süreçte mekânın dönüşen anlamını araştırır, ve kamusal-mahrem ikircikliğini yıkmayı hedefler. Böylece araştırma, Heward'ın mekânsal düzenlemeleri ve mekân kullanımının analizi üzerinden, deneyimlenen mekânın, toplumsal kurallarla belirlenmiş ve idealleştirilmiş mekândan ne şekilde farklılaştığını açıklamayı hedefler. Kadına atfedilen domestik alanların, kadın tarafından sürdürülen alternatif kullanım biçimleri sayesinde kamusal-mahrem zıtlığını bozarak ara mekânlar oluşturduğunu savunur. Mekânın onlara sunduklarının ötesinde roller arayarak ve içmekâna hem entelektüel hem de fiziksel olarak sanatı ve sanatsal çalışmayı getiren kadınlar, hem normatif toplumsal cinsiyet kurallarıyla oynamış, hem de mekân kodlarına birer alternatif yaratmışlardır.

Keywords: Home, art, woman, gender, public space

Anahtar Sözcükler: Ev, sanat, kadın, cinsiyet, kamusal mekân

* PhD candidate at Peter Guo-hua Fu School of Architecture, McGill University.

In the 1920s, Canadian painters started forming collaborations in order to provide financial and social support to each other within their artistic milieu. Beaver Hall Group was one of these associations. Established in Montréal in a studio at 305 Beaver Hall Hill in 1920, it endured only for two years, but its members continued to work together in other collaborations and formed lifelong friendships. In their work, Beaver Hall Group painters chose personal subjects, painting familiar settings or portraits. This was different than the more nationalistic attitudes of other artistic groups in this period, who were in search of creating an all-Canadian artistic identity, such as the famous Toronto-based, all-male Group of Seven (Emeny, 1999, 6; King, 2010, 323-4, 345). Yet more importantly, Beaver Hall Group stood out with more than half of its members being women painters, working in shared studios and exhibiting their works to public in a period when female occupations centered mainly around the space of “home” in North America.

In this paper, I examine one of the most famous members of the group, Prudence Heward, who is known for her modernist works and figure paintings of women set in urban and rural environments. Studies conducted by scholars Joyce Millar (1992), Susan Avon (1994), Barbara Meadowcroft (1999) and Evelyn Walters (2005; 2017) offer accounts of the art and cultural histories of the group and biographies of its members. Specifically, and different than other members, Heward’s life and art has been explored by scholars, such as Natalie Luckyj (1986), Julia Skelly (2015) and Pepita Ferrari, in a documentary film (2008). What I propose here is an investigation of the everyday architecture that Heward used as a woman artist in the early twentieth century. I do this through an examination of her connection to the group and of the domestic and public spaces in which she practised her art. I trace the relations between her daily life, profession and the architecture she inhabited through an analysis of her Peel Street studio-home, the family cottage in Fernbank, Ontario and the 305 Beaver Hall Hill studio/club/house that acted as a collective, semi-public space in urban fabric.

Feminist architectural historians, starting with Dolores Hayden (1981) and Gwendolyn Wright (1981), paved the way for an understanding of gender as a constitutive notion in the construction of domestic environments. As such, they sought the liberating possibilities of domesticity, arguing that control over domestic space was essential in gaining power to change social roles and achieve grander social rights. This paper follows this feminist tradition, and argues that women’s appropriation of domestic spaces negotiated alternative spatial realms, as opposed to the private–public binary. Women, as users, transgressed the normative and gendered characteristics of private home and public space. However, their marginalized stories were often neglected within the traditional accounts of history, since they did not fit in with the canonical histories of architectural objects, created by unique and masculine “geniuses.”

In a period where women were mainly affiliated with caretaking and childbearing activities—seen as “natural” for women—professions like nursing or teaching were deemed appropriate for them. Indeed, painting was seen as a leisure activity, especially for a middle-class woman. The art schools in Canada opened their doors to women students only in the late nineteenth century. However, they had segregated classes for men and women, as in the case of Toronto Art Students League (Huneault, 2012, 35).

The professional separation confined women to certain gender-coded spaces such as home, convent, hospital or school, as earlier feminist historians arguably explained by the separate spheres ideology (Kerber, 1988, 11). Accordingly, the societal gender ideology necessitated a strict line between a woman's place—which could never go far beyond the limits of the house—and the “real” public realm. Women, who were banned from public gathering places reserved for men, such as restaurants and bars, then, formed their own social spaces.

Departing from this framework, this research intends to find an in-between zone that breaks the gendered connotations of public and private space. It aims to answer the following questions: Through the use, representation and appropriation of the built environment, how did women challenge the stereotypical roles ascribed to them? How did they negotiate new spatial realms apart from those suggested by the private-public, feminine-masculine dichotomies?

In 1920, the Beaver Hall Group, or the ‘gang’, was formed at the rented studio at 305 Beaver Hall Hill. As Montréal residents, the women painters of the Group attended the Art Association of Montréal, and after continuing their artistic educations in Europe, they returned to their hometown (Walters, 2005, 14). In *Negotiating Identities in 19th and 20th century Montreal*, Bradbury and Myers explain that Montréal downtown was an attraction zone for young people, artists, architects and writers at the turn of the century (Bradbury and Myers, 2005, 13). Specifically, Beaver Hall Square, to the north of Dorchester Street, acted as an artistic milieu. Close to the former Art Association building on Saint Catherine Street, the neighborhood hosted the studios of numerous architects and painters. In *Painting Friends*, Meadowcroft notes that the reasons for the formation of such artistic groups at the time were mostly economic, political and aesthetic: they emanated from a need to create “an alliance of professional painters competing in the public world” (Meadowcroft, 1999, 100). Indeed, the existence of a shared studio denotes a need for a space of professional production, exhibition and socialization. It further displays a response to an exclusion from both professional and public social life. This is true especially when the gender of the majority of the group's members is taken into account. The studio space provided a shared daily and professional life for its members, as Meadowcroft explains:

Women were also excluded from many public spaces where men gathered to talk and drink... Shut out from this world, Beaver Hall women formed their own club—‘a nucleus of interest and conversation’ as Anne Savage described it (Meadowcroft, 1999, 100).

Beaver Hall Group opened its first exhibition in the studio space in 1920 and had three more exhibitions in the course of two years (des Rochers, 2015, 66). Both male and female members used the space, such as Randolph Hewton, Lilius Torrance Newton, Anne Savage, Mabel May, to name a few. In the collective space, they either had their own studio rooms or they shared them with other members, where they painted or gave art lessons. The plural and public image of the studio was enhanced by several practices: production, education, display and leisure.

I believe the artistic tendencies of the group’s members also tell much about a controlled public existence. One of the paintings of a group member, Anne Savage, entitled *Beaver Hall Square* done in 1923, is an example of the members’ attachment to their surroundings. As opposed to still life or figure portrait paintings (usually ascribed to women), a public space, a site in the proximity of the studio is chosen as a subject in this painting (Figure 1). Indeed, Beaver Hall Group chose diverse subjects in their art: from landscape to cityscapes and urban settings,

Figure 1. Beaver Hall Hill is seen on the lower right corner, c. 1930. Courtesy of McCord Museum, MP-1984.105.2.

portraits to still life, various subjects were visible in many of the painters' works, including Heward. As Shirley Kathleen Emeny comments, Heward's paintings were "'personal' in the sense that they deal[t] with an individual's response to her societal location" (Emeny, 11). Whether in a rural or urban setting, the woman artist's engagement with her surrounding reminds us of Pollock: "the practice of painting is itself a site for the inscription of sexual difference." (Pollock, 1988, 117).

However, contrary to her posthumous reputation, Prudence Heward was not a founding member of the group and her name was not listed in the first of the four exhibitions the group held. Furthermore, my interview with her nephew John Heward made it clear that she actually did not use the space as her main studio (Heward, personal communication, November 22, 2014). As John Heward suggests, the artist probably used the studio for gatherings on certain occasions but not so often as a site of her artistic production. Rather, she had her own home-studio at the 3467 Peel Street family house.

Prudence Heward, born in 1896 in Montréal, spent four years in England with her family during the First World War and returned back to her hometown in 1918, moving to the Peel Street house with her mother and siblings soon after (Walters, 2005, 43). Her biographers argue that, as a member of a traditional middle-class family with a so-called dominant mother, she had certain restrictions upon the way she lived both in public and at home. Thus, perhaps the presence of a personal space meant much more than just a space to work or to sleep. I believe the marginalized spaces at Beaver Hall Hill, away from family, and her own studio in the Peel Street house, were actually what enabled her to express this other side, which might not be as enclosed as is often claimed.

The third floor of the four-story Peel street house was where her personal space was located, her bedroom facing west towards the street and the studio to the east (Figure 2). According to several interviews made by Ferrari with different members of the Heward family in 1992, this floor also contained a bathroom with murals painted by another member of the Beaver Hall Group, Sarah Robertson, and also, Heward's mother's sewing room—a site of "feminine" production, next to the artist's studio, whose outcome is viewed as representing another end in the so-called public-private spectrum ((Ferrari, personal interview, November 19, 2014; Grafftey, 1996, 69). Prudence Heward painted floral screens in her bedroom, and there were also murals painted by another member, Mabel May in the same room (unfortunately none of these remains today). The Art Deco furnishing of the room differed from the rest of the house, which were, according to Ferrari's interviews, darker and Georgian in style. Luckyj (1986) comments that Heward herself might have designed some of the furniture in her room, as many scholars suggest that her interior design interests may have developed with an influence from her cousin Mary Harvey, an established "interior decorator" working in Montréal in this period (Luckyj, 31).

Figure 2. Front and back façades of Heward family's house at 3467 Peel Street, Montréal. Photographs taken by the author.

The photographs of the space sent by Pepita Ferrari to the author show some of the furniture: the red-silver chair, a bed and a chest of drawers. According to Ferrari's interviews, the sole painting hung in the room was Heward's own painting *Girl Under a Tree*. Unfortunately, the studio, where Heward painted in the mornings, was not described in detail, yet it is clear from the memoirs of Heward Grafftey, Heward's other nephew, that it was used as a gathering place for the Beaver Hall friends besides being a production site for its owner (Grafftey, 1996, 67). This adds to the studio's semi-public and open character. It was acting as a professional space, a place to share ideas or to produce work, as well as a more private one where informal and social events of everyday also took place. Furthermore, this opening of the domestic home-studio was sustained by the introduction of artworks into the interior design of this personal space: not only those of its inhabitant but also those of its temporary users, like guests and visitors. Additionally, the space itself was reproduced in artworks—as in a caricature by famous Canadian painter Arthur Lismer. The artistic experimentations of the studio environment became directly and physically translated into the domestic living quarter.

We can further trace the opening of the female artist's domestic presence and space in Heward family's second house, the Fernbank summer cottage. The house did not only act as a refuge for the family, but also as a commonly used place for

several sketching trips Heward held with friends and relatives (Grafftey, 1996, 72):

Prudence Heward made Fernbank into a centre of painting activity. She invited her women friends, a neighbouring family called Eliot, and A.Y. Jackson. Together, the painters explored the old settlements around Brockville, picnicked under the trees, and sketched the barns, ragged fences, and ripening fields (Meadowcroft, 1999, 101).

A quick analysis of Ferrari's photographs of the house reveals the veranda's importance in the design, especially due to its position. It acted as a threshold for the house, looking towards the St Lawrence River, which also had a role in several of Heward's paintings. The shared house was a place for artistic production, enabling its occupants to connect to their surroundings. Moreover, it provided a subject matter for them. Luckyj analyzes how a painting of Heward, *Smuggler's Cove*, depicts a scene viewed from the veranda:

...[t]he intimate, familiar landscape of Fernbank served as her subject. Painted in subtle, rich colour and framed by rhythmic lines of rocks and trees, this image for the cove, of a protected tranquil solitude is a private vision of a familiar landscape which had served as both refuge and inspiration throughout her life. Personal in scale and intimate in conception (Luckyj, 1986, 71).

In addition to these, there was an adjoining smaller guesthouse (which is lost now together with the summer house) that held murals made by one of Heward's friends (Ferrari, personal communication, November 19, 2014). The connection between art and domestic life was consolidated in the everyday environment of the inhabitants.

It might be true, as Luckyj suggests, that "the large family home in Montreal and a summer house at Fernbank, near Brockville, Ontario, offered Prudence refuge, stimulation and security" (Luckyj, 1986, 27). But more importantly and even contrarily, I believe, they provided her with the necessary ground to expand the borders so as to reach the public, and as suggested by Lynne Walker, to create a professional identity through the use of domestic space (Walker, 2001, 74).

Heward's art and living is a perfect example that brings to light the blurry character of the home-studio. Echoing Walker's argument, Heward, who was pursuing a different path than domestic marriage or motherhood, used her "home" in order to find an alternative route to connect both to the domestic realm of her family house and to the public-work life of the "outside."

As Heward exemplifies, many women artists realized their artistic productions and their connections to the public artistic world precisely within the limits of their houses. By mixing everyday life with production, domestic with public, and home with work, they created individual living and working spaces within the territories that were drawn for them, thus challenging the meanings of these very boundaries. They used the house and domestic life as sites of feminine control and power (Hayden, 1981; Wright, 1981).

Domesticity's role in women's empowerment, through the control and transformation of space, is further explained by Heynen in "Modernity and Domesticity: Tensions and Contradictions":

Far from being an antidote to modernity, for most of these women the home was indeed the place where modernity was enacted. And this home was not necessarily seen as constricting and narrow (Heynen, 2005, 12).

With this stance, we can question dichotomies of public-private, city-home and urban-rural, and deconstruct conventional understandings of house, city and landscape. The opening of the so-called feminine interior space of the house, both mentally and physically through the introduction of the artistic practice challenges the accepted codes of gender ideology as well as the gendered state of domestic architecture.

Borrowing Bradbury and Myers' term "intermediate spaces," which offers a new platform for the "historical situations and institutions that [...] fit uneasily within these dichotomies yet were critical in shaping people's lives and identities," I argue that the Beaver Hall Hill studio, Heward's domestic studio space and her family's summer cottage house all appear as "intermediate spaces." Through this inter-mediation, modernism encountered the unity of the sacred existence of home and the experimental living of the painter's studio.

The Beaver Hall Group's attempt for a public, common studio was only successful for a short period of time, and the name of one of the group's most acknowledged members was not visible at its first exhibition. Moreover, oral history shows that she did not occupy the space regularly other than on certain occasions and meetings unlike some other members, who used the space to teach and to work. However, the integration of artistic production and domestic living in the spaces of the home-studio and at the Fernbank family cottage even after the dissolving of the group allowed Heward to create "intermediate spaces" in order to access the "public" through her artistic work she created within the contested borders of her domestic life.

BIBLIOGRAPHY

- AVON, S. (1994) *The Beaver Hall Group and Its Place in the Montreal Art Milieu and the Nationalist Network*, unpublished M.A. thesis, Concordia University, Montreal.
- BRADBURY, B., & MYERS, T. (2005) *Negotiating Identities in 19th century and 20th century Montreal*, UBC Press, Vancouver.
- DES ROCHERS, J., & FOSS, B., eds. (2015) *1920s Modernism in Montreal: The Beaver Hall Group*, The Montreal Museum of Fine Arts, Montreal.

- EMENY, S. K. (1999) *Plurality and Agency: Portraits of Women by Prudence Heward*, unpublished M.A. thesis, University of Alberta, Edmonton.
- FERRARI, P. (2014, November 19) E-mail correspondence.
- GRAFFTEY, H. (1996) *Portraits from a Life*, Véhicule Press, Montreal.
- HAYDEN, D. (1981) *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*, MIT Press, Cambridge MA.
- HEYDEN, H. (2005) Modernity and Domesticity: Tensions and Contradictions, *Negotiating Domesticity: Spatial Productions of Gender in Modern Architecture*, eds. H. Heynen, G. Baydar, Routledge, London; 1-29.
- HEWARD, J. (2014, November 22) Phone interview.
- HUNEAULT, K. (2012) Introduction: Professionalism as Critical Concept and Historical Process for Women and Art in Canada, *Rethinking Professionalism: Women and Art in Canada, 1850-1970*, eds. K. Huneault, J. Anderson, McGill-Queen's University Press, Montreal; 3-54.
- KERBER, L. (June 1988) Separate Spheres, Female Worlds, Woman's Place: The Rhetoric of Women's History, *The Journal of American History* 75(1) 9-39.
- KING, R. (2010) *Defiant Spirits: The Modernist Revolution of the Group of Seven*, Douglas & McIntyre, Vancouver.
- LUCKYJ, N. (1986) *Expressions of Will: The Art of Prudence Heward*, Agnes Etherington Art Centre, Kingston.
- MEADOWCROFT, B. (1999) *Painting Friends: The Beaver Hall Women Painters*, Véhicule Press, Montreal.
- MILLAR, J. (Spring-Summer 1992) The Beaver Hall Group: Painting in Montreal, 1920-1940, *Woman's Art Journal* 13(1) 3-9.
- POLLOCK, G. (1988) Modernity and the Spaces of Femininity, *Vision and Difference: Femininity, Feminism, and Histories of Art*, Routledge, London; 70-127.
- SKELLY, J. (2015) *Prudence Heward: Life and Work*, Art Canada Institute / Institut de l'art canadien, Toronto.
- WALKER, L. (2001) Home and Away: The Feminist Remapping of Public and Private Space in Victorian London, *The Unknown City: Contesting Architecture and Social Space*, eds. I. Borden, J. Kerr, J. Rendell, Alicia Pilvaro, MIT Press, Cambridge MA; 296-311.
- WALTERS, E. (2005) *The Women of Beaver Hall: Canadian Modernist Painters*, Dundurn Press, Toronto.

İpek Mehmetoğlu

WALTER, E. (2017) *The Beaver Hall Group and its Legacy*, Dundurn Press, Toronto.

WRIGHT, G. (1981) *Building the Dream: A Social History of Housing in America*. MIT Press, Cambridge MA.

LE CORBUSIER VE MODULOR

Levent Şentürk*

Modulor has been presented as a “universal harmonious measure of the human scale applicable to architecture and mechanics”. The diagram, combining the golden ratio with the Fibonacci sequence, frames a representational body with the aid of geometry.

As for the figure in the *Modulor*: What is that human figure anyway? Does it have any reality?

The figure has its left arm raised showing off its strength. The hand represents the power of a conventional narrative. The hand is the agent, the God, the masculine; it is Power and the mind. The humanoid creature in the *Modulor* is left undefined. The Adam of the *Modulor* is a substitute for framed bodies. If so, does it have an origin, an ancestor, a twin?

The “Stele of Measures” situated at the entrance of the *Unité de Habitation* in Marseille (France) does not go further than giving the opportunity to the designer for another autograph. It only serves as an intellectual prestige source. Ironically there have been massive constructional detailing problems which make the use of the *Modulor* pointless.

Was the *Modulor* a temenos, providing Le Corbusier’s imaginary congregation a safe world of hallucinations?

In a *Moduloric* universe, everything is in a flattened, harmonious, undisturbed state of infinity –which is in itself an impossibility.

We should listen to Marilyn Frye, the author of a feminist literature classic on oppression. By the help of the bird cage metaphor, the framing acquires a further meaning.

Bird cage is seen or remains totally unseen according to the degree of one’s myopia. Frye explains why: “It is only when you step back, stop looking at the wires one by one, microscopically, and take a macroscopic view of the whole cage, that you can see why the bird does not go anywhere. (...) It is perfectly obvious that the bird is surrounded by a network of systematically related barriers, no one of which would be the least hindrance to its flight, but which, by their relations to each other, are as confining as the solid walls of a dungeon.”

* ESOĞÜ, Mühendislik Mimarlık Fakültesi.

We are defined as hetero-normative individuals, living in a nation state which has drawn the very borders of male/female dichotomy.

Modulor has to be criticized because it is formulated so as to conserve and inhabit veiled masculinist structures.

I can conclude that the *Modulor* is designed as an instrument to control bodies both individually and collectively.

Keywords: Le Corbusier, Modulor, diagram, modern architecture.

Anahtar Sözcükler: Le Corbusier, Modulor, diyagram, modern mimarlık.

Modulor, Le Corbusier tarafından “mimarlıkta ve mekanikte geçerli olacak, evrensel, insan ölçeğine uyumlu bir ölçüm” olarak sunulur (1980). Altın oranı, *fibonacci* dizisi ile birleştiren diyagram, temsili bir figürün geometri yardımıyla çerçevelenmesini içerir. Bu çerçevelenişte, bedenin norm belirleyen nötr bir kontur olarak kullanılmış olması, bildirinin temel sorusunu oluşturmaktadır.

Modulor, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya konmuş ve yayınlanmış bir kitap olarak dikkat çeker. Ancak kitabın düşünsel zemini daha erken belirmiş olabilir. *Modulor*'daki çerçevelenmiş beden figürü brütalisttir; beton dökülecek kalıpların üzerine yerleştirildiği hatırlanabilir. *Modulor* figürünün, inşai yöntemce öncelenmiş olduğu ortaya çıkar. Başlangıçta Le Corbusier'nin boyundadır ama sonra, Le Corbusier'yi temsil etmekten çıkar. Bu, idealleştirmeyi belirgin kılar. *Modulor*'daki figür tek kolunu yukarı kaldırmış. El, neredeyse kalkan büyüklüğüne erişmiştir. El, Le Corbusier'nin kişisel ikonlarından biridir. Beden bu statik duruşun tamamlayıcısı gibi şekillenmiştir. Aralanmış bacaklar, vücudun alt yarısında kararlı bir üçgen oluşturur; beden, bacakların üzerine ters üçgen biçiminde oturtulmuştur. *Modulor*'un, anatomik ölçüleri sıradan, idealize edilmemiş insanlar üzerinde detaylı biçimde araştıran Albrecht Dürer'in çizimlerinden dört yüzyıl sonra, genelleyci ve yuvarlanmış bedensel bir temsile evrensellik iddiası eklenerek öne çıkabilmesi ilginçtir. Eril görünmesine karşın, *Modulor*'daki varlık gerçekte belirsiz bırakılmıştır. Gerçekdışılığı, hızla çizilmiş olduğunu düşündürmesi, beden çerçeveleyici mekanizmaya yeniden dönmeme neden olur.

Kökene, atası, benzerleri var mı? Dinsel sanattan popüler kültür alanına, görsel alanda keşfedilebilecek paralellikler, *Modulor* ile söylemsel koşutluk taşır gibidir. İnsan, erkekten başkası olmadığına göre, onun ölçüsünde kurulacak olan dünya da, eril bir ölçek taşıyacaktır.

Modulorik bir dünyada yaşamak nasıl bir şey olurdu? Bu soruyu bir başka soru ile yanıtlamayı deneyeceğim: Bilgisayarımda bir “Modulorize” yazılımı olsa, bu dünyayı ne kadar değiştirirdi? Yanıt bellidir; “pek bir etkisi olmazdı.” *Modulor*'un Le Corbusier'nin tasarımlarını ne kadar belirlemiş olduğu; bir başına belirleyici olup olmadığı sorulabilir. Ronchamp Şapeli'nde de görüldüğü üzere, *Modulor*, yapının strüktürel ve kitlesel tasarımı üzerinde varlık kazanmaz, sadece dekoratif

bir argüman olarak yapıdaki yerini alarak, Le Corbusier'nin yapının matematiği konusunda üreteceği polemiklere sahne sağlar. Benzer şekilde, Marsilya'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen Barınma Bloğu (*Unité de Habitation*), girişindeki *Modulor* anıtı, cephesindeki *Modulor* rölyefleri ve giriş kapısının hemen yanındaki *Modulorik* vitrayla, adeta *Modulor*'un alametifarikası olarak sunulsa da, yapının betonarmesiyle konutların iç mekân tasarımının karşılaştığı her durumda, ölçülere dayalı bir biçimlenişin ne kadar yalınkat kaldığını ve gerçek yaşama yaklaşmadığı görülür. *Ölçülerin Pınarı* [*Stele of Measures*] anıtı, tasarımcıya imza atma şansı verir.

Reel anlamı nedir, *Modulor* ne işe yarar? Getirdiği eleştiriler ile Le Corbusier'deki benlik kurgusuna eğilen Simon Richards'ın (2003) anımsattığı Jung'gil bir kavram olan *temenos*'tan hareketle soruya yanıt arayacağım. Sadece sayılar tarafından belirlenmiş bir yapay çevrede yaşamak, başka deyişle maddi gerçekliği ölçülere indirgeyerek maddenin varlığını ikinci plana atmak neyle sonuçlanır?

Modulor, Le Corbusier'nin güvenli düş dünyası, *temenos*'u muydu? Le Corbusier'nin, kendi içinde birer sonuç olan ve Richards'ın belirttiği gibi, nihayetinde kişinin kendisiyle başbaşa kalmasını koşul olarak koyan ütöpik kentlerini düşününce, *Modulorik* yapaylık sorununu da kavrayabiliriz. Şemaya indirgenmiş insan, evrensel uyum ülküsünü kurgulamak için zorunlu bir bileşendir. Richards'a göre bu kentler, çeşitliliğin, politikanın ve toplumun iptali yoluyla anlamını bulur ve tarihsel süreklilik fikrinin restore edilebildiği tek yer olarak *temenos* işlevi görür. Böyle bir evrende *Modulorik* kentler, kentlerde de *Modulorik* barınma blokları bulunur. Yapılar, kusursuz bir sessizlik içinde, işaretsel bir hareketsizlik içinde durur. İnsanların, iç huzurlarını oluşturmak dışında bir projeleri kalmamıştır, bu nedenle sosyal değişimler de yoktur. Dış dünya, iç dünyanın gerçekleşmesine engel olamayacak kadar boşaltıldığı için, politikaya da, eğlenceye de yer kalmaz. Evrensel geçerlik arayışı, zaten geçerli olan sistemin içinde var olmak, hatta ondan mümkün olduğunca farklılaşmamaktır.

Evrensel geçerlilik iddiası polemikçidir: metrik sistemle inç sistemini iptal ederek, onlardan temelde farklılaşmayan *Modulorik* ölçüler sistemiyle sözüm ona kurulacaktır. Evrenin, sınırsızca uyum ve özdeşlik içinde bulunduğu dümdüz bir uzamdır bu. En tekinsiz halinde bile çizgiseldir.

Burada feminist teoriye, Marilyn Frye'nin (2005) baskı ile ilgili metnine kulak verecek olursak, *Modulor*'daki çerçevesizlik anlam kazanır. Kuş kafesi metaforu sayesinde baskının yapısı, baskı görenlerin ne tür bir ruh hali içinde buldukları anlaşılır. Kuş kafesi, miyopluk derecesi oranında görünür ya da bütünüyle görünmez olan bir şeydir. Kişi, tellerden birine bakarak, teli boydan boya tekil bir nesne olarak ve yakından inceleyerek şöyle diyecektir: "Bir tel nedir ki? Bir tel tek başına insanı engelleyemez, hareketsizleştiremez. Tel bir başına öyle zayıf bir şeydir ki, etrafından kolayca dolaşabiliriz." Tellerden birine yakından bakınca, öteki tellerin varlığı da önemini yitirmeye başlar. Mikroskobik bakış açısından hareketle,

kafesin bütününe ilişkin kurgunun varlığı sezinlenemez. Bir telin varlığından ve niteliklerinden, kafesin varlığı ve sonuçları asla tahmin edilemez. Bu telden yapılmış kafesin neye benzeyebileceği, etkilerinin ne olabileceği, telden çıkarsanamaz. Telden dolayı “kapatılmak”, “hareketsizleştirilmek”, “zulüm görmek”, büyük bir kaza dışında, olanaksız görünür. “Ama bakış açımızı makroskopik olana kaydırıp da, kafesin bütününe gördüğünüzde ve içindeki kuşun da hiçbir yere gitmediğini fark ettiğinizde”, der Frye, işte o zaman kafes bütün açıklığıyla önünüzde belirir. Baştan aşağı zapt etme, alıkoyma, hapsedme için özel olarak tasarlanmış olduğu belirginlik kazanır. Kuşun, bir engelleyiciler ağı ile sarıldığı açıktır. Tellerin birbiriyle kurduğu belli türde ilişkiler sayesinde, “kafes” kurgulanır ve kafesin işlevi, bütün bu teller ağının özel kurgusunun sürekliliğinden okunur. Artık tellerin, yalnızca öyle durmak için orada bulduklarını, sıradan teller olmadıklarını, yerlerini de değiştirmeyip öylece kaldıklarını, bazen bu yana, bazen de o yana doğru oynamayıp “kafes”i oluşturacak biçimde bir arada durduklarını açıkça görürsünüz. Bir teli istediğiniz kadar hırpalayın, öteki tellerin kurduğu şebeke algılanmadıkça, yani miyopluk ortadan kalkmadıkça, telin ele alınışı bitimsiz bir anlamsızlık olup çıkar, demektedir Marilyn Frye.

Kadının görünmez tahakküm kuralları ile ötekileştirilmesinin, yalnızca cinsiyet rolleri üzerinden inşa edilmiş bir dünyada, ailenin demirbaş bir düzen kurucu olarak baş tacı edildiği bir devlette, ortalama erkek normları ve gündelik tekrarlar üzerine kurulu bir kültürel “monizm” altında, “kadınlık” inşaatı diğer “ötekileri” de kapsayacaktır. Yani kadın/erkek ayrımının sınırlarının en başından itibaren kesin şekilde çizilmesine dayalı ulus devlette yaşayan “heteronormatif” bireyler tanımlanır; cinsiyet rollerinin *uygun biçimde* dağıtıldığı söylenebilir. Burada normu oluşturan iradenin ortalarda hiç görünmemesi dikkate değer bir olgudur.

Modulor, örtük erkek-merkezli yapıları koruyup yaşatmaya yönelik oluşu bakımından eleştirilmelidir. Son olarak, *Modulor*'un norm kılındığı bir mimarlık alanında kadının nasıl tanımlanmış olabileceği sorusunu sorabilirim. Bunun için başvurabileceğim başlıca kaynak, tasarım için nesnel bir kaynak olduğu varsayılan Neufert kitabıdır. 1993 tarihli 30. Türkçe baskıdan yapılacak hızlı bir görsel seçme bile, yüklenen ideolojik anlamları yansıtabilir.

Modulor'da çerçevelenmiş beden, bedeninin disipline edilişi bağlamında kilit rol üstlenmiştir. Bedenin sistematik biçimde denetim altında tutulmasına ait, gitgide genişleyen eleştirel yazın alanında, *Modulor*'un da bu eleştiriden payını alacağı düşünülebilir. Çünkü *Modulor* bedenleri önce tek tek, sonra da kitleler halinde denetim altında tutmanın bir aracı olarak tasarlanmıştır.

KAYNAKLAR

FRYE, M. (2005) On Oppression. *Feminist Theory: A Philosophical Anthology*. Eds. Cudd, A. E., Andreasen, R. O. Blackwell Publishing, UK, 85-92.

LE CORBUSIER. (1980) *The Modulor 1&2*. Trans. Fr. Peter de Francia, Anna Bostock. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

NEUFERT. E. (1993) *Neufert. Yapı Tasarımı Temel Bilgileri*. Güven Yayınları, İstanbul.

RICHARDS, S. (2003) *Le Corbusier and the Concept of Self*. Yale University Press, New Haven, London, Connecticut.

SCHOOL AND HOME

WOMEN’S EDUCATION THROUGH THE LENS OF VISIBILITY: ANKARA İSMET PAŞA GIRLS’ INSTITUTE IN THE 1930s¹

Pelin Gürol Öngören*

Erken Cumhuriyet Döneminde kadınların gündelik hayatına dair yapılan sosyal reformların arkasında modernleşme ve milliyetçilik ideolojileri etkili olmuştur. Yeni kurulmuş milli-devletin temel hedeflerinden birisi, toplumun modernize edilmesinin önemli bir parçası olarak kızlara yönelik teknik ve meslek okullarının sayısını arttırmak ve ders programlarını modernize etmek olmuştur. ‘Modern Mimari’ ile özdeşleşen ‘Modern Kadın’ imgesinin karşılığı çağdaş kadının hem eğitim açısından hem de mimari açıdan çağdaş okullarda eğitim görmesiydi. Reformist yaklaşımlar Türk kadının toplumdaki yerini vurgulayıp kadınları öne çıkarırken, geleneksel yargıların kadın üzerindeki engellerini kaldırmış ve kadın-erkek eşitliğini getirmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemindeki reformist yaklaşımların ve kadın ile yapılı çevre arasındaki ilişkinin somut örnekleri Kız Enstitüleri olmuştur. İlk olarak Ankara’da açılan İsmet Paşa Kız Enstitüsü modern mimarlığın Erken Cumhuriyet Dönemindeki önemli örneklerinden biri olmuştur. İsmet Paşa Kız Enstitüsünün modern imgesi hem okulun mimari planlanmasında hem de ders programında görülmektedir. Ancak Erken Cumhuriyet Döneminde getirilen bu yeniliklerin toplum tarafından içselleştirilmesi ve kabul görmesi kolay olmamıştır; bu süreç karmaşık olduğu kadar ikilemler ve çelişkiler de barındırmaktadır. İsmet Paşa Kız Enstitüsünü de ‘modern kadın’ ve ‘modern mimarlık’ ilişkisinin sembolü olarak okumak mümkün olmakla birlikte kadın kimliği ve mekan üzerine çapraşık ve bir o kadar önemli bir anlatı sunduğu söylenebilir.

Keywords: Education of Women, Girls’ Institutes, Early Republican Period, Ankara

Anahtar Sözcükler: Kadınların Eğitimi, Kız Enstitüleri, Erken Cumhuriyet Dönemi, Ankara

Introduction

Women’s contemporary clothing, entry into the public domain, equal opportunity in modern education and employment were the major concerns of the revolutionary process during the Early Republican Era, which were put into effect step by step with the establishment of the new nation-state in 1923. “Modern” and “con-

* TOBB University of Economics and Technology, Faculty of Architecture and Design.

temporary” Turkish women were recognized as the visible symbols of the radical change in the society undertaken by the new Republic.

Policies were designed to locate the women at the center of economic and social development by building institutions to develop the necessary skills for women. In that context, educating women to participate in the labor force was therefore a high priority of the Turkish state, which created new institutions to realize this aim. One of these was the Girls’ Institutes, which were founded for the modernization of Turkish households. The curriculum aimed at developing new approaches to the means of producing, distributing products and using them for a modern way of living, in other words, for the modernization of the private sphere. (Figure 1)

The curriculum of the Girls’ Institute² was formed of two parts. The first part was comprised of general courses (*Umumiğ Dersler*) on Turkish, History, Geometry, Civics, Physics, Arithmetic, Natural Sciences, Music, Physical Education and Foreign Language. The second part of the education was vocational (*Umumiğ Meslekiğ Dersler*), which included such courses as Handicrafts, Sewing, Cooking, Home Economics, Painting, Embroidery, Child Care, Sanitation, Flower Making, Fashion and Hat Making (*Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Ankara Sergisi*, 1938, 34). (Figure 2)

The goal of those institutes programmed by the state was to graduate women with modern life-styles and clothing who are equipped with skills for domestic labor such as child-care, cleaning, sewing and others in their daily life. Thus, the families and the whole of society would change along new ways of decoration, fashion style etc. In this context, the Girls’ Institutes had a key role in transform-

Figure 1. İsmet Paşa Girls’ Institute, Ankara 1929-30 (*La Turquie Kemaliste*. April 1936. No.12)

Figure 2. Students of İsmet Paşa Girls’ Institute. (*La Turquie Kemaliste*. April 1935. No.6)

ing the traditional life style in houses into a modern one. Their role as the teachers and mothers of the new generations was promoted as a guarantor of the future of Turkish society.

Primarily, the daughters of the educated, bureaucratic families from cities benefited from the opportunities of the Kemalist modernization project on education (Gök, 1999, 241). Upon the opening of the Girls' Institutes in urbanized and urbanizing regions by the 1930s, the younger female members of upper and middle class families started to register to these institutes. Such a tendency considering education as the representation of the loyalty to the Republic, could be interpreted as modernization's and Republican values' wide dissemination and acceptance by both higher and lower social classes i.e., from urban areas to rural regions spreading from the center towards peripheries (Çelik, 1998, 401).

Initially, a total number of 11 Girls' Institutes were opened during the period between 1923 and 1938 in the more modernized parts of the country such as Ankara, Istanbul, İzmir, Manisa, Adana, Bursa, Afyon, Elazığ, and Trabzon. A comprehensive report was prepared by the commission on education in 1934, which demanded the foundation of an institute in every city. As a result, the number of Girls' Institutes substantially increased from the end of the 1930s onwards (*Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Ankara Sergisi*, 1938, 11).

Some of these schools started education in already existing buildings since it was preferable to use existing buildings during the economic situation during the 1930s. Among those were the two Vocational Schools for girls in İstanbul, which became insufficient for modern education so that were turned into Girls' Institutes in 1928, Mithat Paşa in Üsküdar (1878) and Selçuk in Çapa (1879). The others were in Elazığ (1937-38) and Trabzon (1937-38). However, according to the reformist ideology, contemporary women had to be educated in schools that would also be contemporary both in educational and architectural terms. In that vein, transformation in the education system stipulated the construction of new schools built with modern technologies. Many institute buildings were purpose-built such as Ankara (1929-30), Adana (1936-1937), Manisa (1937-1938) (Figure 3), and Afyon Girls' Institutes (1939-40). Similarly, Izmir Cumhuriyet Girls' Institute, which was opened to education in 1932 was restored and expanded with a new building by a prominent architect, Bruno Taut in 1938. Re-building of the institute by a foreign architect with a modernist look indeed indicates a clear association with the contemporary architecture. It seems that the rational and functional approach of the so-called international style was adopted to symbolize the modern educational system itself.

It should be noted that not only the architectural design of the school buildings but also the gardens, playing areas, and teaching equipment of those schools were highly significant. Foreign advisors (including John Dewey³) were invited to Tur-

Figure 3. Manisa Girls' Institute 1937-38
(*La Turquie Kemaliste*, 1943. No.47)

key to investigate existing physical conditions and educational deficiencies and to recommend a program of reorganization in 1924 (Dewey, 1962, 148).

The First Girls' Institute: Ankara İsmet Paşa

The design of the Girls' Institutes has been regarded as a major instrument of reform and corresponds with the modern image of the Turkish women. The first of those institutes, the İsmet Paşa Girls' Institute had significance beyond being just a modern school building. It was symbolic if one considers the efforts of the Republican government to construct a building that would be exemplary of modernity with its style, technology, and materials that demonstrated the modern conditions necessary for modern education. The deliberate selection of the site for the institute building at a very focal point of the city, on the main axis of the new capital, called Atatürk Boulevard, also emphasized its privileged role among the other school buildings. (Figure 4)

Ankara İsmet Paşa Girls' Institute, which was opened in a building belonging to the Society for the Protection of Children (*Himaye-i Etfal*) on October 11 1928, stayed there until the construction of a new institute building which was started a few months later (*T.C. Maarif Vekaleti İsmet Paşa Kız Enstitüsü*, 3). It was built in 1930 by A. Ernst Egli, Swiss-Austrian architect who worked as a designer and advisor in charge at the Architectural Office of the Ministry of Education (1927-1936).⁴

Figure 4. İsmet Paşa Girls' Institute, Ankara 1929-30
(Archive of the German Archaeological Institute, İstanbul)

Egli's modest design can be deemed as one of the earliest examples of the International Style in Ankara. The flat roofed cubic masses were organized in a symmetrical plan. On the facade of the main block of this four-storey building, there exist long horizontal bands and continuous window sills which were among the significant characteristics of the contemporary rationalist and functionalist approach. The main block was flanked by symmetrical vertical blocks at both sides, where the staircases were placed. The corner blocks, where the meeting halls and dining rooms were located, were added later in 1934; yet they still maintain the symmetry.⁵ In general, the architectural features of the building such as the combination of horizontals and verticals, flat roofs, rounded corners, the use of reinforced concrete, and plastered modest facades, make the building a representative example of the contemporary style. Accordingly, C. Esat Arseven placed this building on the cover page of his book titled "The New Architecture" (*Yeni Mimari*) as exemplary of the new style (Arseven, 1931). (Figures 5-6)

According to the booklet of the İsmet Paşa Girls' Institute, the building was known as equally modern and well equipped as the contemporary European and American institutions. It claimed that the institution was regarded as peerless and unique not only in our country, but also in all the Balkan states (*T.C. Maarif Vekaleti İsmet Paşa Kız Enstitüsü*, 3). The excellence was not just limited to the construction; according to a cabinet resolution of 1931 the government had paid

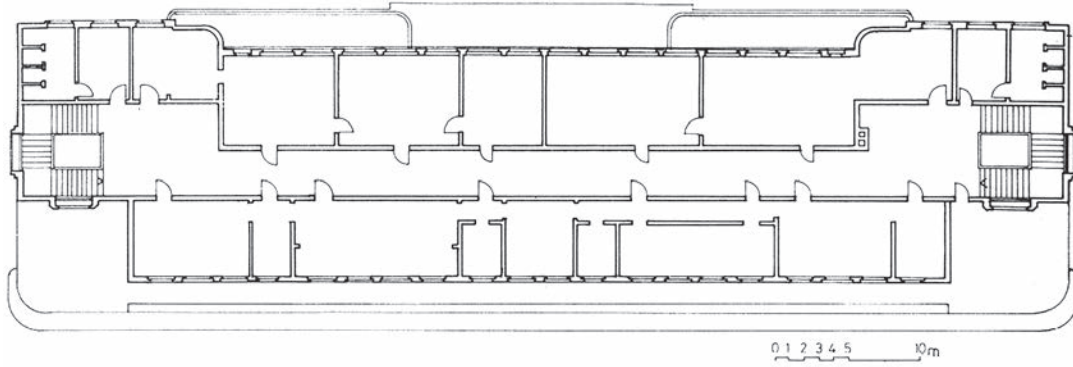

Figure 5. First Floor Plan of İsmet Paşa Girls' Institute, Ankara 1929-30 (Sözen, Metin. 1984. *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*)

Figure 6. İsmet Paşa Girls' Institute, Ankara 1929-30 (Ankara 28 Resim)

a great deal of money (32.000 TL) for the leveling of the garden, completion of students' sports areas, installation of the water system and the construction of garden walls.⁶ The resolution claimed that it became an excellent school building with its central heating system and electric installations.⁷ Likewise in the booklet the building's physical conditions were emphasized by claiming that İsmet Paşa Girls' Institute was also well reputed in terms of education and teaching ability along with its peerless equipment and infrastructure *T.C. Maarif Vekaleti İsmet Paşa Kız Enstitüsü*, 8); institution's workshop and laboratory facilities were claimed to be at a level of utmost perfection available at the time (*T.C. Maarif Vekaleti İsmet Paşa Kız Enstitüsü*, 9).

The planning of the Institute was also considered to be efficient and functional. All the rooms and studios were arranged symmetrically along the long corridors on each floor in the horizontal mass of the building, which was a typical modern school plan. The building had the necessary spaces with required dimensions (new regulations were created) such as a library, a medical unit, a music room and cabinets that the students might need to keep their personal belongings in.⁸ Some of the terraces and the balconies are attached to the classes or to the corridors by providing appropriate space for the students' breaks. The classes at the top of the vertical masses that have separate staircases, with a view of the green area of the school garden at the back, were quite attractive spaces for students.

The institute building had a large back garden where students had breaks for exercise and socializing. The school had a three-level garden consisting of multiple areas for students and surrounded by walls. The design principles described as functionality, efficiency, and comfort were mentioned in the booklet in detail. Students' Club of the school boasted numerous educational tools. The garden was equipped with facilities thought to provide mental comfort to the students. Students' private and living rooms were claimed to be designed to make them feel at home. The booklet of the school stated that the school management was always very sensitive to take every measure to make students have the same confidence and intimacy they had back at their homes (*T.C. Maarif Vekaleti İsmet Paşa Kız Enstitüsü*, 8-9). (Figure 7)

Figure 7. Garden of the Ismet Paşa Girls' Institute (Archive of the German Archaeological Institute, İstanbul)

It is worthy of note that, according to the booklet, there was an attempt to make students feel at home in the school. Being at home requires being away from the public. It is quite obvious that İsmet Paşa Girls' Institute's garden is introverted and blocks visibility from the Atatürk Boulevard, the main axis of the city. This situation was not changed even after the re-design of the building with the addition of corner blocks that required the re-construction of the walls. Visibility was avoided with high walls, which were built higher than the human height. In addition to this, the massive walls of the garden were planned to create a controlled environment for the girls. Making fences that might present unobstructed visibility was not preferred. This could be interpreted as a reflection of the latent traditional values that dictated women to stay in private spaces away from the public life and feel safe and at home. It is quite contradictory that while the İsmet Paşa Girls' Institute was located on the most visible boulevard in the city with its modern façade while the students stayed behind the walls and away from the public gaze. (Figure 8)

It should also be pointed out that a similar attitude was also seen in the design of the Cumhuriyet Girls' Institute in İzmir. The institute was opened in 1932 in a building abandoned by an Ottoman Greek family. Since the building was derelict it was renovated later by Bruno Taut with Franz Hillinger and Hans Grimm who also added new buildings to the existing one (Akşit, 2005, 150).⁹ In Taut's design of 1938, which was equally rationalist and functionalist, an introverted plan was

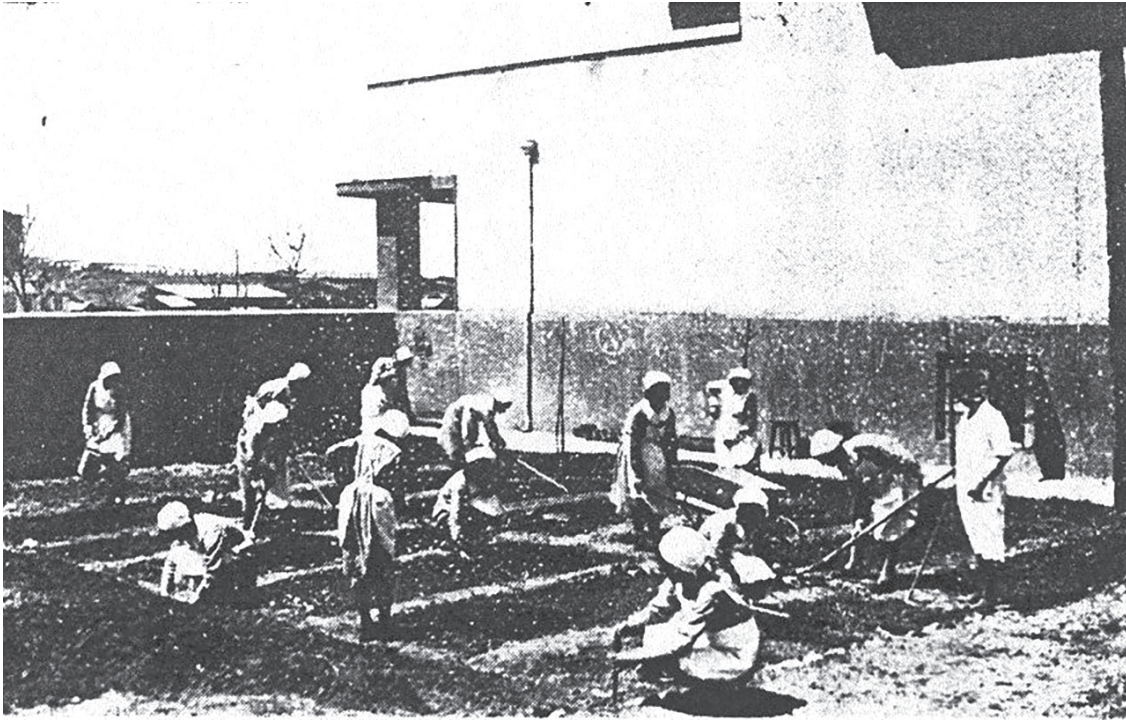

Figure 8. Garden of the İsmet Paşa Girls' Institute (*Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti İsmet Paşa Kız Enstitüsü*)

created by several blocks that were located around a courtyard. This type of plan is worthy of mentioning because it seems that Taut – like Egli - preferred to create an inner court for the girls.¹⁰

Indeed, the separation of public and private spaces in terms of gender is fundamentally historical. “The construction of private space as such cannot be separated from the construction of the ideology of privacy” (Wigley, 1992, 349). The privacy secured by the walls in the institute could be regarded as reminiscent of a typical Turkish house (*konak*) with its introverted character and high and continuous walls surrounding the garden that do not permit any view of the inside. Accordingly, the walls of the institute -physical and psychological- became a clear expression of privacy that showed an ambiguity in theory and practice with the claim of the director of the institute: “what a pity that, in recent years, the women were confined inside the walls of their houses to pursue veiled lives. Being trapped between such physical and psychological iron walls, the woman could not have followed the progress outside” (Ağar, 1937, 13). That means the physical barriers of walls that were often complained about as making women’s life difficult, now stand against the women in the public sphere. It was concretized by the walls surrounding the garden and was enhanced also by the iron lattice, which functioned as sun breakers on the ground floor by not allowing visual contact between outsiders and insiders.

On the other hand, Egli’s design of the Commercial School for boys in Ankara had an extroverted school plan without any barriers or walls to keep students protected from the exterior although it was located at the corner of two main arteries. So, the modernity of his design approach in the Girls’ Institute is open to discussion when compared with his contemporary designs of boys’ schools.

This could be explained by the design approach of Egli who considered the physical and psychological conditions in Turkey instead of proposing the imitation of the architecture seen in other cultures and climates. According to Aslanoğlu, Egli had taught students the importance of traditional values and local conditions in architecture as he considered the context of design as including social values and regional properties (Aslanoğlu, 1984, 18). To defend such an argument the architectural context of the 1930s should be reviewed. Under the influence of foreign architects in the architectural production especially in Ankara, there was a tendency of adopting western forms and elements, called as the “International Style”, which did not mean to overlook but instead incorporate a relation with local-vernacular features. This was suggested by many foreign architects at the time including Egli.¹¹

Such ambiguities also require questioning of the education system in the Girls’ Institutes in various aspects. The kind of education at those schools based on a feminized curriculum (peculiar to women such as cooking, child care etc.) still kept women inside the confines of the private spaces by focusing on her role as

a ‘homemaker’, ‘housekeeper’, and ‘housewife’. According to Kandiyoti, while the Republican woman was introduced as the ‘new woman’, the primary social role attributed to the ‘new woman’ was still motherhood and teaching (Kandiyoti, 1995). The stated goal corresponded with the primary aim of the institutes that was expressed as to educate women as proper housewives who would be well educated for daily house works.¹²

The aim underlying the education in the institutes was whether to liberate women in the public sphere, as stated by the state, or to reinforce gender roles defined by ongoing patriarchal norms and values in the society is still a legitimate question. Such transformation processes in social life were full of ambivalence and dilemma that are manifested in various ways. The courses in those institutes were given by foreign teachers who were invited from Europe to teach girls modern dressing among other things. For registration, students were also asked to submit a photograph that was to show full face with head uncovered and having an expression appropriate to a student (*Manisa Kız Enstitüsü Tanıtım Broşürü*, 1950). Similarly, the concepts of rationality, order and discipline were introduced to the women in those institutes. Thus, instead of traditional house-keeping methods, women would utilize the so-called Taylorist principles, which was developed in the West.¹³ Those concepts were also in line with the perception of modern architecture. Both women and architecture should have simplicity, beauty, efficiency, health and hygiene (Bozdoğan, 1994, 47-48). The modern furnishing of the house alongside the clothing of the woman, the modern comfortable houses with a Westernized family life style were desired and often emphasized. Moreover, modern houses were highly praised in architectural magazines. Modern houses -technologically equipped and economically constructed- their roof terraces, wide balconies with sunlight and ventilation -insuring a healthy and sportive life style- (Bozdoğan, 1994, 47-48) were extensively covered by the media as a tool of propagation.

In sum, “all such nationalisms have brought about new models of woman and family” (Sirman, 2002, 231). The significant role that women play in identity politics, and issues of modernization, is defined by means of woman’s body, identity and social position (Sirman, 2002, 230). Similarly in Turkey, the concept of gender was consequently shaped under the pervasive ideology of modernization. This is quite crystallized in Sibel Bozdoğan’s statement: “as women’s appearance and visibility became the primary symbol of the Kemalist *İnkılap*, educational buildings for women became the most representative structures of the new architecture in the Early Republic” (Bozdoğan, 2001, 85-86). However, to consolidate the innovations that replaced the old with the new in almost every field was not easy in the 1930s when the traditional norms were more or less still extant. The modernization agenda of the state and the continuing limitations on the daily life of women in every field constituted the dilemma and the ambivalence during the early Republican period. The duality of the modern and the traditional, which was

a problem of identity that was faced in all attempts of modernization, was also exemplified in the case of the İsmet Paşa Girls' Institute in Ankara in the 1930s.

BIBLIOGRAPHY

- AĞAR, Ö. K. (1937) Kız Enstitüsü Açıldı, *Altan*, Türksözü Basımevi, Adana, (34) 13.
- AKŞİT, E. E. (2005) *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- ALSAC, Ü. (1976) *Türkiye 'de Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, KTÜ Matbaası, Trabzon.
- ARAT, Z. F. (1998) Kemalizm ve Türk Kadını. *Yetmişbeş Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. A. Berktaş Hacımırzalıoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul; 51-70.
- ARSEVEN, C. E. (1931) *Yeni Mimari*, Agah Sabri Kütüphanesi, İstanbul.
- ASLANOĞLU, İ. (2001) *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (1923-1938)*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ASLANOĞLU, İ. (1984) Ernst A. Egli: Mimar, Eğitimci, Kent Plancısı, *Mimarlık*, (11-12) 15-19.
- BATUR, A. (1984) To Be Modern Search for A Republican Architecture, *Modern Turkish Architecture*, ed. R. Holod and A. Evin, University of Pennsylvania Press, Philadelphia; 68-93.
- BERKTAY, F. (2002) Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı, *Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. U. Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul; 275-285.
- BAYDAR, G. (Autumn 2002) Tenuous Boundaries: Woman, Domesticity and Nationhood in 1930s Turkey, *The Journal of Architecture*, (7) 229-244.
- BOZDOĞAN, S. (1993) Modern Architecture and Cultural Politics of Nationalism in Early Republican Turkey, *Artistic Exchange. Proceedings of the 28th International Congress of History of Art*, ed. T.W. Gaehtgens, Akademie Verlag, Berlin; 437-452.
- BOZDOĞAN, S. (1994) Architecture, Modernism and Nation-Building in Kemalist Turkey, *New Perspectives on Turkey*, (10) 34-55.
- BOZDOĞAN, S. (2001) *Modernism and Nation Building*, University of Washington Press, Singapore.

- CENGİZKAN, A., BANCI, S., CENGİZKAN, M. ed. (2017) *Ernst Egli: Türkiye'ye Katkılar Yerel Yorumlar, Eğitimde Program, Pratiğin Muhasebesi*. TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.
- ÇELİK Ş. T. (1998) Uzlaşma ve Çatışma:Kız Enstitülerinden Mezun Öğretmen ve Akademisyenlerin Güçlenme ve Direnme Stratejileri, *20.Yüzyıl Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, ed. O. Çitçi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No.285, Ankara; 399-404.
- ÇİTÇİ, O. (1982) *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- DEWEY, J. (1962) *Özgürlük ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- DURKABAŞA, A. (1998) Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler', *Yetmişbeş Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. A. Berktaş Hacımırzalıoğlu, (Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul; 29-50.
- EGLI, E. (2013) *Atatürk'ün Mimarının Anıları: Genç Türkiye İnşa Edilirken (1927-40, 1953-55)*, translated by G. G. Uçer, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- FRANCK, O. A. (2008) Teaching Modernity: Ernst Egli: Architect and Educator in the Early Turkish Republic, 1930-1936, *Authors of Cultural Production and the Shaping of History in Early Republican Turkey*. Unpublished paper.
- GÖK, F. (1999) Kız Enstitüleri: 'Ev Kadını Yetiştiren Asri Bir Müessese', *Yetmişbeş Yılda Eğitim*, ed. F. Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul; 241-248.
- GÖLE, N. (2001) *Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul.
- GÜROL, P. (2003) *Building for Women's Education During the early Republican Period in Turkey: İsmet Paşa Girls' Institute in Ankara in the 1930s*, METU, Ankara.
- GÜROL-ÖNGÖREN, P. (2012) *Displaying Cultural Heritage, Defining Collective Identity: Museums from the Late Ottoman Empire to the Early Turkish Republic*, unpublished Ph.D. Thesis, METU, Ankara.
- KANDİYOTİ, D. (1995) Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine İlişkin Notlar, *Women in Modern Turkish Society*, Zed Books, London and New Jersey.
- KIZ ENSTİTÜLERİ VE SANAT OKULLARI ANKARA SERGİSİ* (1938) Devlet Matbaası, Ankara.

- MESLEKİ VE TEKNİK ÖĞRETİM KURUMLARIYLA İLGİLİ RAKAMLAR* (1963) Mesleki Teknik Öğretim İstatistik ve Yayım Müdürlüğü, Cilt.2, Ankara.
- NALBANTOĞLU, G. B. (Spring 1990) Architects, Style and Power: The Turkish Case in the 1930, *Twentieth-Century Art and Culture*, 1(2) 39-53.
- NICOLAI, B. (2011) *Modern ve Sürgün: Almanca Konuşulan Ülkelerin Mimarları Türkiye'de 1925-1955*, translated by Y. P. Zander. TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.
- ÖZALP, R. (1956) *Rakamlarla Türkiye'de Mesleki ve Teknik Öğretim I (Orta Dereceli Okullar)*, Maarif Basımevi, Ankara.
- SİRMAN, N. (2002) Kadınların Milliyeti, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* ed. T. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul; 226-244.
- SOYDAN, A. (2002) Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Dergisi*, (1) 269-287.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ MAARİF VEKALETİ İSMET PAŞA KIZ ENSTİTÜSÜ*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara.
- WIGLEY, M. (1992) Untitled: The Housing of Gender, *Sexuality and Space*, ed. B. Colomina, Princeton Architectural Press, New York; 326-389.
- YAŞIN, Y. N. (Spring 2000) Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-1940), *Toplum ve Bilim*, (84) 51-74.

NOTES

1. This paper is a modified version of the conference proceedings titled "Engendering Space for Women's Education During the Early Republican Period in Turkey: İsmet Paşa Girls' Institute in Ankara in the 1930's" presented at *Doctorate Researches Symposium IV- Spaces/ Times/ Peoples: Gender, Sexuality and Architectural History*, Graduate Program in History of Architecture, METU, Ankara, December 1-2, 2005. For more information on this topic, please see Gürol-Öngören, P. (2009). *Engendering Space for Education in Turkey: İsmet Paşa Girls' Institute in Ankara in the 1930's*, VDM Verlag Dr. Müller, Germany.
2. The Girls' Institutes provided the students with an education equivalent of the secondary schools (5-year education period). The first class accepted 12 years-old students who graduated from the primary school. 15 years-old students graduated from the secondary schools were also accepted in the institutes to attend a 2-year education.
3. John Dewey, an American philosopher and educational reformer, who is the representative of experimental logic wrote a report for the Turkish government by emphasizing the significance of vocational and technical education.

4. He was also teaching at the Academy of Fine Arts in İstanbul, where he was also in charge of re-organizing the architectural education (1930-1936). Egli changed the curriculum and 'modernized' the architectural education in the Academy to make it similar to the programs in Central Europe. Alsaç, Ü. (1976) *Türkiye 'de Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, KTU Matbaası, Trabzon;128.

5. In 1933 two buildings were added to the existing building by Tahsin Sermet, a well-known architect with his designs of so called I. National Style. In the contract he was asked to design the new buildings by considering the modernist character of the existing building and avoiding any change that might destroy its original character. It was also stated that, if not, he would not be allowed to get to work. The Contract for the addition to the İsmet Paşa Girls' Institute, cabinet resolution 7021, dated 10.7.1933, 1. Republic of Turkey Prime Ministry Republican Archive.

6. Cabinet Resolution 11125, dated 25.5.1931, Republic of Turkey Prime Ministry Republican Archive.

7. Cabinet Resolution 9112, dated 9.4.1930, Republic of Turkey Prime Ministry Republican Archive.

8. The furniture to be used at the institute was made of domestic products, which were all strong and high quality, but not luxurious. Cabinet Resolution 10293, dated 30.2.1930, Republic of Turkey Prime Ministry Republican Archive. Document sent to Prime Ministry, 6108, dated 25.11.1930, Republic of Turkey Prime Ministry Republican Archive.

9. Similarly, probably to convince fathers to send their daughters to school, the Cumhuriyet Girls' Institute in İzmir praised by a journalist who advised them to go and visit this building at least once which was located in a hygienic and beautiful point of the city, ornamented with flowers. İzmir Cumhuriyet Kız Enstitüsü 1934-1935 Yıllığı (1935) Nefaset Basımevi, İzmir; 18.

10. However, Taut designed the secondary school for co-education in Cebeci (in 1936 with F. Hillinger) with an open playing garden surrounding the building without considering the issue of privacy, although the school is situated on one of the most important boulevards of Ankara.

11. For the design of the National Museum (Hittite Museum) Egli proposed a classical colonnaded façade that was hybridized with an Hittite form of *Bit-Hilani*. In addition, the plan of a central courtyard in the museum section, a recreation area in the form of a Turkish garden with a pond, and such features like displaying the busts of prominent Turkish figures, and the use of Turkish tiles in the museum by bringing together the local-vernacular forms and elements with the western ones, as mentioned in the preliminary reports. For more information on the project, see Gürol-Öngören, P. (2012) *Displaying Cultural Heritage, Defining Collective Identity: Museums from the Late Ottoman Empire to the Early Turkish Republic*, unpublished Ph.D. Thesis, METU, Ankara.

12. The second task was to educate young girls by teaching them "woman's style" so that they could survive liberally and financially on their own if and when necessary. *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti İsmet Paşa Kız Enstitüsü*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara; 3-4.

13. See for further discussion; Yaşın, Y. N. (Spring 2000) Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-1940), *Toplum ve Bilim*, (84) 71.

CHANGES IN TURKISH DOMESTIC CULTURE: WOMEN'S PERSPECTIVE

Yasemin İnce Güney*

Bu çalışma, yazarın Michigan Üniversitesinde “*Appropriated A la Franga: Examination of Turkish Modernization through the Lens of Domestic Culture.*” (Alafranga tahsis: Türk Modernizasyonunun Domestik Kültür Üzerinden İncelenmesi) adlı doktora tezi için yaptığı araştırmalar esas alınarak oluşturulmuştur. Araştırma, Türk modernizasyon sürecinin parçası olarak; iki katlı, avlulu ve bahçeli evlerde yaşamının güçlü geleneğinden, modern apartman binalarında yaşama geçiş sürecindeki kültürel dinamizmi keşfetmektedir. Ankara bir paradigma olarak kullanılarak, Türk domestik kültürünün sosyal ve mekânsal dönüşümleri, domestik yaşam örneği -evdeki günlük yaşantı- ve domestik mimari -domestik alanların mekânsal olarak nasıl tanımlandığı ve organize edildiği- üzerinden incelenmektedir. Araştırmanın hedefi, batılı modern ideallerin tesiri ve tahsis edilmesini -evin içerisinde farklı aktiviteler için ayrılmış mekânların oluşu ve evin kadın ve erkek üyelerinin ziyaretçileri aynı mekânda birlikte karşılaşmaları gibi - domestik kültür ve domestik mekân organizasyonu ve görünürlüğü üzerindeki etkilerini incelemektir. Zamansal bir yaklaşım ile, araştırmanın ele alınan zaman aralıkları sadece 1920-1950 arası erken cumhuriyet dönemini değil, 1950’den 1980’e kadar süren kentleşme sürecini ve 1980’den yirminci yüzyılın sonunu kadar çağdaş dönemi de kapsamaktadır. Bu çalışmanın, domestik yaşam geleneklerinin dönüşümleri üzerinden, Türk kültürünün modern batı ideallerinin domestik alanda tahsis etme biçimlerini anlamada katkıda bulunması beklenmektedir. Bu metin, özellikle kadının evdeki yeri ve rolünü değiştiren toplum ve kültür sistemlerindeki değişime odaklanmaktadır ve domestik mekânın organizasyon ve kullanımındaki yansımalarını tartışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Modernizasyon, Türkiye örneği, domestik yaşam, domestik mimarlık, toplumsal cinsiyet

Keywords: Modernization, Turkish case, domestic life, domestic architecture, gender

* Balıkesir University, Faculty of Architecture.

Introduction

The modernization process for the people living in Turkey took a new turn when the modern Turkish Republic was founded in 1923 from the remnants of the Ottoman Empire. Even though the initial attempts of modernization started during the late Ottoman era, they were never as drastic as the reforms of the neophyte Republic. The studies of Turkish modernization demonstrated that the initial changes brought after the establishment of the Republic were mostly at the institutional level and thus had only an indirect effect on the general public's way of life. Today, however, no matter how much the Turkish modernization has been criticized, it is also acknowledged that "institutional, symbolic and aesthetic manifestations of modernity have become part of the constituent elements of the Turkish collective consciousness."¹ Therefore, to fully grasp the effects of modernization on the everyday lives of its citizens, discourse on Turkish modernization needs to shift the focus of its research agenda away from the state to the society itself.²

One can argue that changes in everyday life are best reflected in domestic culture; the way domestic spaces are organized and used. Violet-le-Duc argued that "in the art of architecture, the house is certainly that which best characterizes the customs, tastes and usages of people; its order, like its organization, changes over very long periods of time."³ Even though the pace of change has increased drastically since then, this observation is still valid: Housing can still be considered as the environment that reflects the society the most. Thus, focusing on the domestic culture and examining spatial organization and use of domestic space would help us to better understand changes in the everyday life of the society and especially women's changing role in it.

The historical period examined in this study covers the time frame from the establishment of the Republic in 1923 when apartments were first erected in Ankara till the end of the twentieth century. Within the discourse on Turkish modernization, the socio-spatial changes during the early republican period of the 1920s-1950s has been extensively examined due to the drastic changes brought about by the establishment of the Republic, usually in the context of Ankara.⁴ However, the real condition of modernization and industrialization—the transformation of the society from a traditional, rural, agrarian society to a secular, urban, industrial society—did not affect the Turkish scene until after the 1950s. After the 1980s, another surge of social changes was on its way due to the accelerated infusion of the concepts of consumer society, after the adoption of a liberal market oriented economy. Globalization trends enhanced by the development of new styles in communication, publicity, and mass media policies further changed middle class life styles, value judgments, and aspirations. Therefore, it is critical to recognize that a temporal perspective that stretches beyond the early republican period is needed in order to recognize the long term effects of the initial modernization attempts.

Although at first glance some might think of the Turkish experience as a more specific case, Turkey being one of the countries in the world with an overwhelmingly Muslim population and with a secular government trying to encompass the ideals of democracy, it actually shares other nations' "certain distinctively modern concerns." As Berman says:

They [nations in the process of modernization] are moved at once by a will to change—to transform both themselves and their world—and by a terror of disorientation and disintegration, of life falling apart. They all know the thrill and the dread of a world in which all that is solid melts into air. To be modern is to live a life of paradox and contradiction.⁵

As such, this study aligns itself with others examining the modernization process in non-western states.⁶

The city of Ankara is selected for this research due to its significance within the history of the Turkish Republic. The new government envisioned Ankara as "the city of the future" where the socio-spatial practices of a modern way of life would be introduced to the citizens of the new nation. Ankara would also serve to showcase the grand transformation of the country to the world. Not only did Ankara become the source of inspiration for other cities, but also the life in Ankara as presented in national newspapers and journals become a model for the new generation of Turkish citizens.

The Research

This paper aims to focus on women's perspective in examining the socio-spatial changes in Turkish domestic culture in a temporal perspective. The examination of socio-spatial transformations is based on a combined research strategy, specifically what Creswell (1994) calls a "two-phase design" approach that incorporates multiple methods of data collection and analysis. Different components of the domestic culture, domestic life and domestic architecture, are examined using different research methods, in particular: an interpretative historical research strategy to examine domestic life, and the logical argumentation strategy and specifically formal space syntax methodology to examine apartment plans (Groat & Wang, 2002).

Changes in Domestic Life

Domestic life is examined under a framework that was developed for the dissertation based on the interpretative examination of selected sources. This framework has five sub-categories: namely, the relation between public and private realms within domestic space, the relationship between inhabitants and visitors, the social role of women, the upbringing and significance of children, and the impact of material culture on daily life. The sources for the study of the above mentioned aspects of domestic culture are written and visual materials from the governmental, professional, and popular press of the different historical periods as they relate

Figure 1. The initial changes in women's role in society as reflected in journals from the late Ottoman era

to domestic life. Autobiographies, diaries and novels describing domestic culture of a specific period, as well as secondary sources, are also analyzed. Lastly, the reports of public opinion surveys related to domestic culture, which are sponsored by national or international organizations, are also examined, although these are limited to the contemporary period.

The change in the social role of women from the traditional patriarchal Turkish family, where the position of husband carried a great power and prestige, to the contemporary democratic family where the women is expected to be "eş" an equal to the husband is significant to understand the Turkish modernization (Ayvazoğlu, 1992; Demirel et al, 1992; Abadan-Ünat, 1982; Kağıtçıbaşı, 1982; Timur, 1982; Kandiyoti, 1982). Even though this is a process that started before the establishment of the Republic, around the early 1900s when members of Young Turks started rebelling against Ottoman patriarchy in the family as well as in the state, it has been also argued that it's with Kemalism that the transition to the Republic we encounter a major break, signaling the beginning of a different era for Turkish women (Kandiyoti, 1995).

The Kemalists' aim to 'reach the level of modern civilization' also encompassed creating a new 'modern' Turkish citizen who followed the 'modern' lifestyle. This new life style was introduced in Ankara by bureaucrats who were a relatively well-paid group with a higher standard of living. Modern architecture became a mediator of construction of modern life and society. The modern house was the symbol of modern life, comfort, and social status. It was seen as a medium to educate the society on modern life while emphasizing the nuclear family. In this proposed modern lifestyle, women also expected to play new public as well as private roles in society and in their family: the professional role increasing female involvement in the public realm, albeit limited in the beginning, and the 'modern' housewife role for bringing order, discipline, and rationality to homemaking in

the private realm, by applying Taylorism to housekeeping. According to Göle (1992), for example, one of the characteristics of the 1930s magazines was the promotion of working women.

It is important to recognize that the extent of these changes in women's life were at first very limited, but the seeds were getting planted. The women after the 1970s, we see a drastic change in the family structure. The 70% of all households in Ankara consisted of nuclear families in 1979 (Başbakanlık, 1992; World Bank, 1993). Furthermore, children had greater opportunities and inclination to leave their parents at earlier ages, which usually involved going to another city for education or work. Thus, temporary households were constituted by bachelors or by students who chose to live or to share a flat with friends, which required alternative types of dwellings. As a result, one can see that the mass housing schemes after the 1980s included different types of apartments for different households.

The women's emancipation movement also took a new turn within the unique context of the 1980s. Calling themselves radical feminists, they criticized Kemalist modernization as being authoritarian and male-dominant, in which women were expected to be like men in order to gain access to the opportunities provided for them. Women were expected to repress their sexuality, value the significance

Figure 2. The changes after the establishment of the Republic of Turkey, from the propoganda journal *La Turquie Kemaliste*

modern way of life for a society with established traditions—a society of which they were also a part.

Designers use their knowledge structures both to evaluate the environment, just as any other individual would, and also to solve their design problems. Hillier and Leaman refer to these knowledge structures as genotypes, autonomic pre-structures which designers use not only to analyze and identify the design problem but also to solve it.⁸ These genotypes that architects share with their contemporaries, become embedded in their designs enabling them to be transmitted to the next generation. The phenotypes, on the other hand, might be thought of as a result of the creativity as well as the ability of the designer making use of and adopting the genotypes available to him based on the specifics of the project.

When architecture is considered as the process of giving definition to an otherwise undefined space by providing boundaries, the role of architects becomes defining these boundaries. The boundaries can be dynamic, like swinging doors, or static, like walls. They can be transparent, like glass windows, or opaque, like brick walls. Whatever the nature of the boundaries, once defined, they provide a structure that distinguishes inside and outside. Depending on the nature of the boundaries, the accessibility and visibility between inside and outside is controlled. More significantly, once the boundaries are established they also have social consequences, simply who can be inside and who cannot. As such, boundaries define not only spatial structures but also are directly related to social norms.

The formal syntactic aspects of 108 exemplary apartment house plans, all designed by Turkish architects for upper-middle class citizens and covering the period from the 1920s till the end of the twentieth century, are examined using space syntax methodology. Apartment plans were located through archival research of not only professional journals and earlier publications, but also from the Ankara municipality. A total of 108 apartment plans are examined. The number of houses per each decade is given in Figure 4. The plans are digitized and basic formal analyses are conducted (Figure 5), including the analysis of the existence of labeled spaces, and the number of doors, as well as the examination of the size of different spaces.

Space syntax analysis identifies the space-function inequalities in the configuration of houses. Rather than assigning particular locational values to functional spaces within the house, this technique looks simply at the positional relationship of functions relative to accessibility, i.e. the access relations among a set of spaces. Thus, it can provide us with an understanding of the spatial organization of houses and what they reflect in terms of household organization, i.e. family life, gender relations, parent-sibling relations, as well as inhabitant - visitor relations.

When the changes in domestic architecture is examined using a sample of 108 apartment house plans, the formal analysis suggests that the apartments evolved

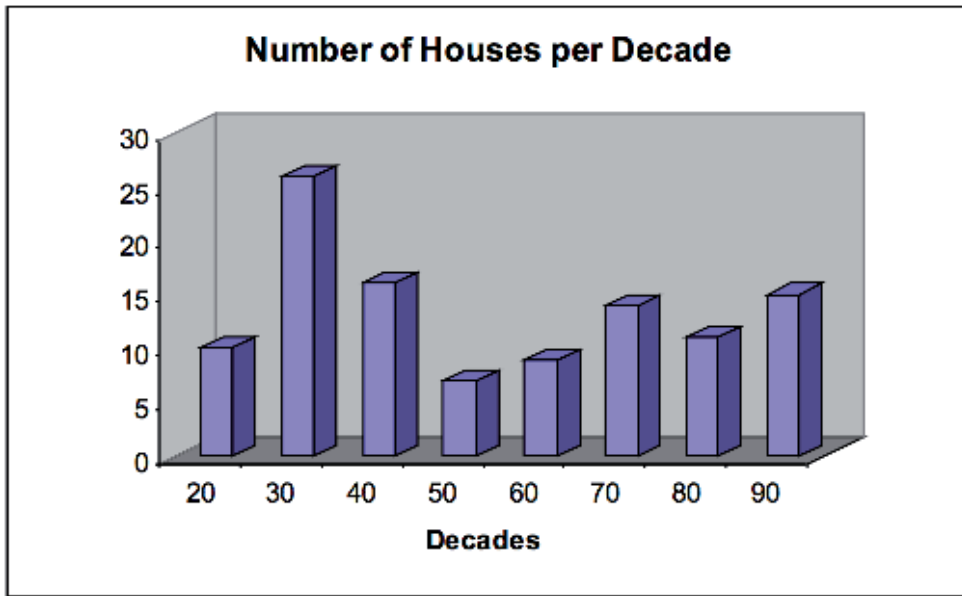

Figure 4. Number of houses examined per decade

Figure 5. Exemplary house plans and j-graphs from each decade

in three phases in terms of sector differentiation, i.e. clustering of spaces based on functional and social requirements, and in relation to the exterior: 1) no sector differentiation - one entrance (the 20s), 2) different sectors – multiple entrances (the 30s, 40s, 50s, and 60s), and 3) different sectors – one entrance (the 70s, 80s, and 90s) (Güney, 2005a).

The first phase can be described as the transitional phase from the design of traditional houses to apartments. In the house plans, all the functional spaces are called room, even though different functional spaces such as bedroom, *yatak odası*, or dining room, *yemek odası*, have been introduced in the daily life during the late nineteenth century. Within these rooms the only distinguishing factor is the physical characteristics of one room, which might be considered as being similar to the main room, *baş oda*, of a traditional house because of its physical qualities as well as its placement. This room is located at strategically favored points in the plan, like in the corner of the L-shape plan, which might indicate not only an attempt to physically distinguish the space but also an attempt to maximize the street view from this room.

The spatial organization of the first apartments was heavily criticized by architects like Vedat Tek as being “like a railroad sleeping-car” (1999, 68). Tek suggested that these apartments were not as comfortable as they were advertised. For him, having elevators or central heating or electricity is not enough for comfort. The house needs to be convenient for those who live there, to meet their needs and support their life-style. Therefore, he doesn't consider these apartment flats as comfortable, utilitarian or as artistic as the traditional dwellings.

Parallel to these discussions, the apartment plans change drastically starting with the '30s (Güney, 2005a; 2005b). Together with apartments of the '40s, '50s, and '60s, these houses share similar syntactic measures and thus form the second group. In the new plans, the central hall is named *sofa* and is used as the organizing principle. Almost all of the houses with more than one entrance within the entire sample are found in this group. The function of this space was well-established not only in the written accounts of daily life, but also in architects' writings in professional journals: it was the central space of the house mostly used as family living space. In other words, sofas in apartments had a similar function as sofas in traditional houses.

In the new designs the reception, residential and service sections are separated from one another and each has its own entrance. In the second group of houses, although there is more division of the space with halls, there are lots of double- or triple-sized doors between spaces that bring flexibility to the organization. When these doors are opened the public and semi-public areas of the house can act as one space. In the imaginary plan from 1931, Ziya says: “During the occasions, such as receptions and religious festivals, it is possible to have a big reception space by combining the two rooms and the central hall.” Thus these spaces have

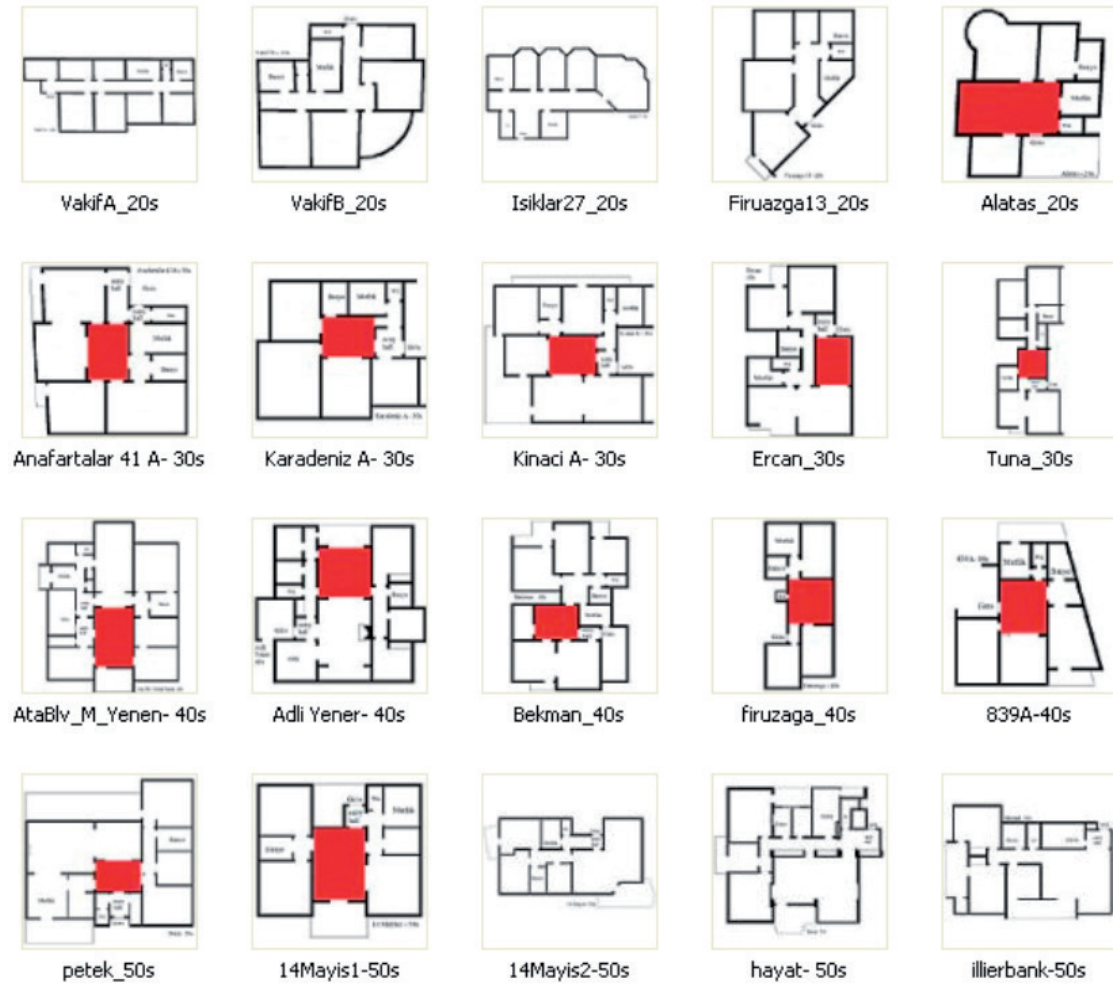

Figure 6. Apartment plans examined (1920s-1950s). The central halls called sofa in plans is colored.

the highest degree of flexibility in space use enabling the users to change the layouts to adapt to different circumstances, either by closing or opening doors.

Starting in the 50s, but especially after the 70s, the central hall called sofa lost its size and its name and turned into a corridor forming the last group. This last group, houses from the 70s, 80s and 90s, can be described as the modern apartment designs that have tree-like structures with strong functional differentiation of spaces. In this group, although one can identify the different sectors of the house very easily, the definition of boundaries gets weaker in terms of the existence of material boundaries like walls and doors. Rather the control of the boundaries is satisfied through the visibility control embedded into the space through the placement of walls and the directions of the halls. Within the private sector, there are no lateral connections between the rooms providing the sole control of the accessibility and visibility of the room to the owner. This indicates an increase in the privacy of the individual.

Figure 7. Apartment plans examined (1960s-1990s). The central halls called sofa in plans is colored.

There might be different reasons for the loss of sofa as the central hall in apartment designs after 1970s. One factor might be related with the introduction of TV sets as described in the memoirs of famous Turkish writer Orhan Pamuk published in March 2005 edition of the *New Yorker*. His memories indicate the drastic effect of the introduction of the television in the 1970s on the patterns of use of domestic spaces. The translator of Pamuk's writing refers to the salons in the houses as living rooms that were used as spaces to receive guests on formal occasions and not used at all by the family for day to day activities. The central hall, that is sofa, was indeed used as the family living room. The children were not allowed to enter into the salon because it was always supposed to be kept tidy and clean. It was only after the 1970s when TV sets were placed in these rooms that they started to be used by family members.

Results

One of the most significant and consistent change in the apartments from different periods is seen in the kitchen's integration, value and placement in relation to other functional spaces. Starting as the least integrated space in the first group, it becomes more integrated in the second, and the most integrated in the last group after the transition and living spaces. In the first apartments, the kitchen is accessible from the central hall or central corridor as with any other space. It is usually located next to the restrooms. The second group of kitchens is located in a service zone together with the bathroom and the restroom. Most of the time this zone has its own hall that opens to the outside, and sometimes the second door opens to the kitchen. In the houses from the decades of the 1950s and the 1960s, the kitchen is placed closer to the entrance. In the last group, which always has one entrance, the kitchen is located next to the entrance hall. It is also significant that the size of the kitchen in this group starts to get significantly larger than the previous groups and always furnished with a small dining table. In some of the houses from the 1990s, instead of small dining table with chairs, the kitchen has a sitting corner together with a table indicating the change in the functions taking place. It is also usual to find a TV furnished in this space as well. These changes in the location, size and furnishing of the kitchen might be interpreted as reflections of the changing role of women.

Another significant change is related to the flexibility both in terms of the activities taking place within the spaces as well as in terms of the physical boundaries that define these spaces. In the first group of houses with a central corridor, the only possible flexibility was within the rooms. In the later houses, which had a central hall all other rooms open onto, one can recognize the possibility of keeping the doors to rooms open to make a big central area. However, even the door sizes were not appropriate to make this possible. In the second group of houses, which are more symmetrical and have the highest integration within the entire sample, there are lots of double- or triple-sized doors between spaces that bring flexibility to the organization. When these doors are opened, the public and semi-public areas of the house can act as one space and thus become more integrated. In the daily routine, on the other hand, there are rules that control which doors to open and when, and who is supposed to be in one room and not the other. In the third group of apartments, the activities that take place in rooms are more specified limiting the flexibility of their usage. However, the definition of the boundaries of the public and semi-public rooms such as family living and guest receiving rooms, become even more flexible.

Even though there are changes within each different period, there is also a common theme found in these apartments regarding the spaces in between the rooms, i.e. transitions spaces. Transition spaces that simultaneously link and separate different spatial areas are significant architectural features to control the relations

of public and private realms of the house. The examination of mean integration values for each labeled space indicates that for most of the houses (83 out of 108) the most integrated spaces are transition spaces including entry halls, main halls, secondary halls, and third halls. In other words, the analysis suggests that there is a constant genotype underlying the spatial organization of Ankara houses: transition space centered organization.

Conclusion

During the 1950s, the western experience of industrialization and modernization was considered the ultimate model for non-western nation states including the Turkish Republic. To become modern was perceived as becoming something like a western industrial society having similar institutional structures. In most of the non-western societies, whether autocratic Thai, colonial India or neophyte democratic Turkey, it was the rulers who decided these changes would take place without the participation of the general public. This is now referred to as an understanding of modernization as a top-down process: the modern of the West imported and adopted by non-western others. Today, on the other hand, critical examinations of modernity promote a perspective of looking at the modernization process from the bottom up, from the perspective of the general public examining its appropriation and re-production from within these non-western cultures.⁹

This study might also be considered as a critique of the understanding of modernity as an end product or as a specific date in history. Rather, it proposes the understanding of modernity as a process. The Turkish modernization in particular and modernization in the non-western world in general, can also be understood as an iterative process which involves not only the introduction of changes but also the appropriation of them. At this point, it should be noted that this study does not attempt to address the question of whether the modernization process was a success or a failure but rather to give a rigorous picture of changes in Turkish domestic culture.

It is important to acknowledge that the acceptance and popularity that apartment living receives from Turkish society is due in large part to its reflection of modernization. However, it should also be acknowledged that apartment living did not suffer from the problems faced in other Muslim countries, such as Egypt. El-Rafey's (1992) dissertation aimed to understand the problems in Egypt when apartment living was introduced after the 1950s. The examination of residential satisfaction in modern Egyptian apartments suggested that the lack of women's voices in the design of the housing was the reason for the problems that residents faced when they started to live in apartments. The foreign architects hired for the design of these new apartments were unfamiliar with the culture they were designing for thus were unaware the needs of the privacy issues that was crucial for users. The guidelines that El-Rafey provides clearly indicate what is missing in the modern apartment designs as the transition spaces that could resolve the

privacy requirements. The reason why Turkish society did not face the same problems as Egypt might be related with the fact that Turkish architects were directly responsible for the design of this new domestic space and thus played a significant part in its evolution. Although there is no evidence that architects questioned women regarding what they want, but since they were from the same culture we might suggest that they knew what was expected in their designs and responded accordingly. It is clear that transition space centered organization in the apartment designs responded well to the needs of the Turkish family life.

BIBLIOGRAPHY

- TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi (Turkish Family in The Process of Socio-cultural Change)*, Ankara: Ülke Yayın, 1992.
- Master and His World: The Architect Vedat Tek (Bir Usta Bir Dünya: Mimar Vedat Tek)*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, 1999.
- La Turquie Kemaliste*. December 1931; 46.
- Türk Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında*. İstanbul: Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırma Merkezi, 1998, sponsored by Konrad Adenauer Vakfı.
- Turkey: Women in Development*. A World Bank Country Study, Washington D.C., 1993.
- ABADAN-UNAT, N. ed. (1981) *Women in Turkish Society*. Leiden, E. J. Brill, The Netherlands.
- ABADAN-UNAT, N. (1991) "Market Research and Public Opinion Polling in Turkey as an Agent of Social Change," in *Structural Change in Turkish Society*, ed. by Mubeccel Kiray, Indiana University Turkish Studies Series 10, Indiana.
- ALLEN, H. E. (1935) *The Turkish Transformation; a Study in Social and Religious Development*, The University of Chicago Press, Chicago.
- ARAT, Y. (1997) "The Project of Modernity and Women in Turkey" in *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, University of Washington Press, Seattle; 95-112.
- AYATA, S., AYATA, A. (1996) *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü (Housing, Neighborliness, and Urban Culture)*, Housing Research Series 10, TC Prime Ministry, Housing Development Administration, Ankara.
- ASLANOĞLU, İ. (2000) *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938 (Early Republic Period Architecture)*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara (1st published in 1980).

- ASLANOĞLU, İ. (1996) "Modernizmin Başlangıç Aşamasında 1926-33 Yılları Arası Türk Mimarlığında Yaşanan Değişmelerin Bir Değerlendirilmesi (An Evaluation of Changes in Turkish Architecture During the Beginning of Modernism Between 1926-1933)", in *Prof. Doğan Kuban'a Armağan (Gift to Prof. Dogan Kuban)*, Ahunbay Z., Mazlum D., Eyupgiller K. eds., Eren Yayıncılık, İstanbul; 17-24.
- BERMAN, M. (1988) *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*. Penguin Books, England (1st published in USA by Simon & Schuster, Inc. 1982).
- BOZDOĞAN, S. (2001) *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, University of Washington Press, Washington, D.C..
- BOZDOĞAN, S., KASABA, R. eds. (1997) *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, University of Washington Press, Seattle.
- BOZDOĞAN, S. (1996) "Vernacular Architecture and Identity Politics: The Case of the 'Turkish House'", *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 7(2); 7-18.
- DOGAN, H. Z. (1974) *Social Consequences of Residential Segregation in Ankara, Turkey*, Unpublished Dissertation Manuscript, University Of Michigan.
- DULGARIAN, M. E. (1965) *Ankara as a Planned National Capital*, Unpublished Dissertation Manuscript, University of Michigan.
- DRAKAKIS-SMITH, D.W., FISHER W.B. (1975) *Housing Problems in Ankara*. University of Durham, Dept. of Geography, Occasional Publications, no. 7.
- ELDEM, S. H. (1984) *Turkish House: Ottoman Period*. İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.
- ELDEM, S. H. (1954) *Türk Evi Plan Tipleri (Turkish House Plan Types)*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- EL-RAFEY, M. A. (1992) *Housing and Women: Reconstruction of Women's Point of View*. Unpublished dissertation manuscript, presented to University of Michigan, Doctoral Program in Architecture, Ann Arbor.
- EMİROĞLU, K. (2001) *Gündelik Hayatımızın Tarihi (The History of Our Daily Life)*, Dost Kitabevi, Ankara.
- ENLİL, Z. M. (1999) "19. Yüzyıl İstanbul'unda Konut Yapı Gelenekleri ve Kültürü (Tradition and Culture of Housing in 19th century Istanbul)", In *Osmanlı Mimarlığının 7. Yüzyılı 'Uluslararası Bir Miras' (7th Century of Ottoman Architecture 'An International Heritage')*, Akin, N., Batur, A., Batur, S. eds., Yem Yayın, İzmir; 286-295.

- ENLİL, Z. M. (1994) *Continuity and Change in Istanbul's 19th century Neighborhoods: From Traditional House to Apartment House*. Unpublished dissertation, University of Washington, Seattle.
- EVREN, B., CAN, D. G. (1997) *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını (Foreign Travelers and Ottoman Women)*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- FAROQHI, S. (2000) *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, I.B. Tauris, London, New York.
- FAROQHI, S. (1987) *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- GARNETT, L. M. J. (1934) *The Turkish People: Their Social Life, Religious Beliefs, and Institutions and Domestic Life*, Methuen & Co, London.
- GÖÇEK, F. M. (1987) *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford University Press, New York.
- GÖLE, N. (1992) *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul.
- GROAT, L. ed. (1995) *Giving Places Meaning*, Academic Press, London.
- HANSON, J. (2000) *Decoding Homes and Houses*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HAYDEN, D. (1981) *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- HILLIER, B. (1996) *Space is the Machine*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HILLIER, B., Hanson, J. (1984) *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, Cambridge Cambridgeshire, New York.
- HILLIER, B., Leaman, A. (1974) "How design is possible?" in *Journal of Architectural Research*, 3; 4-11.
- IRELAND, S., BECHHOEFER, W. eds. (2001) *The Ottoman House, Papers from the Amasya Symposium, 1996 Sep 24-1996 Sep 27*, British Institute of Archeology at Ankara, Stephen Austin & Sons Ltd., Hertford, England.
- İMAMOĞLU, V., İMAMOĞLU, O. *İnsan, Evi ve Çevresi: Ankara'da bir Toplu Konut Araştırması (People, Housing and Environment: A Research on Mass Housing in Ankara)*, TC Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.
- İNCE, Y. (1996) *User Response to Tall Buildings: A Case Study in Ankara*. A Masters Thesis Submitted to the Middle East Technical University.

- KAĞITÇIBAŞI, Ç. ed. (1982) *Sex Roles, Family & Community in Turkey*, Indiana University Turkish Studies, Indiana.
- KANDİYOTİ, D., SAKTANBER, A. eds. (2002) *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey*, Rutgers Un. Press, New Jersey.
- KANDİYOTİ, D. (1995) "Patterns of Patriarchy: Notes for an Analysis of Male Dominance in Turkish Society" in *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, Sirin Tekeli, ed., Zed Books, London; 306-318.
- KANDİYOTİ, D. (1997) "Gendering the Modern: On Missing Dimensions in the Study of Turkish Modernity," in *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*; 113-156.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (1964) *Ankara; Roman*. 3. Baskı Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KEYLER, Ç. (1997) "Whither the Project of Modernity? Turkey in the 1990s" in *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Bozdoğan, S., Kasaba R. eds.; 37-51.
- KEZER, Z. (1998) *The Making of a National Capital: Ideology, Modernity, and Socio-Spatial Practices in Early Republican Ankara*, Ph.D. Dissertation Presented to University of California, Berkeley.
- KÖMÜRÇÜOĞLU, E. (1950) *Ankara Evleri (Ankara Houses)*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul.
- KOPTAGEL-İLAL, G. (1992) "Toplumsal değişim içinde Türk Kadınının Psikososyal Kimliği," in *Her Yönüyle Türkiye'de Kadın Olgusu: Kadın Gerçeğine Yeni Yaklaşımlar*, Arat, N. ed., Say Yayınları, İstanbul; 97-113.
- KUBAN, D. (1995) *Turkish Hayat House*, Muhittin Salih Eren, İstanbul.
- KUBAN, D. (1986) *Turkish Arts and Culture*, BBA, İstanbul.
- LAWRENCE, R. (1987) *Housing, Dwelling and Homes: Design Theory, Research and Practice*, John Wiley and Sons, New York.
- LEATHERMAN, L. (1962) *Turkey: Nation in Transition*. A documentary produced by Julien Hequembourg Bryan, 27 min. 16 mm motion picture.
- LEWIS, B. (1961) *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, NY.
- LUKE, H. C. J. (1955) *The Old Turkey and the New: From Byzantium to Ankara*. [2nd] ed., Bles, London.
- MARDİN, Ş. (1997) "Projects as Methodology: Some Thoughts on Modern Turkish Social Sciences," in *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*; 64-80.

- MERİÇ, N. (2000) *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (Change of Daily Life in Ottoman)*, Kaknus Yayınları, İstanbul.
- METCALF, T. (1989) *An Imperial Vision: Indian Architecture and Britain's Raj*, University of California Press, Berkeley.
- MOOTS, B. L. (1970) *Community Background and Social Mobility: A Case Study of Ankara, Turkey*.
- NALBANTOĞLU, G. B. (1993) *Between Civilization and Culture: Appropriation of Traditional Dwelling Forms in Early Republican Turkey*, Vol. 47, *Journal of Architectural Education*.
- ORHUN, D., Hillier, B., Hanson, J. (1996) "Socializing Spatial Types in Traditional Turkish Houses." *Environment and Planning B-Planning & Design* 23, no. 3; 329-51.
- ORHUN, D. (1999) " 'Türk Evi' mi Yaşamada Tümleşik Ev mi? (Turkish house or house integrated in living?) In *Osmanlı Mimarlığının 7. Yüzyılı 'Uluslararası Bir Miras' (7th Century of Ottoman Architecture 'An International Heritage')* Akin, N., Batur, A., Batur, S. eds., Yem Yayın, İzmir; 258-265.
- PATMORE, D. (1944) "Kemal Atatürk's City," in *Country Life*, February 4; 194-196.
- PEKTAS, M. (1939-1940) "Turkish Women," in *La Turquie Kemaliste*, no 32-40; 10-14.
- PETERS, R. *The Story of The Turks: From Empire to Democracy*. C.S., New York.
- POPE, N., POPE, H. (2000) *Turkey Unveiled: A History of Modern Turkey*, The Overlook Press, New York.
- SAĞDIÇ, O. (1993) "Demet Börtüçene, and Ankara İli (Turkey)," *Bir Zamanlar Ankara : Tasarım, Uygulama Ve Güncel Renkli Fotoğraflar: Ozan Sağdıç ; [Proje Sorumlusu: Demet Börtüçene]*, Ankara Büyük Şehir Belediyesi, Ankara.
- SARIOĞLU, M. (2000) "Ankara" *Bir Modernleşme Öyküsü*, Ankara (1919-1945) (Ankara a Modernization Story), TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara.
- SEY, Y. (1984) "To House the New Citizens: Housing Policies and Mass Housing," in *Modern Turkish Architecture*, HOLOD, E., eds., University of Pennsylvania Press; 153-177.
- ŞİMŞİR, B. N. (1988) *Ankara...Ankara: Bir Başkent'in Doğuşu*. 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- SÖZEN, M. (1986) *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983) (Republican Period Turkish Architecture (1923-1983))*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SUNALP, A. (1999) “19.Yüzyıl Galata ve Pera Apartman-Konutlarında Orta Sofa-Hol Tipolojisi Gelişimi (Evolution of Sofa-Hol Typology in 19th Century Galata and Pera Apartment Houses)” In *Osmanlı Mimarlığının 7. Yüzyılı ‘Uluslararası Bir Miras’ (7th Century of Ottoman Architecture ‘An International Heritage’)*, Akin, N., Batur, A., Batur, S. eds., Yem Yayın, İzmir; 258-265.
- TANKUT, G. (1993) *Bir Başkentin İmari : Ankara, 1929-1939*. Cagaloglu, Anahtar Kitaplar, İstanbul.
- TANYELİ, U. (1986) *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci, 11.-15. yy (The Evolution of the Urban Structure in the Anatolian-Turkish City, 11th-15th centuries)*, İTÜ, İstanbul.
- TAŞÇIOĞLU, M. (1958) *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara.
- TEKELİ, İ. (1987) *Ankara, 1985'den 2015'e*. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Çalışma Grubu, and Ankara EGO Genel Müdürlüğü, Ankara Büyükşehir Belediyesi EGO Genel Müdürlüğü, Ankara.
- TEKELİ, İ., İLKİN S. (1987) *Bahçelievlerin Hikayesi: Bir Batı Kurumunun Yeniden Yorumlanması (The story of Bahçelievler)*, Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği.
- TEKELİ, Ş. ed. (1991) *Women in Modern Turkish Society*, Zed Books, London.
- TÜMER, G. (1998) *Cumhuriyet Döneminde Yabancı Mimarlar Sorunu (The Problem of Foreign Architects During the Republic Period)*, Tukulmat A.S., İzmir.
- ULUSU, T. (1990) “Geleneksel Konuttan Günümüz Konutuna ‘Orta Mekân’ (The Sofa from the traditional to today’s house)” in *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri (Traditional Turkish Architecture Congress Documents)*, Ofset Repromat Matbaası, Ankara; 217-225.
- WALTON, J. L. “Evolution of a Turkish Room,” in *Column 5*, University of Washington, Journal of Architecture.
- YAVUZ, E., UĞUREL Ü. N., (1984) *Tarih İçinde Ankara: Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, Orta Dogu Teknik Üniversitesi, Ankara
- YETKİN, S. K. (1965) *Turkish Architecture*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ZİYA, A. (1931) “Binanın İçinde Mimar (Architect within the Building)” in *Mimar (Architect)*, vol. 1; 14-19.

ZURCHER, E. J. (1998) *Turkey: A Modern History*, I.B. Tauris, London, New York (1st published in 1993).

NOTES

1. Bozdoğan, 1997: 5.
2. Çağlar Keyder, “Whither the Project of Modernity? Turkey in the 1990s” in *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, 1997: 37-51; Şerif Mardin, “Projects as Methodology: Some Thoughts on Modern Turkish Social Sciences,” in *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, 1997: 64-80; Deniz Kandiyoti, “Gendering the Modern: On Missing Dimensions in the Study of Turkish Modernity,” in *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, 1997: 113-156.
3. Violet-le-Duc. *Dictionnaire raisonne de l'architecture francaise du XI'au XVI' siescle*, in Aldo Rossi, *The Architecture of the City*, p.70.
4. There are numerous studies focusing on the state’s propaganda to change the material culture, autocracy of Kemalist elites and their ideology. Some examples include Sibel Bozdoğan, *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, 2001; Gönül Tankut, *Bir Başkent in İmari: Ankara, 1929-1939*, and 1993; İnci Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, Early Republic Period Architecture, 2000 (1st published in 1980); Mehmet Sarıoğlu. “Ankara” *Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)*, 2000; Zeynep Kezer, 1998.
5. Marshall Berman, *All That is Solid Melts into Air: the Experience of Modernity*, 1988: 13.
6. Such as Metcalf, 1989; Kezer, 1998; Lara, 2001.
7. Abdullah Ziya. “Binanın içinde Mimar” (Architect within the Building), in *Mimar (Architect)*, 1931, vol. 1: 14-19.
8. Hillier & Leaman. “How is design possible?” in *Journal of Architectural Research*, 1974, 3: 4-11.
9. Some examples include, T. Metcalf, *An Imperial Vision: Indian Architecture and Britain’s Raj*, Berkeley, 1989; Sibel Bozdoğan, *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*. 2001; Zeynep Kezer, *The Making of a National Capital: Ideology, Modernity, and Socio-Spatial Practices in Early Republican Ankara*, Ph.D. Dissertation Presented to University of California, Berkeley, 1998; Fernando Lara, *Popular Modernism: An Analysis of the Acceptance of Modern Architecture in 1950s Brazil*, Ph.D. Dissertation Presented to University of Michigan, 2001.

GELENEKSEL ŞANLIURFA EVLERİNDE KADIN MEKÂN ETKİLEŞİMİ

Mine Baran*, Mücahit Yıldırım*

One of the factors influencing the formation of the built environment is the socio-cultural structure of the society. This structure, which is shaped by the structure of the family, life style and traditions, directly affects architecture and shapes it. The role of women in shaping this traditional social structure is significant.

In almost every period, gender roles of women in society have been different from men. In the base of these differences lies the domestic division of work between men and women, in parallel to the roles of women and men as defined by customs and traditions. Consequently, the importance of gender identity in the spatial formation of the “Turkish House” cannot be ignored. Şanlıurfa traditional houses can be given as the examples of this. The traditional religious values of people living in the eastern and southeastern regions of Turkey still have a certain effect, although the traditional religious ties were replaced by the establishment of the Republic in 1923. In Şanlıurfa, traditions and customs are still important. There is a strong social structure in Şanlıurfa due to the distance from the central administration and the landed local elites who possess large estates. In this historical settlement where traditions and customs have an important role in the structure of society, the feudal system, production, people, relationships and gender differences between women and men influenced the shaping of space and architecture by creating a unique identity. In this study, Şanlıurfa traditional houses have been studied in terms of gender roles in the social environment of the city. The aim of the paper is to highlight the role of the women in the formation of architectural space in reference to socio-economic and socio-cultural circumstances. The cultural values inherited from the past will be exposed in order to interpret the vernacular architecture of Şanlıurfa.

Keywords: Woman, Traditional Şanlıurfa Houses.

Anahtar Sözcükler: Kadın, Şanlıurfa Geleneksel Evleri

* Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü.

Giriş

Toplumlarda kadının statüsünü ortaya koyan en önemli etmenlerin biri sosyo-kültürel faktörlerdir. Yani halkın kültür dağarcığında kadına verdiği değerdir. Aile kurumunun oluşumu, gelecek nesillerin kültürel ve sosyal bağlarının kurulması konularında sosyal yaşamın şekillendirilmesi görevinin yanı sıra kadın, mimari mekânların oluşumunda da büyük role sahiptir. Cinsiyet ayrımının mekân kurgusundaki yansımalarına verilebilecek en iyi örneklerden biri Geleneksel Şanlıurfa Evleridir. Kadın-erkek statü farklılaşmasının, çevresel etmenlerin, sosyal yapıyı oluşturan aile yapısı ve inanç sisteminin kadına yüklediği görevlerin bir sonucu olarak evler, kendine özgü bir mekânsal kurguya sahip olmuşlardır. Bunun yanında tarıma dayalı toplum düzeninin de etkisiyle Şanlıurfa evinde “Türk evinin” ana özelliği olan işlevsellik amaçlanmıştır. Her biri dışa kapalı bir ekonomik merkez olan bu evlerde tüm mekânlar, kadının yıl boyunca yaptığı işlere cevap verecek nitelikte ve konumdadır. (Sözen ve Eruzun, 1992).

Şanlıurfa’da Çevresel Etmenler

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Orta Fırat bölümünde yer alan Şanlıurfa, güneyde Suriye toprakları ile çevrilmiş bir sınır şehridir. Coğrafi özelliği ile değişik kültürel oluşumların kaynaştığı bir yerleşim alanına sahiptir (Kürkçüoğlu,1997) (Resim 1).

Resim. 1. Şanlıurfa İli Halil-ür Rahman Gölü ve çevresi

Resim 2. Sokak dokusu

Bölgenin ormandan yoksun bulunması, kentin güneybatı kesimindeki dağlarda bulunan kalker taşının (Urfa taşı) işlemeye elverişli olması ana inşaat malzemesi olarak taşın kullanılmasına neden olmuştur. Yazları 45–47°C dereceye varan sıcaklığı ile Türkiye'nin en sıcak kentlerinden biridir. Kalın duvarların ve tonoz örtülü toprak damların kullanılmasıyla sıcaklık büyük ölçüde hafifletilmiş, sokakların dar, duvarların yüksek tutulmasıyla da genellikle gün boyu yürünebilecek gölgelik alanlar elde edilmiştir (Resim 2). İçe dönük avlulu olarak genelde iki katlı planlanan evler, yazlık ve kışlık bölümlere ayrılarak iklimin olumsuz etkisi azaltılmıştır (Resim 3-4).

Şanlıurfa'da Sosyal Yapı

Şanlıurfa, geleneksel yaşam biçiminin toplum yapısında önemli bir role sahip olduğu bir kenttir. Feodal sistem, üretimde, insan ilişkilerinde ve yaşam biçiminde önemli bir etkiye sahiptir. Geleneksel aile yapısı geniş olup başında ataerkil yapıya duyarlı bir liderin bulunduğu, cinsiyet ayrımının belirginleştiği ve kadının itaatkâr olduğu bir topluluktur.

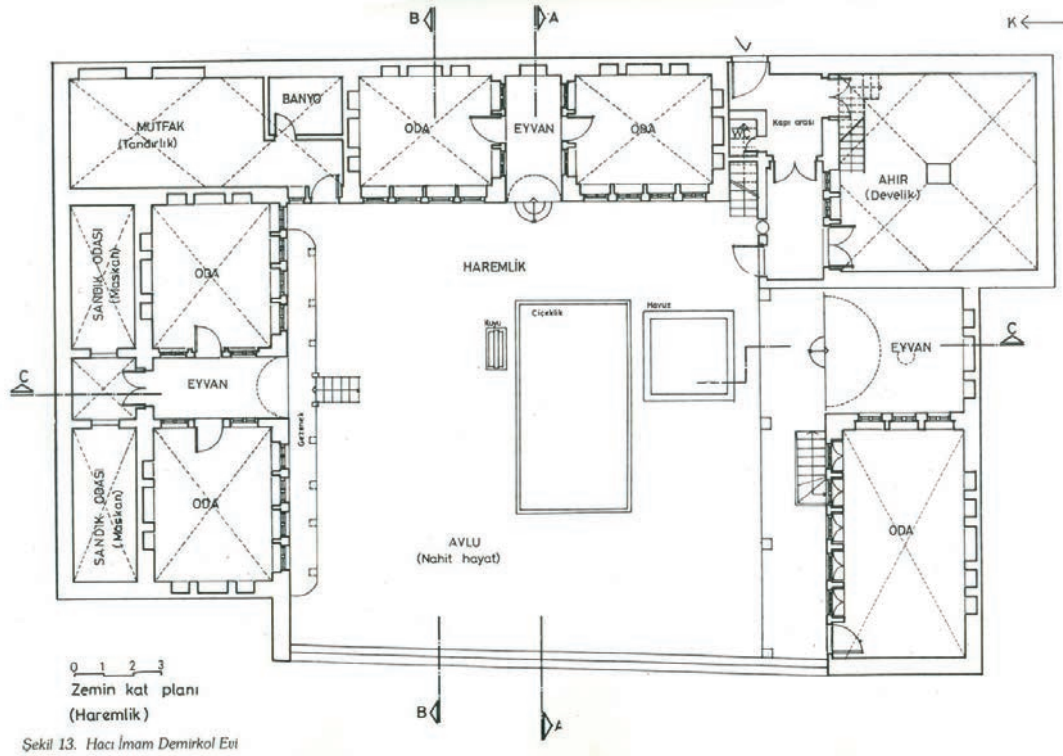
Şanlıurfa'daki geniş aile üç veya daha fazla kuşağı aynı yapı içinde ve ekonomik olarak da bir arada bulundurur. Ailedeki erkek çocukların evlenmeleri halinde eve gelin alınır ve ayrı bir ev tutulmayarak damadın babasının evinde oturmaları

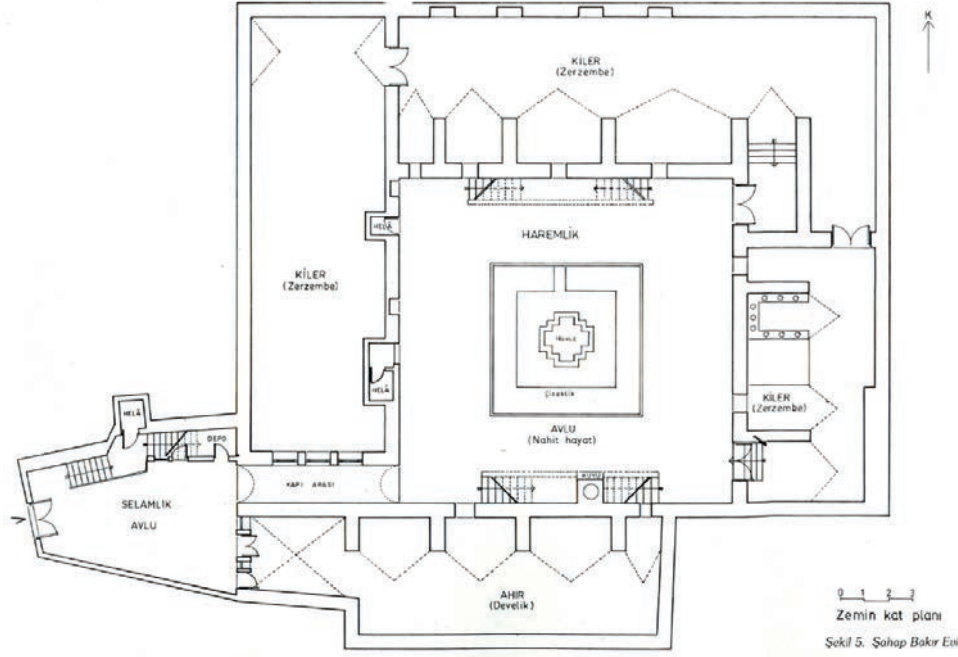
Resim 3. 1923 yılında Şanlıurfa (Cihat Kürkçüoğlu arşivinden)

Resim 4. Geleneksel ev avlusu

sağlanır. Bu nedenle evler içe dönük büyük avlular etrafında çok sayıda oda ve hizmet odalarına ayrılmıştır. Evlerin büyük olarak yapılmasının bir diğer nedeni de Şanlıurluların Hz. İbrahim'den geldiği kabul edilen misafir sevme geleneğine dayanmaktadır. Şanlıurfa evleri özellikle düğün, ölüm, doğum ve sünnet gibi sosyal olaylarda gelen misafiri kadınların hiyerarşik bir düzen içerisinde en iyi şekilde ağırlayabilmesi için büyük tutulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Hacı İmam Demirkol evi planı, Mehmet Demirkol Evi (Akkoyunlu,1989).

Şekil 3. Şahap Bakır Evi (Akkoyunlu, 1989)

“Nahit” denilen düzgün kesme taş döşeli “hayat”ın (avlu) ortasında, mermer bir havuz, kuyu, “curun” (yalak), içerisinde incir, dut, nar vb. ağaçların yer aldığı çiçeklik bulunur. Yani kadın için doğa evdedir (Resim 7-8).

Parayı sadece erkeğin kazandığı bir ortamda kadının sosyal olanaklar sınırlıdır. Kadınlar nadiren dışarı çıkarlar. Onlar ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumludurlar. Erkek dışarı çıktıktan sonra kadın ev temizliğini yapar, öğle ve akşam yemeklerini hazırlar, çocuklara bakar, hayvanları besler ve misafir ağırlardı. Şanlıurfa’da ailede tek erkek çocuğun olması sorun olarak görülürdü. Çünkü bu erkek tek başına aile ihtiyaçlarını karşılayamayabilirdi. Dolayısıyla çok çocuk doğurmak kadın için bir beklentiydi. Kadının çevresinde akraba kadınları, komşu kadınlar ve kocasının kadın akrabaları vardı. Kadın çocukluğundan beri bu çevre içinde bulunmaktaydı. Çoğu zaman beraber çalışmak zorunda kalan bu kadınlar aşiret ya da akrabalık yakınlığına göre aynı mahallede otururlardı (Akbıyık, A ve Kürkçüoğlu, S,1997).

Yılın yedi ay gibi büyük bir bölümünün sıcak geçtiği Urfa’da ev halkı tarafından bütün gün boyunca serin bir mekân olarak kullanılan eyvanlar yapılmıştır (Resim 9-10). Kışlık bölümde de yer alabilen mekânlar özellikle yaz aylarında Şanlıurfa evlerinin baş köşesi olarak algılanır. Avlusunu yıkayıp gündelik işlerini bitiren kadın için eyvanların gerek mekân ferahlığı gerek taş süsleme ve gerekse hava sirkülasyonu sağlayarak avluda oynayan çocuklarını denetleyebileceği, komşularıyla oturup sohbet edeceği özel alanlar olmuştur.

Resim 5. Şanlıurfa evi dış görünüm

Resim 6. Şanlıurfa evi avludan görünüm

Resim 7. Avluda yaşam çevresi

Resim 8. Bedri Pınarbaşı Evinde kuyu

Resim 9. Gülizar konuk evi

Resim 10. Şanlıurfa evlerinde eyvan

Resim 11. Yükseltmiş oda

Şanlıurfa evlerinde odalar, genellikle oturma ve yatma amaçlı kullanılmıştır. Kadınların hazırladığı yemeğin yenmesi, mevsim kış ise büyük odada yaz ise eyvanlarda yapılırdı. Odalarda kapı önünde ve odanın dar kenarı boyunca uzanan, ayakkabıların çıkarıldığı “gedemeç”ten (pabuçluk) girilirdi. Odanın esas oturma zemini gedemeçten 20 cm yüksekte yer almaktadır. Böylece odanın içi temiz kalırdı (Resim 11). Zengin süslemeli ahşapla kaplanmış olan oda duvarları, kadının çeyiz eşyalarını koyduğu camlı dolaplar ve aynalıklarla çevriliydi. Odalarda sergi olarak ailenin ekonomik durumuna göre halı, kilim, keçe ve yer minderleri kullanılmıştır. Odanın etrafı duvar yastıklarıyla çevrelenerek rahat bir oturma düzeni oluşturulmuştur. Geceleri uyumak için yerlere serilerek hazırlanan yataklar, gündüz kadınlar tarafından toplanır.

Evin merkezi sayılan avlu, oturma ve çocuk alanı olma dışında kadınların kışlık ihtiyaçlarını hazırladığı çok işlevli bir alandır. Bu işlevler için gerekli su kaynaklarından sağlanırdı. Avlu içinde yer alan kuyular, bazen (iki yakın akraba evi ise) iki evin duvarı arasında yerleştirilmiş olup ortak kullanılırdı. Bu kuyulara serinliğinden dolayı yazları meyve, sebze konurdu (Akbiyık, A ve Kürkçüoğlu, S, 1997) (Resim 12-13). Sonbaharın gelmesiyle avlular kadınların kışa hazırlık için en yoğun günlerini geçirdikleri alanlar olmuştur (Resim 7). Biber salçası, domates salçası, pul biber, üzüm suyu, sucuk, turşu, kavurma gibi hazırlıklar bu alanda hap birlikte yapılır, evlerin zeminden birkaç basamakla inilen ve “zerzembe” adı verilen serin kilerlerinde depolanırdı.

Şanlıurfa evlerinde günlük yıkanma eylemi (güsülhane) odalarda gedemeç veya depoların birinde olabildiği gibi zengin evlerde ayrı bir mekân olarak düzenlenmiş hamamlar da bulunurdu. Evin özel hamamının olmadığı durumlarda şehir hamamlarına gidilirdi. Kadınların geleneksel bir eğlenceye çevirdikleri bu günlerde

Resim 12. Üniversite konuk evinde avlu

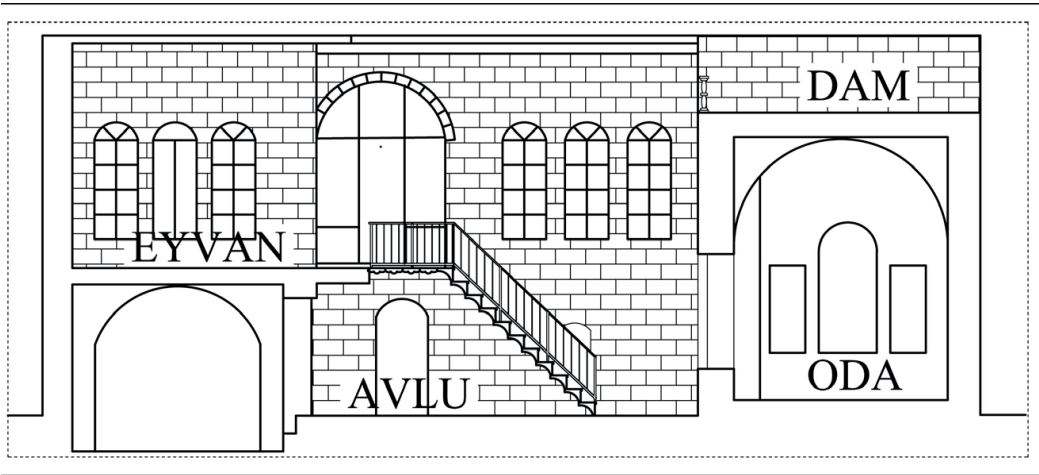

Resim 13. Şanlıurfa evinde avlu

toplu olarak hamamlara gidilir, önceden hazırladıkları yiyeceklerle hayatı evde geçen kadının o günü renkli hale getirilirdi.

Şanlıurfa evlerinde çatı yerine “düz dam” kullanılmıştır. Bu alanlar çoğu kez avluda yapılan sosyal aktivitelerin (düğün, nişan, sünnet, sıra gecesi gibi) yetersiz kaldığında kullanıldığı, kış için hazırlanan yiyeceklerin kurutulduğu (salça, patlıcan, biber vb.), yazları ev halkının taht adı verilen ahşap karyolalarda uyuduğu çok işlevli bir alandır. “Dam”lar aynı zamanda ev halkının (özellikle kadınların) dışarıya çıkmadan komşu (çoğunlukla akraba olan) eve geçişine de imkân vermektedir. Avluda yapılan sosyal aktivitelere kadınlar, damlardan erkeklerin yanına gitmeden katılırlardı.

Düğünlerde müzisyenler geleneksel aletleri çalmak için hem kadın hem erkek tarafından davet edilirdi. Mahremiyet kavramı, sokak kapısı üzerinde “kim o” takasının yapılmasını gerektirmiştir. Bu eleman kadına, dışarıdaki erkeğe görünmeden kapıyı çalanları üstten görme imkânı sağlamaktaydı.

Şekil 4. Geleneksel evlerde mekân kurgusu (Baran,2000)

Misafirperverliğin ve sosyal olayların yoğunluğu nedeniyle evlerde tandırlık adı verilen mutfakların ayrı bir özelliği vardır. Zengin yemek kültürüne sahip ev halkının ihtiyacına yönelik mutfaklar birden fazla ocaklı ve oldukça büyük boyutlardadır. Kadın, mutfağı yemek pişirilmesi yanında haftanın belirli günlerinde çamaşır yıkama alanı olarak da kullanırdı. Yıkanan çamaşırlar avluda ya da damda kurutulurdu. Evlerin bir diğer hizmet alanı da tuvaletlerdir. Kullanım kolaylığı düşünülerek, tuvaletin konumlanması zemin katta, giriş kapısı ve merdivene yakın yapılmıştır. Bazı evlerde yoğun kullanılan üst katlarda da dikkati çeker.

Sonuç

Evlerin planlanmasında harem, selamlık ayırımı dikkati çekmektedir. Urfa evlerinin harem ve selamlıklı olarak inşa edilmeleri ve sokak tarafından penceresiz yüksek duvarlarla çevrilerek gizlenmeleri İslam'daki aile hayatının mahremiyeti gereği ortaya çıkmıştır. Evler birer sırayı andırır ölçüde teşkilatlı ve avlulu bir planlama gösterir. Her biri dışa kapılı bir merkez olan evlerin büyük yapılmasının nedenini birleşik aile düzeni ve ailelerin çok kalabalık olmasında aramak gerekir. Avlulu evler; bir yerde, bütün yaşamı ev içinde geçen kullanıcıların (özellikle kadınların) içinde havuzu, bahçesi ve kuyusuyla doğayı içte bulabilmeleri için yapılmış gibidir.

Kadın ve erkeğin farklı rollerinin ve bu farklılaşmanın mekâna yansımalarının görüldüğü Şanlıurfa'da evlerin sokak cephesi de bu ayırımı hissettirir özelliktedir. Kadın yaşamının mahremiyeti sokaklara çok fazla pencere açılmasını engellemiştir. Sokağı gören pencereler “çardak” ya da köşk denilen, sokağa konsollarla çıkmalı üst kattaki odalara açılmıştır. Bu pencereler kadının dış dünya ile ilişki kurabileceği tek yerdir.

Geleneksel Urfa evleri geleneksel yaşam ve bu yaşamdaki kadın kimliğinin ön plana çıktığı bir tasarım bütünlüğünü yansıtır. Kadının sosyal statüsü ve ev yaşamında yüklendiği görevler toplumun değer yargılarıyla birleşerek kendine özgü bir mimari oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

AKBIYIK, A., VE KÜRKÇÜOĞLU, S., (1997), *Şanlıurfa Folklor Yıllığı*, Şanlıurfa.

AKKOYUNLU, Z, (1989), *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BARAN, M, (2000), *Halkbilimi bağlamında Anadolu-Türk Konutunun Mekânsal Oluşumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, YTÜ., Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ERGİN, E., (1997), *Şanlıurfa'da Evlenme Adetleri*, Şanlıurfa.

KÜRKÇÜOĞLU, C., (1997), *Geleneksel Şanlıurfa Evleri*, Yıllık, Şanlıurfa.

SÖZEN, M VE ERUZUN , C., (1992), *Anadolu'da Ev Ve İnsan*, Emlak Bankası Yayınları.

CRITICAL APPRAISALS

MİMARLIK DİSİPLİNİNDE CİNSİYET ÇALIŞMALARI ALT ALANININ GENEL SORUNLARI

Özlem Erdoğan Erkarlan*

Gender perspective in architectural theory and research has not been easily welcomed and accredited by the academia at the beginning. Despite the interdisciplinary and transdisciplinary nature of architectural theory, gender-space research has received criticism for poor scholarship and methodology and seen as a secondary, sometimes tertiary subject. This article looks deeper into the forms and reasons of the masculinity in architectural theory and summarizes how gender related subjects penetrated into the hard boundaries of this domain and preserved its importance until today by reshaping the agenda and discourse. The second part of the article rather aims at how gender perspective in architectural theory has been evolved and diversified in subject under the changing political and economic conditions. This part also reveals new forms of representation in gender-space research, especially by bonding with artistic creativity and curation which is outside of conventional scholarship.

Keywords: Gender Perspective in Architecture, Interdisciplinary Character, Reactions and Criticism, Diversification of subject, Method and representation

Anahtar Sözcükler: Mimarlıkta toplumsal cinsiyet bakış açısı, disiplinlerarası yaklaşım, tepkiler ve eleştiri, öznenin çeşitlenmesi, metod ve temsil

Giriş

Mimarlık Disiplininde cinsiyet çalışmaları alt alanının sorunları olarak seçtiğim başlıktaki 'sorunlar' sözcüğünün altını çizerek başlamak istiyorum. Sorun sözcüğü doğal olarak negatif bir anlam taşır. Bir alanın sorunları deyince yanlış ve ters giden bir şeyler olduğu, ya da genel kabuller ile bağdaşmaz olduğu anlamı çıkar. Oysa, burada aktaracağım meselelerin en azından büyük bir bölümünü, ben negatif olarak yorumlamıyorum. Cinsiyet çalışmalarının biraz muhalif, radikal kalması ve genel bilim dünyasında marjinal bir alan olarak görülmesi, aslında bu alanın doğasından kaynaklanmaktadır ve cinsiyet çalışmalarını şu veya bu bi-

* Independent scholar.

limsel kategoriye koymak bu yapıya zarar verecektir. Öte yandan, konuyu ele alış itibarıyla kimi zaman genel olarak cinsiyet çalışmaları alanının genel özelliklerinden bahsedeceğime, kimi zaman sadece Türkiye'deki cinsiyet çalışmaları alanının sorunlarına değineceğime, kimi zaman da mimarlık disiplini içerisindeki cinsiyet çalışmalarına atıfta bulunacağıma dikkatinizi çekmek istiyorum. Bunlar bizlerin önünde öylesine iç içe geçmiş durmaktadır ki, çoğu zaman birbirinden ayrı olarak değerlendirmemiz olanaksızlaşır. Bir disiplinin 13 yıl boyunca sorunlarının aynı kalması mümkün olmadığından, bildirinin sonuna 2010-2018 arasındaki güncellemeler özetlenerek eklenmiştir.

Disiplinlerarası Veya Transdisipliner Bir Alan Olarak Cinsiyet Çalışmaları

Cinsiyet çalışmaları, yöntem açısından pek çok farklı disiplinin geleneklerini kullanan bir alandır. Sosyoloji ve iktisat bilimlerinin demografik ve istatistiksel alan araştırmaları teknikleri, tarihin belge, döküman veya sözlü tarih teknikleri, edebiyat ve göstergebilimin metin çözümlemesi teknikleri, antropolojinin alanına giren belgeleme çalışmaları gibi sayısız teknik bu alanda kullanılmaktadır.

Cinsiyet konusu, 1970'li yıllarda kültürel çalışmalar araştırmalarının ele aldığı sorunsallardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990'lı yıllardan başlayarak cinsiyet konusuna her alandan araştırmacının ilgisinin artması, cinsiyet çalışmalarının özerk bir alt alan olarak tanımlanabilmesine olanak tanımıştır. Ancak, Batı akademik kurumsal yapısı içerisinde cinsiyet çalışmalarının hâlâ çoğunlukla Kültürel Çalışmalar kürsülerine bağlı oldukları görülmektedir. Bağımsız olarak cinsiyet araştırmaları merkezlerinin günümüzde bile Batı akademik yapılanmasında pek az görüldüğü dikkat çekici bir gerçektir. Bunun arkasında, cinsiyet çalışmalarının Batılı sosyal bilimler geleneğinin sistematik yapısı ile uzlaşmayan doğası yatmaktadır. Cinsiyet çalışmalarının geçen zaman içerisinde kuramsal açıdan sahip olduğu yöntem zenginliğinin ve pek çok farklı alandan araştırmacının katılımının getirdiği çeşitliliğin bu alanı kapalı bir sistem olmaktan çıkardığı gerçektir. Sosyal bilimlerde dönemselleşen ve sonra giderek renkliliğini yitiren yöntem veya konulardan birisi olmadığını açıkça gördüğümüz cinsiyet çalışmaları alanı, sürekliliğini ve güncelliğini kalıplaşmış bilimsel formatlar içerisinde kalmadığı için korumuştur.

Cinsiyet çalışmaları kuramını ağırlıklı olarak feminist ve postmodernist kuramın şekillendirmesine karşın, epistemolojik açıdan her iki alanın da doğasından daha aykırı ve muhalif duruşun hissedilmesi 'cinsler arası ayrım karşıtlığı'ndan değil, 'cinsel kimliklere özgürlük' anlayışından kaynaklanmıştır. Başka bir deyişle, kuir kuramı genel anlamda zaten yöntem açısından çeşitlilik içeren cinsiyet çalışmalarının yapısını başkalaştırmıştır. Tekil anlamda kadın çalışmaları ve cinsiyet çalışmaları arasında, bu anlamda ideolojik açıdan duruş farklılıkları vardır ve ben bu sebeple cinsiyet çalışmalarını sadece daha kapsayıcı olduğu için kadın çalışmalarını da içerisine alacak biçimde kullanılmayacağını düşünüyorum. Burada cinsiyet çalışmaları, daha ziyade, psikoanaliz, postyapısalcılık, ekolojik femi-

nizm, materyalist feminizm, eleştirel erkeklik çalışmaları, kuir kuramı ve LGBT çalışmaları ve bunların içselleştirdiği yöntemlerin tümünü kapsayan ve dünyadaki siyasal gündemi izleyen daha geniş bir kulvar oluşturmuştur.

İdeolojik açıdan sisteme alternatif üretmeyi amaçlayan her yeni çıkışın karşısına çeşitli engeller konulması doğaldır: resmi, toplumsal ya da bireysel yadsıma mekanizmaları. Ancak cinsiyet çalışmaları söz konusu olduğunda yukarıda saydığım kategorilerin hepsinden çok sayıda yadsıma mekanizmaları ile karşılaşmaktadır. Hem Ege Üniversitesi Kadın Çalışmaları yüksek lisans programında, hem de İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsünde yürüttüğüm cinsiyet ve yapılaşmış fiziksel çevre konulu derslerde öğrencilerin çok sayıda önyargı ile derse başladıklarını görüyorum. İlk aşamada karşımıza toplumsal düzlemde cinsiyetler arası eşitsizlik mekanizmalarının normalleştirilmesi çıkmaktadır. Burada, cinsiyetler arası toplumsal eşitsizliğin temelinde biyolojik farklılığın yattığına, bunun tarihsel katmanlarından ve katı gerçekliğinden kurtulmanın olanaksız olduğuna inanmış kişiler kastedilmektedir. İkinci olarak, mekân ve toplumsal düzen arasındaki karşılıklı ilişkinin farkında olmayan grup gelmektedir- ki bu grup mimarlık alanında cinsiyet çalışmalarının ne gibi bir katkısı olabileceğini sorgular. Bu gruptakilere göre cinsiyet sorunsalı, mimarlık ve tasarım disiplinlerinin sorunsalı olamaz, ancak sosyal bilimlerde yer bulabilir. Kadın çalışmaları programından çok sayıda öğrenci, kentin ve mekânın tarihsel olarak cinsiyetçi bir bakış açısı ile biçimlenmiş olduğunu, toplumsal olan ile mekânsal olanın daima çakıştığını bilmeden gelir. Bireysel yadsıma mekanizmaları ise, cinsiyet çalışmalarının çok değerli yöntemlerinden yüzyüze görüşme tekniği gerektiren tüm yöntemler için ağır bir blok oluşturur. Bugün hâlâ Türkiye’de kadınların gelir, eğitim ve toplumsal konumlarına bağlı olarak, sahip oldukları özgürlük/eşitlik ortamından fevkalade memnun olabildikleri ve bu nedenle cinsiyet eşitsizliğinden söz etmeyi Türk modern siyasi tarihine karşı vefasızlık ile eşit anlamlı kabul ettikleri görülebilmektedir. Cinsel ayrımcılığın Türk modern kadını için bir tehdit olmadığını savunanların çoğu, kendi kişisel deneyimleri içerisinde ayrımcılık ile karşılaşmadıklarından hareket ederek, bu olguyu kökten yadsıma yoluna gitmektedirler. Böylelikle öz yaşamları ile ilgili hesaplaşma yapma yollarını kapatmakta, ya da çevrelerinde tanık oldukları eşitsizlikleri de görmezden gelme yoluna gitmektedirler. Bireysel olanın politik olanla çarpıştığı bu noktada, çoğu birey özel yaşam alanının politize edildiğini kabul etmez ve bu anlamda kendi bireysel deneyimlerinin, örneğin bir mikro tarih çalışması içerisinde yer almasından kaygı duyar. Anlatılarının eşitsizlik çerçevesi ile ilişkilenebileceğini düşünür, veya öz anlatısının bu büyük resme eklenmesinden kaygı duyar. Bireyin normalize edip kabullendiği eşitsizlik ile veya maruz kaldığı aşağılama, taciz olayları ile yüzleşmesi zordur; çünkü geleneksel toplum kadını tacizde haksız bulmaya eğilimli olduğu gibi, modern toplum da kadınları eşitlik arayışında aynı iki yüzlülükle izole eder. Bu nedenle mikro tarih çalışmalarında kadın anlatıcı bulmak, anlatı içerisindekilerin değerine ikna etmek ve tutarlı bir görüşme yaparak kayıt altına almak oldukça zordur.

Ancak resmi ideolojinin yarattığı rijit zihinsel engeller ile mücadele edilmesi zordur. Ataerkil sistem, tüm mekanizmalar içerisinde o kadar güçlü nüfuz etmiştir ki, bunlardan bir anda kurtulmak olası değildir. Bir yandan irrasyonel-rasyonel, öte yandan teknik-tasarım dikotomisi bilimi erilleştirerek bu değerleri yüceltmıştır. Yine resmi ideolojinin harekete geçirdiği yadsıma mekanizmalarından devam edersek, Türkiye'deki aydın kadın kuşaklarının Cumhuriyetin kendilerine tanıdığı seçme ve seçilme özgürlüğünü, elde edilmiş ve edinilecek tek özgürlük olarak görmelerini bunlar arasında sıralayabiliriz. Atatürk, kadının görevini 'Vatana millete nafi evlatlar yetiştirmek' olarak tanımlarken, burada Cumhuriyete ve laikliğe sahip çıkacak kuşakların yetiştirilmesini garanti altına almıştır. Ya da bir anlamda 'Laik sistem Türk kadınına emanet edilmiştir'. Bu emanete sahip çıkan, sorumluluklarının anlamını bilen üç kuşak kadın bu misyonu mitleştirmiştir. Kadını ailesel sorumluluklar ile kuşatmak temelde ataerkil, heteronormatif bir düzenin devamlılığını sağlamıştır. Bu açıdan Türk aydın kadınlar cinsiyet ayrımcılığı sorunu ile yüzleşmekten sistematik olarak kaçınmışlardır. Cinsiyet ayrımcılığının sorgulanması, Kemalizmin sorgulanması ile özdeş tutulmaktadır ve bu anlamda feminist eleştiri, Türkiye'de zor bir süreç yaşamıştır. Feminist eleştirinin Türkiye'deki destekçileri cinsiyet ayrımı sorununu politikacıya, sokaktaki insana anlatmak bir yana, diğer aydın kadınlara anlatmakta bile büyük zorluk çekmektedir.

Batıda cinsiyet çalışmaları kadın aktivizminden beslenmiştir ve hatta buradan doğmuştur. Bunun cinsiyet çalışmaları başlangıcındaki en kuvvetli ve en zayıf niteliği olduğunu kabul etmek gerekir. Cinsiyet çalışmalarının özündeki direniş ve itiraz, gücü ve bilimsel çevreyi tehdit etmiştir. Bu nedenle herhangi bir yeni disiplinlerarası alandan daha fazla eleştiri çekmiştir. Bazı araştırmacılar ise özellikle aktivizmin örgütlülük ve direnci arttırdığını ve akademik açıdan dayanışma yarattığını öne sürmektedir (Stake, 2007).

'Toplumsal cinsiyet' belki de cinsiyet çalışmaları alanında ortaya atılmış en kapsayıcı yaklaşımlardan birisidir ve alanı eril-dişil ikili karşıtlığında kurulmuş durağan bir söylemden kurtarmıştır. Mimarlık ve tasarım disiplinlerinin cinsiyet konusu ile ilişkisi 'toplumsal mekân' kavramı üzerinden kurulmuştur. Çağlar boyunca tüm kültürlerde mimari ve coğrafi mekân, kadın ve erkek arasındaki statü ayrımını keskinleştirmiştir. Erkek ve kadınların mekânsal farklılıkları, kadını bilgiye ulaşımdan alıkoymaya odaklanmış ve böylece kadının toplumsal konumda erkeklerin gerisinde kalması doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Kadını bilgidan uzak tutan 'cinsiyetçi çevre,' erkekler tarafından güç ve öncelikli konumlarını sakınmak için kullanılmıştır.

Statü, ister Marx'ın tanımladığı gibi 'üretim egemen olmak' olarak ele alınsın, ister Weber'in tanımıyla 'saygı için biçilen toplumsal değer' olarak düşünülün, evrensel olarak erkekler kadınlardan daha üstün olagelmiştir. 'Gender', başka deyişle toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyet ayrımından kaynaklanan kategorilerin

toplumsal yaşamda sınıf farklılıklarının yaratılması olarak tanımlanmalıdır. Kadın ve erkekler mülkiyet, işgücünün kontrolü ve politik temsiliyet açılarından farklı konumlara sahiptir. Bu ayrımı açıklayan değişik kuramlar mevcuttur. Pek çok kuram biyolojik, ekonomik, psikolojik veya toplumsal açıdan bu ayrıma farklı gözlüklerden bakmayı denemiştir. Bu açıdan benim duruş noktam, toplumsal konumdaki cinsiyetçi ayrımın hangi mimari ve coğrafi bağlamlarda var olduğunu açıklamak şeklinde olacaktır. Cinsiyetler arasındaki mekânsal düzenlemeler toplumsal olarak üretilir. Günlük yaşamın geçtiği çevre, böylelikle eşitsizliği meşurlaştırır ve yayılmasına yardımcı olur. Bir başka deyimle, yalnızca mekânsal olan toplumsal olarak kurgulanmaz; aynı zamanda toplumsal olan da mekânsal olarak kurgulanır. Denetim ve baskılama mekanizmalarının mekânsal yansıması olan hapishaneler, fabrikalar, açık ofis düzenlemeleri, eğitim yapıları, yurtlar, bakım evleri gibi örnekler bir yandan sistemin kurguladığı düzeni mimarlık aracılığı ile empoze ederken, öte yandan da bazı mekânlar Gezi Parkı örneğinde olduğu gibi, bir toplumsal vakaya sebep oluştur ve onunla sembolleşir. Toplumsal mekân, mevcut yasaklayıcı ve zorlayıcı koşulların değiştiği anda da değişim geçirmek zorundadır. İşte bu yüzden, toplumsal olan ve mekânsal olan karşılıklı olarak birbirini tanımlar, yeniden tanımlar. Bu karşılıklı ilişkinin sonucunda, çevremizde gördüğümüz cinsiyetler arası eşitsizliğe çevrenin nasıl hizmet ettiğini düşünmek ve bunun eleştirisini yapmak feminist etiğin sorumluluklarından birisidir. Mekân bir anlamda araçsallaştırılır; bir anlamda da baskılayıcı mekanizmanın kurumlarından birisi haline gelir- yani baskılayan olur.

Toplumsal mekân kuramı, 1960'lardan beri işlenmektedir. Ancak toplumsal mekânın bireysel özgürlükleri ve çeşitliliği kutsayan bir şemsiye altında toplanması, 1980'lerin postmodern eğilimleri sonucu mümkün olmuştur. Bir olgunun nasıl oluştuğu, neden ve nerede oluştuğunu anlatmaksızın yapılamaz. Mekân, toplum biliminin vazgeçilmez bir bileşenidir. Mekânsal ve toplumsal olgular birbirinden ayrılamaz. Ancak, toplumsal mekânın kimin uzmanlık alanına girdiği sorusu bu noktada önem kazanmaktadır. Zira, akademyanın bu konuyu daha çok kentsel coğrafyacıların ve sosyologların uğraş alanı olarak nitelendirme eğilimi vardır. Mimarlık mesleği uç ürün ve fiziksel forma öylesine odaklanmıştır ki, biçimsel olmayan sorunların mimari sorun olmadığı kanaatinin uyanmasına yol açmıştır. Toplumsal mekân kuramını izlek olarak alan cinsiyet konulu çalışmaların karşısında iki önemli aşama durmaktadır. Birincisi, bütün bir mimarlık kuramının satır aralarına gizlenmiş onca ataerkil kalıp ve önyargıdan bağımsızlaşmak ve mekân ve toplumsal yapı arasındaki karşılıklı ilişkiyi net olarak ortaya koyabilmektir. Mekân ve toplumsal yapı arasındaki etkileşimin izlerini araştırmak için mimarlık disiplininde az kullanılan araştırma kaynaklarına ulaşmamız gerekmektedir. Mimarlık disiplininde araştırma konusu olan yapı/çevre eksenindeki kaynaklara gidilmesi çok doğal iken, toplumsal mekân konusundaki çalışmalar için gündelik yaşamın izlerini yansıtan çok farklı niteliklerdeki belgeler doğrudan önem taşımaktadır. Ancak, özellikle mimarların bu kadar çeşitli belge ile çalışması her za-

man olası değildir ve çoğu zaman gündelik yaşam tarihine gereksinim duyulur. Tarih biliminin gündelik yaşamın nesnelere ve olayları ile ilgilenmesi, Türkiye’de henüz çok kısa bir geçmişe sahiptir. Mikro tarih, sözlü tarih gibi yeni teknikler üretilmiş çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu açıdan, içinde bulunduğumuz coğrafyaya özgü çalışma yapmak isteyenler için araştırma süreci uzun ve karmaşıktır. Cinsiyet ve mekân konularında yapılmış çalışmaların kullandığı ilginç kaynaklardan birkaç tanesini sıralamamız gerekirse: günlükler, kadın ve erkeklerin birbirlerine yazdıkları kişisel mektuplar, danslı partilerde kadınların tuttuğu randevu defterleri, şarkılar ve marşlar, tıp uzmanlarının ev sağlığı ile ilgili araştırmaları, görgü kitapları, haftalık popüler dergiler, ev ekonomisi ile ilgili yazılmış kitaplar, büyü-doğum-ölüm-evlilik ritüelleri, alışveriş listeleri derken mimarlık araştırmalarında sıkça kullanmadığımız pek çok kaynağa rastlarız.

Öte yandan, cinsiyetçi önyargılardan ve kuramlardan kurtulmak da bir o kadar zordur. Mimari historiografi başlangıcından bu yana cinsiyetçi bir tutum takınmıştır. Türk Mimarlık tarihi için hazırlanacak bir okuma listesinde yer alacak tüm temel yapıtlarda aynı cinsiyetçi tutuma rastlanır. Mimarlık tarihi geleneğinin bu totaliter ve ısrarcı tutumu bugün sorguladığımız en önemli meselelerden bir tanesidir. Anglo Sakson gelenek içerisinde de tarih yazma ediminin erkek egemen bir alan olması sebebiyle ilk bakışta bu çok farklı bir durum olarak görülmeyebilir. Bununla beraber işin ilginç yanı, ilk kuşak Türk modern mimarlık tarihi yazarlarının tümünün aynı örneklem evreni ile çalışmış olmasıdır: ele alınan yapılar ve mimarlar neredeyse hiç değişmez ve tek kaynak Arkitekt dergisidir. Ancak Arkitekt Dergisinin 1934 yılından başlayarak 1950’lere kadar çok sayıda kadın mimarın yapıtını yayımlamış olmasına karşın mimarlık tarihçileri için ne kadın mimarlar ne de yapıları ilginç gelmemiştir. Modern Mimarlık tarihi neredeyse tüm dünyada cinsiyetçi olarak suçlanmıştır; ancak, 1980’lere doğru Batı mimarlık tarihçileri cinsiyet tarihi çalışmaları ile tanıştıktan sonra, kadın mimar biyografisi ve monograflarına ilgi uyanmıştır. Telafi edici tarih diye (“Compensatory histories”) adlandırılan bu tarih çalışmaları kısa zamanda mimarlıktaki erkek tekeli eleştirmek için gerekli ortamı da yaratmıştır. Bu yeni bilgiler modern mimarlık tarihinin birincil kaynaklarına eklenen ve onların boşluklarını dolduran ilk çalışmalar olarak görülebilir.

Bugün Türk modern mimarlık dersleri için hazırladığımız okuma listelerinde yer alan yapıtların çoğu 1970 ve 80’lerde yazılmıştır. Bu metinler, Türkiye’deki resmi ideoloji ile paralel bir okuma yapmış ve ideolojik eleştiriden kaçınmıştır. Bunun yerine, bu metinlerin bir çoğu Türk modern mimarlığındaki üslup farklılıklarına odaklanmış, biçimsel bir analiz üzerinde durmuştur. Resmi ideolojinin sorgulanmaksızın kabulü ve Cumhuriyetin mitleştirilmesi bu metinlerin ortak yanlarıdır.

Türkiye’deki modern mimarlık kültürü İngilizce olarak yayımlanan iki kitabın ardından uluslararası okuyucular için ilgi odağı olmuştur. Bunlardan ilki 1997 yılında yayımlanan Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba’nın beraber derledikle-

ri, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*; ikincisi de 2001 yılında yayımlanan Bozdoğan'ın *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür* adlı kitabıdır. Her iki çalışma da Türkiye'deki ulus devlet ve modern kültür arasındaki içiçe geçmiş ilişkiyi netleştiren ve periferik modernizmin karakteristiği olan gri tonları ve arada kalmışlığı aktaran çok değerli yapıtlardır.

Bozdoğan'ın 2001 yılında yayımlanan kitabı, özellikle Türkçe bilmeyen okuyucular için bugün baş yapıt sayılmaktadır. Bozdoğan, Türkiye'deki ikinci kuşak tarihçileri temsil etmektedir; yani politik eleştirel tarihçileri. Türk modernitesi üzerine yaptığı okumalar, postmodernist ve antioryantalist ideoloji ile bağıntısını açıkça ifade ederken modernite, ulus devlet, mimarlık ve cinsiyet konuları arasında bugüne kadar fazla değinilmemiş konulara odaklanır. Bozdoğan'ın Türk modernitesine bu yenilikçi yaklaşımına rağmen, tartışmasının merkezinde yer alan elitizmden kaçınmaz. Çünkü tarihsel materyal seçimi açısından 'baskın' ve 'egemen' grubun söylemini yineler; kamuda çalışmış mimarlara, plancılara, yayın yolu ile kayda alınmamış ama özgün yapılara, kadın mimarlara yer vermeyerek kendisinden bir önceki mimarlık tarihçisi kuşağın idollerine sadık kalır (Bozdoğan, 2001). Bozdoğan'ın çalışması, bu açıdan, Türk modern mimarlık tarihi yazımcılığı erkek mimarların tarihidir ve biçimsel saflık, ulusal kimlik söylemleri arasında konumlanmıştır (Alsaç, 1976; Aslanoğlu, 1980; Sözen, 1984; Sözen ve Tapan, 1984). Kadın mimarlar bazen de bilerek anlatıya dahil edilmiş, ancak eril modeller kadar etkin olmadıkları açıkça ifade edilmiştir (Tanyeli, 2004).

2010-2018 Arasında Disiplindeki Değişimler

Biyolojik cinsiyetin yerine toplumsal cinsiyet teriminin önerilmesi ile toplumsal eşitsizliğin bir çok farklı formunu, özellikle neoliberal politikalar bağlamında analiz etme olanağı doğmuş olmakla beraber, biyolojik cinsiyetin tamamen devre dışı bırakılamayacağı ve her iki kavramın beraberce ele alınmasının farklı potansiyelleri açığa çıkartabileceği de daha da ilgi gören bir tartışma başlatmıştır. Spor çalışmaları alanında atletlerin vermesi gereken cinsiyet testleri ile ilgili çalışmalar bunlardan bir tanesidir. Biyolojik ve toplumsal cinsiyet kavramalarının aynı anda ele alınması yolu ile daha önce üzerinde çalışılmamış yeni alanlar açmıştır. Cinsiyet çalışmalarında öncü olan sosyal ve beşeri bilimlerin yanı sıra biyoloji, genetik, antropometrik gibi bilim alanları ile kesişmelerin zenginleştirdiği disiplinlerarası yaklaşım sayesinde konuya farklı lensler ile bakılabilmektedir (Pavlidou, 2011; Woodward ve Woodward, 2015).

Cinsiyet çalışmalarının 2000'lerde Batı ülkelerinde başta olmak üzere kurumsallaşması ve yayınların çoğalması sevindirici bir gelişme olmasına rağmen, alandaki akademik üretimin sığ ve yontembilimsel açıdan sağlıksız olduğuna, ele alınmış konuların tekrar tekrar yazıldığına dair önemli eleştiriler de yapılmıştır. Ayrıca, yapılan eleştirilerin bir bölümü de aşırı ideolojik olduğu yönünde kaydedilmiştir. Sosyal düzenin cinsiyet eşitsizliği üzerinde tek etken gibi gösterilmesine

karşı çıkan görüş, biyolojik ve toplumsal cinsiyetin birbirinden ayrılamaz olduğunu savunarak tek başına toplumsal cinsiyet eleştirisi yapılmaması gerektiğini savunmuştur. Yöntem açısından pek çok cinsiyet çalışmaları yayınında kullanılan ampirik yöntemin, bu kapsamda genellemelere izin vermediğini, sonuçların karşılaştırılabilir ve doğrulanabilir olmadığını savunan eleştirel mekanizma, aynı zamanda bu alanda yayın yapan kişilerin kendi ön kabullerini gizli veya örtük tuttukları ve çalışma içinde okuyucuyla paylaşmadıkları yönünde de ciddi eleştiriler getirmiştir (Madison ve Söderlund, 2018). Sadece bilimsel cinsiyetçilik olarak görülüp savuşturulamayacak bu eleştiriler ile cinsiyet çalışmaları yüzleşmekte ve özellikle Kuzey ülkelerinde araştırmalara verilen büyük fonların verdiği rahatlık ile uzun süren ve büyük ekip gerektiren sayısal veya niteliksel analizler yapılarak araştırmaların niteliğinin yükseltilmesine çalışılmaktadır.

2007'den sonra daha da sert hissedilen neoliberal üniversite modelinde cinsiyet çalışmalarına bakıldığında, bilginin ancak ekonomik değer ürettiği sürece akademide yerini bulabildiği bu süreçte çok ciddi bir hasar gördüğü izlenir (Hark, 2016). Bilim insanının disiplin ve üretkenlikle ölçüldüğü bir alanda, direnç ve başkaldırıdan ortaya çıkmış bir alanın nasıl olup da özünü koruyabileceği sorusu, elbette sosyal bilimlerin bir çok alanında olduğu gibi söz konusudur (Pereira, 2016). Bu nedenle, aktivizm ve bilimsel üretkenliği bir arada tutan yeni kurumsal modeller özellikle Kuzey Avrupa ülkeleri başta olmak üzere oluşmuştur. Sivil toplumun çatısı altında toplanan araştırma merkezleri, bu anlamda cinsiyet çalışmalarını neoliberal üniversitenin baskısından kurtaracak modeller olarak ortaya çıkmıştır. Bağımsız fon kaynaklarının kullanılabilmesi, daha küçük bütçeli ama daha özgürlükçü bir çalışma alanı yaratan akademi dışı modeller, cinsiyet araştırmacıları için bir alternatif oluşturmaktadır.

Cinsiyet çalışmaları küresel göç krizi ile daha da artan biçimde ötekilik, göç ve kimlik konuları ile daha fazla iç içe geçmiş durumdadır (Nawyn, 2010). Göçün yarattığı yeni entegrasyon sorunlarında cinsiyetin rolü, ötekilik kategorilerinin üst üste çakışması, göç-işgücü-cinsiyet sorunlarının beraber ele alındığı çalışmaların sayısında büyük bir artış olmuştur. Bununla beraber, cinsiyet çalışmaları her ne kadar hala eleştiri oklarına maruz kalıyor olsa da cinsiyet perspektifi artık bir çok alanda yerleşmiştir. Başlıca sosyoloji, psikoloji, hukuk, ekonomi, iletişim ve siyaset bilimi çekmekle beraber, mimarlık ve kent odaklı çalışmalar için de önemli bir alt başlık olmuştur. Bu bağlamda cinsiyet-mekân kavramlarının beraber ele alındığı ev, kimlik, bireysel ve kolektif hafıza konularında nitelikli çalışmalar üretilmiştir. Fenomenoloji, hermenötik, çevre psikolojisi ve mikro tarih ile beraber ele alınan çalışmaların bir bölümü mimarlık için son on yılın gözde teması olan yaratıcı araştırma, veya tasarım araştırması (hands-on project) olarak ele alınan bu yaklaşımda Steindorf'un göç eden kadınların kenti nasıl algıladığına dair yaptığı ses kaydı çalışmasında olduğu gibi (2015), veri toplanarak kürasyon, enstelasyon veya performans içeren yöntemlerle sanatsal üretime çevrilmektedir. Steindorf, Köln kentine yeni göç eden kadın grupları ile kenti beraber dolaşarak ses kaydı

almakta, daha sonra bu ham verileri yepyeni sanatsal bir form ile başka kişilerin deneyimine sunmaktadır¹. Eril bilginin egemenliğinden kaçan cinsiyet çalışmaları ve nihayet kendine ait bir epistem arayışına giren mimarlık araştırmalarının ortak çıkarlarının mükemmel çakışması olarak tanımlayabileceğimiz bu alan, üretkenliğe büyük katkıda bulunmaktadır; ancak, cinsiyet çalışmalarının sosyal bilimlerle çakışan oturmuş bilimsel yöntemleri için bile fazla deneyseldir.

Mimarlık, kent ve cinsiyet çalışmaları gün geçtikçe kapsayıcılık çalışmalarına daha çok yaklaşmakta ve planlamada katılımcılık ilkesini yeniden ziyaret eden tezler üretmektedir. Kent hakkı olarak tanımlanan büyük alanda yer arayan cinsiyet perspektifi (Beebejaun, 2017) şiddet ve suç azaltan, her kesimin her türlü kentsel servise ulaşımına olanak tanıyan, eşitlikçi planlama anlayışına vurgu yapmaktadır.

Kent tarihi veya mimarlık tarihi yazılırken göz ardı edilen ancak etnik, sınıfsal ötekilik taşıyan unsurların cinsiyet çalışmaları ile birleşmesi ile çok farklı okumalar mümkün olmuştur. Shabazz'ın (2015) çalışmasında, Chicago kentinde eril siyahlığın mekânsallaşma yollarının vurgulandığı gibi, bir çok farklı açıdan kadınların, trans bireylerin kent kültürü ve kentsel mekânı nasıl şekillendirdiğine dair tarih araştırmaları sayıca çoğalmıştır.

Son olarak, kadınların tasarımcı olarak büyük tarihsel anlatıya girmemiş tekil öyküleri giderek birbirine eklenmekte ve bir araya toplanmaktadır. Kadın mimarlar ansiklopedisi (Singha, 2018) ve Wikipedia'da başlatılan Kadın Mimarlar için kolektif yazım eylemleri, bu açıdan sonuç vermiştir. Mimarlık kültüründe yerleşmiş cinsel taciz, ayrımcılık veya mobbinge karşı direnişin 'Me-too+architecture' hareketi ile başlaması kadın mimarlar arasında güçlü bir örgütlülüğün benimsenmesini sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- ALSAC, Ü. (1976) *Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Trabzon.
- ASLANOĞLU, İ. (1980) *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı*, METU Faculty of Architecture, Ankara.
- BEEBEEJAUN, Y. (2017) Gender, Urban Space and the Right to Everyday Life, *Journal of Urban Affairs* 39 (3), 323-334.
- BOZDOĞAN, S. (2001) *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- BOZDOĞAN, S. ve KASABA, R. der (1997) *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Publications on Near East, University of Washington, Seattle.

- HARK, S. (2016) Contending Directions. Gender Studies in the Entrepreneurial University, *Women's Studies International Forum* 54, 84-90.
- MADISON G. ve SÖDERLUND T. (2018) Comparisons of Content and Scientific Quality Indicators Across Peer-Reviewed Journal Articles with More or Less Gender Perspective: Gender Studies Can Do Better, *Scientometrics* 115, 1161-118.
- NAWYN, S. (2010) Gender and Migration: Integrating Feminist Theory into Migration Studies, *Sociology Compass* 4(9):749-76.
- PAVLIDOU, T.-S. (2011) Open Forum: The Challenge of Interdisciplinarity: From Theoretical Claims to Interdisciplinary Practices in Gender Studies. *European Journal of Women's Studies*, 18(3), 310-317.
- PEREIRA M. M. (2016) Struggling Within and Beyond the Performative University: Articulating Activism and Work in an 'Academia Without Walls, *Women's Studies International Forum* 54, 100-110.
- SHABAZZ, R. (2015) Spatializing Blackness: Architectures of Confinement and Black Masculinity in Chicago. Urbana: University of Illinois Press. [<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=109186&site=eds-live>].
- SINGHA, S. (2018) *Women in Architecture Critical Concepts in Architecture*, Cilt I ve II, Routledge, Londra.
- SÖZEN, M. (1984) *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı 1923-1983*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- SÖZEN, M. Ve TAPAN M. (1984) *50 Yılın Türk Mimarisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- STAKE, J.E. (2007) Predictors of Change in Feminist Activism Through Women's and Gender Studies, *Sex Roles* 57, 43-54.
- STEINDORF, J. (2015) Unfolding Spaces of My Memory: Female Migration Through Audio, *Street Art and Urban Creativity Scientific Journal* 1(1), 92-98.
- TANYELI, U. (2004). İstanbul 1900-2000 Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak, p:37-38, Akın Naçça Yayınları, İstanbul.
- WOODWARD, K. ve WOODWARD, S. (2015) Gender Studies and Interdisciplinarity, *Palgrave Communications* 1(15), 1-5.

NOTLAR

1. *Still here, sometimes there* başlıklı çalışmada Johanna Steindorf, 13 ayrı ülkede ve 21 ayrı şehirde yaşayan 40 kadına sosyal medya aracılığı ile ulaşmış; ev, evsizlik, farklı ülkelerde büyüme konularında kadınların anlattıkları öyküleri toplamıştır. Anlatıları içeren ses enstalasyonunu doğrudan sanatçının web sayfasından indirmek mümkündür. Kadınlar kenti dolaşırken kullandıkları ve üzerine işaretler koydukları haritayı sanatçıya posta yolu ile ulaştırmıştır. Bu çalışmadaki tek görsel ve analog adım budur.

Aynı sanatçının benzer konuları ele aldığı bir başka çalışması *Parlor Talk* adını taşımaktadır ve performans içeren bir enstalasyondur. Sanatçı manikürcü olarak çalışan Brezilya kökenli iki kadınla göç, göçmenlik, kent, ev ve aidiyet konularında sözlü görüşme yaparak kayda almıştır. Bu ses kaydını dinlemek isteyen izleyicilerin sanatçıdan bir manikür seansı istemesi gerekmektedir. Böylece sanatçı bir rol değişimi yaparak Brezilyalı manikürcülerin yerine geçmektedir. Aynı sayfadan bu performans ve ses kaydı izlenebilmektedir.

Flanör kavramı ile de ilgilenen sanatçının kadınların kenti keşfetmesi ile ilgili video ve ses enstalasyonları *The Woman of the Crowd* başlığından izlenebilmektedir.

<http://www.johannasteindorf.de/>

TOWARDS A QUEER HISTORIOGRAPHY OF ARCHITECTURE: SHIFTING PARADIGMS AND POSSIBILITIES

Burkay Pasin*

Önceden beşeri ve sosyal bilimler tarafından sahiplenilen toplumsal cinsiyet ve cinsellik sorunları, kaçınılmaz olarak mimarlık tarihçisinin zihin yapısını özcü bir mimarlık tarihinin büyük anlatılarından toplumsal cinsiyete dair sosyal ve siyasi mücadelelerle şekillenen mikro tarihlere yöneltmiştir. 1990'lı yıllarda homo/hetero ikiliğine karşıt eleştirel bir düşünce ekolü olarak ortaya çıkan kuir kuramın mimarlık tarihine nüfuzu ise çok daha zorlu bir süreç olagelmiştir. Kuir bir mimarlık tarihyazımı olanağı öncelikle tarih ve mimarlık disiplinlerinin özerk ve seçkinci yapılarının sorgulanmasına dayanır. Çünkü bu iki disiplini kuir bir bandaj ile doğrudan birbirine tutturmak şüphesiz bu disiplinlerin var olan normatif ve paradigmatik kümelerinin ötesine geçemeyen ve düzeni bozan bir performans olarak kuirlığın dönüştürücü potansiyelinden faydalanamayan indirgemeci bir yaklaşım olur.

Bu çalışmada geniş bir yazın incelemesi sonucu seçilmiş farklı çalışmaların karşılaştırmalı analizi yapılmakta; kuir bir mimarlık tarihyazımını meydana getirmeden önce mekânsal bilgi üretimine dair değişen paradigmlar ve yeni olanakları irdelemek üzere bu iki disiplinin esasları ve yöntembilimlerinin kuirleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Metinde tarihin, mimarlığın ve tarihsel araştırma yöntemlerinin, sırasıyla tarihsel bilgi üretimi, kuir mekânın kavramsallaştırılması ve bireysel anlatıların yeniden yorumlanması ve yeniden sunulması yoluyla kuirleştirilmesi tartışılmaktadır. Bu tartışma sonucunda seçilen kaynakların çoğunda kuir mekânın kentsel dolaplara sıkışmış ve gettolaşmış, seks amaçlı ilişki ve homososyalleşme mekânları olarak ele alındığı, dolayısıyla var olan özcü, seçkinci ve batı kökenli tarihyazımında daha da marjinalleştirildiği tespit edilmiştir.

Seçilen kaynaklardaki kuramsal ve yöntembilimsel yaklaşımların tarafsızca karşılaştırıldığı çalışmada, kuir bir mimarlık tarihyazımı için doğrudan uygulanabilir bir kılavuz oluşturmaktan bilinçli olarak kaçınılmıştır. Bunun yerine tarihçinin tarih yazımındaki konumunu sorgulayabileceği ve tarihteki kuir mekânsallıkları keşfederken değişen paradigmların ve olanakların yeni eleştirel çerçeveler ve yöntembilimleri oluşturmak üzere farkına varabileceği bir zemin oluşturulmuştur. Bu bağlamda, kuir mekânı batılı modernist bir kurgu ve durağan bir kavram olarak görmenin yanında farklı dönem ve coğrafyalarda ortaya çıkabilen tarih ötesi, edimsel ve duyumsal bir olgu olarak da tarihsel vakalarda ve mikro anlatılarda irdelemenin önemi vurgulanmıştır.

Keywords: Queer theory, Queer space, Urban closet, Micro-narrative, Architectural historiography

Anahtar Sözcükler: Kuir kuram, Kuir mekân, Kentsel dolap, Mikro anlatı, Mimarlık tarihyazımı

* Izmir University of Economics, Faculty of Arts and Design

Introduction

The existing scholarship of architectural history has been questioned since the 1990s in parallel with changing paradigms, new methodologies and cross-disciplinary perspectives (Ergut and Özkaya, 2006, 7). Issues of gender and sexuality, first tackled by the humanities and social sciences, have changed architectural historian's mindset occupied by metanarratives of essentialist architectural histories which would be replaced by micro-histories shaped by social and political struggles regarding gender identity. Feminist criticism paved the way for this change of perspective by questioning "the invisibility of women in canonical histories" (Arnold, 2002, 199) which was followed by lesbian/gay criticism that in the same vein revealed the historical blindness about non-heteronormative identities and challenged the hierarchically ordered gender roles in society.

The penetration of queer theory into architectural history has been a more challenging process oscillating between two opposite viewpoints regarding space as: (1) a functional container for users having pre-defined behaviour patterns, (2) a performance stage for emergent bodily experiences. The historians acquiring the first viewpoint mainly refer to the closet metaphor of Eve Kosofsky Sedgwick (1990) and the epistemological association of bodily experience with power by Michel Foucault (1990); thus, concentrate on the evolution of queer space as a modern urban closet to resist heteronormative power structures. In contrast, those acquiring the second viewpoint refer to Judith Butler (1990), considering queerness as a subversive performance rather than a modern identity category; hence they do not historicize queer space as a prototypical byproduct of modernization and urbanization, but investigate possible relations between different queer spatialities in history.

The possibility of a queer historiography of architecture initially rests on questioning the autonomous structures of history and architecture. Connecting these two disciplines with a queer bandage would be a reductionist approach that does not move beyond the existing paradigmatic clusters of both disciplines and benefit from the transformative potential of queerness as a performance. Based on comparative analyses of selected studies derived from an extensive literature review, this paper suggests that prior to engendering a queer historiography of architecture, canons and methodologies of these two disciplines need to be queered in order to examine shifting paradigms and new possibilities of spatial knowledge production. The following text consecutively presents the queering of history in terms of knowledge production, the queering of architecture in the conceptualization of queer space, and the queering of historical research methods by re-interpretation and re-presentation of personal narratives.

Queer(ing) History

For the modern historian, challenging the keystones of a heteronormative history writing has been a fundamental problem in which the sexual experiences, testimonies and lifestories of homosexual identities have been marginalized or underestimated. The privileged positioning of the historian vis-a-vis her object of study has inevitably deepened this problem by creating an epistemological gap between the studying subject and the studied object. According to Donald E. Hall, this gap is mainly based on the conceptualization of history as “an artificial construct which depends upon numerous acts of interpretation, exclusion, and information shaping that reflect inevitably and indelibly the beliefs and biases of the historian or critic” (Hall, 2005, 96). In other words, the historian taking the roles of both the (re)producer and the author of knowledge, has positioned her/himself at a distance from the written material, for the sake of a so-called scientific objectivity legitimized by an essentialist heteronormative historiography.

Critical theories of sexuality, which emerged and proliferated concurrently with the political struggles and activist movements of the mid-twentieth century, paved new ways for the historian by questioning the objectivity and linearity of history and revealed the possibilities of alternative histories of sexuality. Feminist criticism, lesbian/gay criticism and queer theory have commonly allowed for a paradigm shift not only in the re-consideration of the sexual body as an active political being but also re-thinking its devalued position in the production of historic knowledge. While feminist historians concentrated on multiple forms of oppression against women in different socio-political and geographical contexts, LGBT historians pursued the hitherto unrecorded lifestories of homosexual subjects. Yet, both feminist and LGBT historians interests of gender-based oppression against women and oppression against LGBT subjects arise from the same source, namely from patriarchal structures that exist in various forms throughout history.

In comparison to the premises of these two critical theories, the school of thought that emerged as queer theory in the 1990s argued for the constructedness of such identities in the course of modernization. Up to the gay and lesbian activism of the 1980s, the term ‘queer’ was used as a synonym for the term ‘homosexual’ and has operated in linguistic practice to shame homosexual subjects or to produce these subjects through that shaming interpellation.¹ Along with the development of queer theory, the term ‘queer’, once cast as an offensive term to signify gay and lesbian identity as a deviance, began to be used against its past meanings subverting the pervasive public discourse of normalcy. Referring to Michel Foucault,² queer theorists re-assembled all sexual nonconformities under the title of ‘queer’, as a modern model of sexual identity providing an overarching framework, rather than a reductionist categorization (Halperin, 1990; Hall, 2005; Oksaçan, 2012).

David M. Halperin asserts that “homosexuality and heterosexuality, as we currently understand them, are modern, Western, bourgeoisie productions” and ex-

emphasizes the same-sex practices of pre-modern societies as homosocial bondage (Halperin, 1990, 8). Hall associates this epochal specificity of queer subjects, as a result of their absence in historical records. Accordingly, a linear queer history is artificial since “queers have lived often in ignorance of each other and of queer-relevant historical information from the near as well as distant past.” He asserts that “the construction of any simple historical timeline is particularly problematic from such a theoretical perspective” (Hall, 2005, 96). Halit Erdem Oksaçan explains this ignorance by claiming that “there is no distinctive history of homosexuality independent from social and class phenomena”, since it “has emerged and been shaped as a direct result of the modes of production, economic conditions and social classifications of societies” (Oksaçan, 2012, 15).

If “the queer” is a modern construct, and there is no consistent history of nonconforming sexualities, how is it possible to constitute a queer historiography? Chris Bartle proposes an unhistoricist queer theory³ that revisits gay/queer dichotomy within a closed/open interrelationship. He asserts that these two terms which seem to signify different identity positions – gay as closed/closeted/intimate and queer as open/out/extrovert – are actually interrelated, hence they can be relocated to provide cross-historical relations among non-normative lifestyles of pre-modern and modern periods (Bartle, 2015). For instance, the closedness assigned to the modern gay identity for self-protection from homophobic threats may have relatively positive antecedents in pre-modern societies such as privacy and homosociability. This kind of comparative readings of the queer enables the historian to establish interrelations between heteronormative power structures of different epochs, thus to utilize the historic material in a more comprehensive approach.

A queer history that considers queer(ness) as a modern identity category is essentially connected to modernist paradigms of urbanism and (neo)liberalism, and limit the scope of their studies to non-normative lifestyles that has shaped the cosmopolitan scenery of American and European cities from the late nineteenth century to date. One of the first studies of this kind is *Sexual Politics, Sexual Communities: The Making of a Homosexual Minority in the United States, 1940-1970* (1998) by John D’Emilio who focuses on the political struggle of homosexual minorities in the US with reference to two historical developments in the post-war period of the late 1940s: (1) emergence of group consciousness among these minorities that resulted in their organizational practices, (2) their penetration into the urban public space through entertainment life. In a similar vein, Vicki, L. Eaklor in *Queer America: a GLBT history of the 20th century* (2008) and Gerard Koskovich in *The History of Queer History: One Hundred Years of the Search for Shared Heritage* (2016) have re-written the modern history of the US through a queer perspective revealing the unrecorded memories and placemaking experiences of homosexual citizens.

The understanding of queer history has changed over time by means of critical perspectives which suggest a blurring of the boundaries between straight and gay identities and validate those who in the past would have been considered sexual ‘outlaws’. The time- and geography-specific constructions of queer history are criticized by Robert J. Corber and Stephen Valocchi, who question whether “the circulation of people, commodities, media, discourses and capital across national borders has transformed the sexual politics and cultures of Western and non-Western nations alike” (Corber & Valocchi, 2003, 5). They rather propose a queer historiography that “takes into account the coexistence of multiple forms of homosexuality and that recognizes that these forms are never historically static or unchanging but shift over time as they interact with each other and compete for dominance.” (Corber & Valocchi, 2003, 6). Likewise, Iain Morland and Anabelle Willox consider queerness as “a celebration of a diversity of identities” by defining it as “a cultural diversity that surpasses the notion of identity.” They clarify this duality by questioning whether it is important for “queerness to refer to always the same communities, acts or beliefs” (Morland & Willox, 2005, 3).

The Western and Non-Western histories differ from each other in their questioning of the post-colonial association of the queer with the so-called Third World cultures. Ilan Kapoor treats the perverse, abnormal and passive representation of sexuality in the “Third World” as an instrument of the *status quo* to legitimize a politics against non-conformity and dissidence, considering Third World queerness a deviant behaviour. He claims that this conception of queerness is a Western construct and questions why “the queer non-reproductive lifestyle in contemporary liberal world” is normalized by being “considered a marketing and consumer opportunity” (Kapoor, 2015, 1613), while the queer “Third World” is considered a threat to the social orders. In this context, Gayatri Chakravorty Spivak suggests that the subaltern historian’s documentation of various discursive displacements [of minority groups] challenges both the metanarratives of the “West” and the marginalized historical status of these groups (Spivak, 1987, 197). This is a significant concern in queering both the content- and context-related norms of historiography.

Ze’evi Dror’s work *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900* (2006) provides a meta-discursive analysis of sexuality in the Ottoman world. Through detailed readings of medical texts, legal documents, religious literature, dream interpretation manuals, shadow theater, and travelogues, Dror presents that homoerotic desire was not considered an abnormal behaviour in the Ottoman society before the nineteenth century. Under the effects of modernization and centralization processes, the socially accepted and tolerated forms of homosexuality were replaced by homo/hetero binary structures. As a social case study that focuses on the latest stage of this transformation, Tarik Bereket and Barry D. Adam’s *The Emergence of Gay Identities in Contemporary Turkey* (2006) focuses on behaviour patterns of men in contemporary Turkey.

They reveal how traditional and modern models of queerness co-exist in urban locales of a secular country with an Ottoman past.

Queer(ing) Architecture

The autonomous nature of architecture, shaped by its self-referential characteristics, its own language, elements and tools, has historically externalized and subordinated issues of sexuality by considering the built environment only a container for users. The sexual body has either been appropriated as an anthropomorphic metaphor for building or been represented through surface decoration, ornamentation and materiality as culturally coded signifiers of particular sexual identities (Lico, 2001). Queer theory has deconstructed the gender-free canons of architecture in two ways: (1) By showing how certain spaces have been appropriated by queer culture in the modern era (2) By revealing how spaces can be queered by timeless practices of sensuality, sociability and pleasure. The first tendency more or less conforms to the conception of queer as a modern identity, but this time limiting its scope to certain queer spaces, which function as urban closets for homosexual minorities. In comparison, the second tendency has an overarching perspective in understanding the social production of space through sensuality and (homo)sociability.

In *Closet Space: Geographies of metaphor from the body to the globe* (2000), Michael P. Brown discusses the epistemological bases of the closet metaphor focusing on the city of Christchurch in New Zealand. Considering the closet as a material facet of the urban landscape, Brown highlights the significance of (in)visibility in the production of queer space. He argues that while the visual presence of straight venues normalizes male heterosexuality by an over-reliance on bodily gestures, images and signs, the urban closets of queer cultures are visually inconspicuous, as they rarely use corporeal traces indicating same-sex pleasure (Brown, 2000, 69-72). He does not consider the closet's production simply as an "external effect imposed upon queers by homophobic society", stating that "men who have sex with men, as owners and clientele, actively produce the closet themselves through these venues in reaction to heteronormative structures" (Brown, 2000, 78).

Public spaces such as adult cinemas, video rooms, bathhouses, saunas, gay bars and clubs function as urban closets, which are sexually commodified, and privatized, in virtue of their visual concealment among other urban spaces.⁴ Most of the existing scholarly works conceptualize these spaces in relation to the lifestyles and non-normative spatial practices of Euro-American middle-class citizens.⁵ Bathhouses and saunas, where sociability is dependent on various forms of sexual intercourse, occupy a considerable section among these works. In *The History of Gay Bathhouses* (2003), Allan R. Bérubé provides a brief history of gay bathhouses in the USA, considering them both as commercial institutions of urban gay scene and 'safety zones' in gay minorities' political struggle against isolation,

violence, blackmail, loss of employment, arrest and humiliation (Bérubé, 2003, 34). Most of the studies appreciating this mission of bathhouses examine how the functional aspects of the bathhouse space satisfy sexual requirements of the modern homosexual within heteronormative urban structures.⁶

There are few historical studies transcending the approach that considers the bathhouse as a modern urban closet, one of which is *Age and Male Sexuality: 'Queer Space' in the Roman Bathhouse?* (2007) by Asa Eger. Defining queer space “a locale where normative views of age and male-to-male sex are transgressed” (Eger, 2007, 131), he establishes a cross-historical link between the Roman bath-gymnasium complex at Sardis and the Steamworks, a modern gay bath in Chicago. His study could be read as a ‘queer archaeology’ that provides “a focus beyond the visual including other senses and examining how the past might be felt” (Eger, 2007, 150). Another cross-historical study is the PhD thesis, *A Critical Reading of the Ottoman Turkish Hamam as a Queered Space* (2014), by Burkay Pasin. Referring to oral histories of male hamam users with various gender identities, Pasin reveals how the architecture of the traditional hamam culture is integrated with the behavior patterns of a modern urban gay culture within a historical continuum of a multi-sensory homoerotic environment.

Queered practices of domesticity in modern architectural history have been studied in two subject-oriented approaches. The first approach focuses on the reflection of architect’s gender identity on the built work. In *A queer analysis of Eileen Gray’s E.1027* (2005), Katarina Bonnevier shows how non-heteronormative lifestyle of Eileen Gray is “an effect of her ways of disturbing the order of things” (Bonnevier, 2005, 165). Referring to the performativity theory of Judith Butler (1990), cladding (*bekleidung*) concept of Gottfried Semper (1989), and the semantic proximity of the term ‘closet’ proposed by Henry Urbach (1996), Bonnevier analyzes the queer codes revealed behind the visually exposed elements of architecture in the E.1027 house. A similar approach can be seen in Dörte Kuhlmann’s interpretation of the Glass House by Philip Johnson as a queer space of refuge for the architect. Kuhlmann asserts that the actual purpose of the house is “to offer a contrast to the contemporary image of traditional family life as promoted by the conservative middle class” (Kuhlmann, 2013, 154).

The second approach treats the domestic spatial practices of homosexual citizens as to represent an abstract form of ghettoization that provokes self-closeting against family and neighborhood. The semantic and practical association of domesticity with sacred and rigid norms of home and family does not apply to queer domesticities in urban ghettos, where the citizens create their unique norms and forms of domesticity, blurring the boundaries between the public and the private. The studies following this approach, such as *Queer Domesticities Homosexuality and Home Life in Twentieth-Century London* (2014) by Matt Cook, and *Queering Heteronormativity at Home in London* (2013) by Brent S. Pilkey, concentrate on

how the daily practices of homemaking transforms, domesticates and normalizes queer lifestyles.

Queer(ing) Methods of Historical Research

One of the most significant contributions of queer theory to architectural history is to divert the historian's focus from the heteronormative metanarratives embedded in the (re)written sources⁷ to personal narratives. Challenging the silence in the history of same-sex desire by resurrecting the voices of queer subjects is an effective way to reduce the epistemological gap between the historian and the historical subject.

In order to collect and document first-hand community histories of homosexual minorities, oral history has been utilized as a research method since the 1970s. Oral history does not only provide the historian with a viewpoint to question verifiability of the existing written sources, but also enables him/her "to understand not just what happened [in the past], but how those telling the story understood what happened and what they may now think of it" (Sommer and Quinlan, 2009, 3). In *Coming Out Under Fire: The History of Gay Men and Women in World War II* (1990), Allan R. Bérubé examined the stories of gay men and women in the US military between 1941 and 1945. Having interviewed gay veterans who were commissioned in the US army during the World War II, Bérubé investigated anti-gay policies pursued by the US military authorities in that period. The research by Elizabeth L. Kennedy and Madeline D. Davis, entitled *Boots of Leather, Slippers of Gold: The History of a Lesbian Community* (1993), drawing on oral histories collected from 45 women, is a comprehensive history of a working-class lesbian community in Buffalo, New York, from the mid-1930s to the early 1960s. George Chauncey, in *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890-1940* (1994), portrays the closeted gay world in New York between 1890 and 1940. Based on an extensive survey of individual diaries, legal records, and unpublished documents, he presents how this world is constructed in rooming houses, cafeterias, bathhouses and streets.

Oral history must not be merely considered a unilateral knowledge transfer method but a reconstruction of narrator's identity by means of re-contextualization, re-interpretation and re-presentation of the testimony. Nan Alamilla Boyd asserts that "the narrators' voices must be read as texts open to interpretation, and [their] disclosures should be understood as part of a larger process of reiteration, where identities are constantly reconstructed around very limited sites of meanings" (Boyd, 2008, 180). There are very few studies of this kind, one of which is *Queer London: Perils and Pleasures in the Sexual Metropolis, 1918-1957* (2005) by Matt Houlbrook, which provides a detailed map of complex patterns that shaped urban queer culture in London in the first half of the twentieth century. Drawing on archival sources including police reports, personal letters, diaries, etc., Houlbrook moves beyond reading queer spatiality of London simply through ghettos

of a unified homosexual experience. Rather, he offers an insight into “the complex interrelationships between modern urban life and the organization of sexual and gender practices” (Houlbrook, 2005, 11). Furthermore, Houlbrook re-presents the old narratives in such a storytelling format that each chapter tells a particular homosexual person’s lifestory including diverse experiences of humiliation, ostracism, imprisonment, self-realization, and placemaking.

Narrative itself can also function as a tool for the embodiment of historical queer spatialities through its restructuring in architectural history writing. An example of this can be seen in the aforementioned *Enactments of Architecture, Behind Straight Curtains: Towards a Queer Feminist Theory of Architecture* (2017), by Katarina Bonnevier, which analyzes Eileen Gray’s E.1027 House, Natalie Barney’s literary salon, and Selma Lagerlöf’s former home *Mårbacka* through a theatrical queer feminist interpretation. Bonnevier tends to understand these buildings as queer performative acts, representing the spaces as stages and the users as characters, in a theatre script format, which she names as “enactments of architecture”. By doing so, she “opens architecture to interpretation and makes it less confined within normative constraints” (Bonnevier, 2017, 22).

Conclusion

The critical literature reviewed in this paper has uncovered that most of the historical research on queer space follows a subject- and function-oriented perspective, concentrating on spaces of casual sex and homosociability. These researches inevitably empower the heteronormative historiography of architecture by being othered as products of a marginalized historical category. The time- and geography-specific constructions of queer history further reinforce this categorization by acknowledging queerness as a modern “western” experience. Janet R. Jakobsen suggests that one way of avoiding the problems associated with the notion of queer, as an identity is to “complete the Foucauldian move from human being to human doing.” In other words, it may be more productive to think of queer as a verb (a set of actions), rather than a noun (a stable identity). In this way, the inherent instability of the term in signifying “an ephemeral and subversive act dependent on time, space, geography and context” can be understood (Jakobsen, 1998, 516).

Although not setting examples of historical research, a few studies seem to have moved beyond this restrictive approach, producing overarching and multi-perspective readings of queer spatiality which may lead to an exploration of its genealogical traces in the course of history. Despite being criticized for engendering another essentialist notion of architecture, Aaron Betsky’s conceptualization of queer space as a process of becoming can be considered one of the early examples of this exploration (Gorny and Heuvel, 2017, 1-2). In *Queer Space as an Alternative to the Counter-Spaces in Ankara* (2016), Ece Yoltay re-conceptualizes the notion of queer space by analyzing the morphogenesis of counter-spaces in Ankara

by means of psychogeographic mapping. Rather than reading the spaces as fixed counter representations of queer resistance, which paradoxically associate two conflicting concepts of emancipation and ghetto, she reveals the fluid boundaries, ephemerality as well as continuity in the production of these spaces.

Another critical and provocative study that attempts to subvert the limiting understandings of queer space is the book *Kuir Mekân* (2015) by Levent Şentürk. Based on his travel notes, design studio experiences and alternative dictionaries of the sexual body, Şentürk extends the paradigms of queer space towards various spatial reflections of homophobia not only in urban and rural environments but also in institutional structures. Şentürk's book can further be read as a guide book which directs us towards exploring and revisiting queer practices of different cultural geographies that remain hidden within histories of architecture.

Having neutrally compared various theoretical and methodological approaches to queer space in the existing literature, this paper has intentionally refrained from giving straightforward and directly applicable guidelines for a queer historiography of architecture. Rather, it has formed an epistemological (play)ground for the historian to question his/her position in history writing as well as to notice the shifting paradigms and new possibilities in order to further develop critical frameworks and methodologies in exploring queer spatialities in history.

BIBLIOGRAPHY

- ARNOLD, D. (2002) *Reading Architectural History*, Routledge, London.
- BARTLE, C. (2015) Gay/Queer Dynamics and the Question of Sexual History and Identity, *Journal of Homosexuality* 62(4) 531-569.
- BEREKET, T., ADAM, B. D. (2006) The Emergence of Gay Identities in Contemporary Turkey, *Sexualities* (9) 131-151.
- BERUBE, A. R. (1990) *Coming Out Under Fire: The History of Gay Men and Women in World War II*, The University of North Carolina Press, US.
- BERUBE, A. R. (2003) The History of Gay Bathhouses, *Journal of Homosexuality* 44 (3/4) 33-53.
- BONNEVIER, K. (2005) A Queer Analysis of Eileen Gray's E.1027, *Negotiating Domesticity: spatial productions of gender in modern architecture*, H. Heynen and G. Baydar (eds), Routledge, London & New York; 162-180.
- BONNEVIER, K. (2007) *Enactments of Architecture, Behind Straight Curtains: Towards a Queer Feminist Theory of Architecture*, Axl Books, Stockholm.
- BOYD, N. A. (2008) Who Is the Subject? Queer Theory Meets Oral History, *Journal of the History of Sexuality* 17(2) 177-189.

- BROWN, M. P. (2000) *Closet Space: Geographies of metaphor from the body to the globe*, Routledge, London.
- BUTLER, J. (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, London & New York.
- CHAUNCEY, G. (1994) *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890-1940*, BasicBooks, New York.
- CHISHOLM, D. (2004) Love at Last Sight; or, The Dialectics of Seeing in the Wake of the Gay Bathhouse, *Queer Constellations: Subcultural Space in the Wake of the City*, University of Minnesota Press, US; 63-99.
- COOK, M. (2014) *Queer Domesticities Homosexuality and Home Life in Twentieth-Century London*, Palgrave Macmillan, US.
- COOPER, A., LAW, R., MALTHUS, J., WOOD, P. (2000) Rooms of Their Own: public toilets and gendered citizens in a New Zealand city, 1860–1940, *Gender, Place and Culture*, 7(4) 417–433.
- CORBER, R. J., VALOCCHI, S. (2003) Introduction, *Queer Studies: An Interdisciplinary Reader*, R. J. Corber and S. Valocchi (eds.), Blackwell Publishing, UK; 1-20.
- D'EMILIO, J. (1998) *Sexual politics, sexual communities: The making of a homosexual minority in the United States, 1940 1970*, University of Chicago Press, Chicago.
- EAKLOR, V. L. (2008) *Queer America: a GLBT history of the 20th century*, Greenwood Publishing Group, US.
- EGER, A. (2007) Age and Male Sexuality: 'Queer Space' in the Roman Bathhouse?, *Journal of Roman Archaeology* (65) 131-152.
- ERGUT, E. A., ÖZKAYA, B. T. (2006) Introduction: mapping architectural historiography, *Rethinking Architectural Historiography*, D. Arnold, E. A. Ergut, B. T. Özkaya (eds.), Routledge, US.
- FOUCAULT, M. (1990) *The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction*. New York: Vintage Books.
- GORNY, R. A., HEUVEL, D. (2017) Introduction: New Figurations in Architecture Theory From Queer Performance to Becoming Trans, *Footprint* (21) 1-10.
- HALL, D. E. (2005) A Brief, Slanted History of 'Homosexual' Activity, *Queer Theory*, I. Morland, A. Willox (eds.), Palgrave Macmillan, New York; 96-115.

- HALPERIN, D. M. (1990) *One Hundred Years of Homosexuality: and other essays on Greek love*, Routledge, London & New York.
- HAMMERS, C. (2009). An Examination of Lesbian/Queer Bathhouse Culture and the Social Organization of (Im)Personal Sex, *Journal of Contemporary Ethnography* 38(3) 308-335.
- HOULBROOK, M. (2005) *Queer London: Perils and Pleasures in the Sexual Metropolis, 1918-1957*, The University of Chicago Press, Chicago & London.
- JAKOBSEN, J. R. (1998) Queer is? Queer does? Normativity and the problem of resistance, *GLO: A Journal of Gay and Lesbian Studies* 4(4) 511-536.
- KAPOOR, I. (2015) The Queer Third World, *Third World Quarterly* 36(9) 1611–1628.
- KENNEDY, E. L., DAVIS, M. D. (1993) *Boots of Leather, Slippers of Gold: The History of a Lesbian Community*, Routledge, London & New York.
- KOSKOVICH, G. (2016) *The History of Queer History: One Hundred Years of the Search for Shared Heritage*, National Park Foundation, Washington DC.
- KUHLMANN, D. (2013) *Gender Studies in Architecture: Space, Power, and Difference*, Routledge, US & Canada.
- LEAP, W. L. (1999) *Public Sex/Gay Space*, Columbia University Press, US.
- LEFEBVRE, H. (1991) *The Production of Space*, Blackwell Publishers, Oxford.
- LICO, G. R. A. (2001) Architecture and Sexuality: The Politics of Gendered Space, *Humanities Diliman* 2(1) 30-44.
- MAGNI, S., REDDY, V. (2007) Performative Queer Identities: Masculinities and Public Bathroom Usage, *Sexualities* (10) 229-242.
- MORLAND, I, WILLOX, A. (2005) Introduction, *Queer Theory*, I. Morland, A. Willox (eds.), Palgrave Macmillan, New York; 1-6.
- OKSAÇAN, H. E. (2012) *Eşcinselliğin Toplumsal Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- PASIN, B. (2014) A Critical Reading of the Ottoman-Turkish Hamam as a Queered Space, unpublished PhD dissertation, Department of Architecture, METU, Ankara.
- PILKEY, B. S. (2013) Queering Heteronormativity at Home in London, unpublished PhD dissertation, The Bartlett School of Architecture, University College London, UK.

- PRIOR, J. (2009) Experiences beyond the threshold: Sydney's gay bathhouses, *Australian Cultural History* 27(1) 61–77.
- SEDGWICK, E. K. (1990) *The Epistemology of the Closet*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles.
- SEMPER, G. (1989) *The Four Elements of Architecture and Other Writings*, Cambridge University Press, UK.
- SOMMER, B. W., QUINLAN, M. K. (2009) *The Oral History Manual*, Altamira Press, UK.
- SPIVAK, G. C. (1987) Subaltern Studies: Deconstructing Historiography, *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*, Routledge, New York; 197–221.
- ŞENTÜRK, L. (2015) *Kuir Mekân*, Kült Neşriyat, İstanbul.
- TEWKSBURY, R. (2002) Bathhouse Intercourse: Structural and Behavioral Aspects of an Erotic Oasis, *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal* (23) 75–112.
- TRAUB, V. (2013) The new unhistoricism in queer studies. *PMLA* (128) 21–39.
- URBACH, H. (1996) Closets, Clothes, disClosure, *Assemblage* (30) 62-73.
- VALLERAND, O. (2010) Homonormative Architecture & Queer Space: The Evolution of Gay Bars and Clubs in Montréal, unpublished Master's Thesis, School of Architecture, McGill University, Montréal.
- YOLTAY, E. (2016) Queer Space as an Alternative to the Counter-Spaces in Ankara, unpublished Master's Thesis, Department of Architecture, METU, Ankara.
- ZE'EVİ, D. (2006) *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*, University of California Press, Berkeley.

NOTES

1. "Queer as a political strategy arose in the 1980s as a hybrid issue raised by the gay and lesbian civil rights movements, the 'sex wars' over pornography and censorship amongst feminists, and the early 1980's AIDS epidemic." (Morland and Willox, 2005: 2).
2. Michel Foucault offers 1870 as the date of birth of modern homosexuality by asserting that "the nineteenth-century homosexual became a personage, a past, a case history, and a childhood, in addition to being a type of life, a life form, and a morphology, with an indiscreet anatomy and possibly a mysterious physiology". He states that "[h]omosexuality appeared as one of the forms of sexuality when it was transposed from the practice of sodomy onto a kind of interior androgyny, a hermaphroditism of the soul" (Foucault, 1990: 43).
3. For a critical examination of unhistoricist models of queer historiography that provide a deconstructive reading of normalizing views of queer theory under a framework of teleology, see the article *The new unhistoricism in queer studies* (2013) by Valerie Traub.

4. Here, it is significant to highlight how queer space subverts and deconstructs the public/private dichotomy in the built environment. According to Dianne Chisholm, the production of gay social space is not only based on “anti-hierarchical gestures, improvisations, and collective exploration” of a group of users to perform commodified “mass sex”; but also “the collapse of division between private and public spheres” (Chisholm, 2004: 69). William L. Leap considers such claims to privacy in a public setting as a fictional resistance, stating that “... they [sites of sexual practice] reference features which are not ‘inherent’ in a local terrain, but are constructed, assembled, and imposed” (Leap, 1999, p. 11).

5. See, for instance, *Rooms of Their Own: public toilets and gendered citizens in a New Zealand city* (2000) by Annabel Cooper, Robin Law, Jane Malthus and Pamela Wood; *Performative Queer Identities: Masculinities and Public Bathroom Usage* (2007) by Sonia Magni and Vasu Reddy; and *Homonormative Architecture & Queer Space: The Evolution of Gay Bars and Clubs in Montréal* (2010) by Olivier Vallerand.

6. See, for instance, *Bathhouse Intercourse: Structural and Behavioral Aspects of an Erotic Oasis* (2002) by Richard Tewksbury; *An Examination of Lesbian/Queer Bathhouse Culture and the Social Organization of (Im)Personal Sex* (2009) by Corrie Hammers; *Experiences beyond the threshold: Sydney’s gay bathhouses* (2009) by Jason Prior.

7. In most historical research, it is the perception of verifiability which ensures the primacy of written evidence. Regardless of how much truth it really embodies, the fact that a written document can be checked by others increases the possibility of distorting historical truth. Accordingly, Stephen Caunce states that “only the official view survives in writing” (Caunce, 1994: 15). In comparison to the written, oral evidence has the advantage that “contributors can be asked to expand on what they have said, or challenged if it seems dubious” (Caunce, 1994: 16).

Is it a coincidence that when women are at issue our knowledge often remains limited and patchy? For feminists and students of gender this should come as no surprise. A very important mission of gender studies had always been to uncover those women who have been left to oblivion because of the perennial adverse conditions working against them. In 2010 when I edited another dossier on gender and architecture, I had defined this mission as finding and narrating the stories of historically obscured women and added that this early task should had already been superseded. Apparently, even now in 2019 we are not there yet. We still need to dig into these new stories and give flesh and blood to those women with precarious historical existences. That does not mean, however, to forget the necessity of structural changes. Back then I was writing about the imperative task of making structural changes in the way we think about gender, conceive and shape space, produce architecture and write architectural history. All these tasks still need to be pursued.

Kadınlar söz konusu olduğunda bilgimizin sınırlı ve yarım yamalak olması bir rastlantı mı? Feministler ve cinsiyet çalışanlar için bu durum pek de şaşırtıcı değil aslında. Cinsiyet çalışmalarının en önemli görevlerinden biri her zaman kendileri aleyhine işleyen olumsuz koşullardan dolayı unutulmaya terk edilmiş kadınları ortaya çıkarmak olmuştur. 2010'da cinsiyet ve mimarlık üzerine başka bir dosya derlerken bu görevi tarihte unutulmuş kadınların öykülerini bulmak ve anlatmak olarak tanımlamış ve bu misyonun artık aşılmış olması gerektiğini eklemiştim. Görünen o ki, şimdi 2019'da bile bu noktaya varmış değiliz. Hala yeni öyküler bulmak ve kırılğan tarihsel varlıklara sahip bu kadınlara "hayat" vermek zorundayız. Ancak bu, yapısal değişimlerin gerekli olduğunu unutmak anlamına gelmemeli. O zamanlar cinsiyet üzerine düşünme, mekânı anlama ve biçimlendirme, mimarlık üretme ve mimarlık tarihi yazma yollarımızda yapısal değişimler gerçekleştirmemizin gerekliliği üzerine yazıyordum. Tüm bu görevler hala gerekliliğini sürdürüyor.

